

**PEMBEZÂDE AHMED B. OSMAN EFENDİ’NİN ŞERHU
KÂSİDETİ BÂNET SUAD ADLI ESERİNİN 13 – 34.
BEYİTLER ARASININ TAHKİKİ, TERCÜMESİ, DİL,
SARF, NAHİV ve BELAGAT UYGULAMALARI**

Selin Kurt

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Dr. Öğretim Üyesi Üzeyir TUNA
2023
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**PEMBEZÂDE AHMED B. OSMAN EFENDİ'NİN ŞERHU KÂSİDETİ BÂNET SUAD ADLI
ESERİNİN 13 – 34. BEYİTLER ARASININ TAHKİKİ, TERCÜMESİ, DİL, SARF, NAHİV ve
BELAGAT UYGULAMALARI**

(Investigation, Translation and Applications of Morphology, Syntax and Rhetoric for Verses
13-34 of the Poem Banet Suad By Ahmed b. Osman Efendi Pembezade)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selin KURT

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Üzeyir TUNA

Bayburt
Şubat, 2023

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA danışmanlığında, 192215014 numaralı Selin KURT tarafından hazırlanan “Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi’nin Şerhu Kasîdeti Bânet Suad Adlı Eserinin 13 – 34. Beyitler Arasının Tercümesi ve Dil, Sarf, Nahiv ve Belagat Uygulamaları” adlı bu çalışma 02.12.2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA	İmza:
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Murat SULA	İmza:
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Rumeysa BAKIR DAYI	İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

Dr. Murat KUL

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi’nin Şerhu Kâsidedi Bânet Suad İsimli Eserinin 13 – 34. Beyitler Arasının Tahkîki, Tercümesi, Dil, Sarf, Nahiv ve Belagat Uygulamaları” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

31 /01 /2023

Selin Kurt

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans Eğitimimin başlangıç aşamasından bitişine kadar ilgi ve alakasını eksik etmeyen danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Üzeyir TUNA'ya, ders dönemi boyuncaengin bilgilerinden istifade etme imkânı bulduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. Abdülkadir YILMAZ'a, yüksek lisans eğitimini hakkıyla tamamlayacağıma inanıp bu yola çıkmama vesile olan muhterem hocam Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu yolda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve dostlarıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PEMBEZÂDE AHMED B. OSMAN EFENDİ’NİN ŞERHU KÂSİDE’Tİ BÂNET SUAD ADLI ESERİNİN 13 – 34. BEYİTLER ARASININ TAHKİKİ, TERCÜMESİ, DİL, SARF, NAHİV VE BELAGAT UYGULAMALARI

Selin KURT

Şubat 2023, 152 sayfa

Bu tezde Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi’nin yazdığı *Şerhu Kâsidesi Bânet Suad* isimli eserin belli kısmının tercümesi ile dil, sarf, nahiv, belagat uygulamaları ve tahkikli metni ele alınmıştır. Sözü edilen kaside Kâ‘b b. Zühayr’ın Hz. Peygamber’e sunduğu bu vesileyle onun hırka-i saadetine nail olduğu Kasîdetü’l-Bürde’dir. Arap şiirinin en önemli örneklerinden biri olan ünlü kaside, Cahiliye şiirinin tüm özelliklerini içerisinde barındırması açısından, o dönemin şiir anlayışına ışık tutar niteliktedir. Bu önemine binaen kasidenin üzerine birçok şerhler, tahmisler ve taşitirler yazılmıştır. Hayatı hakkında kısıtlı bilgilere ulaşılmış olan Osmanlı alimi Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi de yazdığı eserle Kasîdetü’l-Bürde şerh geleneğinin içerisine dahil olmuştur. Çalışmaya konu olan eser incelendiğinde yazarın Arap diline ayrıntılarıyla hâkim olduğu görülmüştür. Bununla birlikte literatür taraması yapıldığında Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi’nin eserlerinin herhangi bir kapsamlı çalışmanın konusu olmadığını görülmüş, bu da bizi *Şerhu Kâsidesi Bânet Suad*’ı kütüphanelerin tozlu raflarından indirip ilim aleminin hizmetine sunmaya itmiştir. Çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında genel hatlarıyla tezin konusu, amacı ve öneminden bahsedilmiştir. Birinci bölümde kaside sahibi Kâ‘b b. Zühayr, ikinci bölümde şerh sahibi Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi, üçüncü bölümde tercüme, tahkik ve şerhte takip edilen yöntem ve esaslar, şerhte temas edilen sarf, navih ve belagat konuları, şerhte kullanılan kaynaklar verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise şerhin tercümesi ve tahkikli metni yer almaktadır. Yapılan çalışma süresince İsnad Atıf Sistemi İkinci Edisyon ve İSAM Tahkikli Neşir Esaslarında belirtilen yönergeler olabildiğince takip edilmiştir. Ayrıca okuyucuların metni kolayca anlayabilmesi için gerekli yerlerde konuyu açıklığa kavuşturmak için dipnotlar verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Kasîdetü’l-bürde, Kâ‘b b. Zühayr, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi, tahkik, tercüme.

ABSTRACT
MASTER THESIS
INVESTIGATION, TRANSLATION and APPLICATIONS of MORPHOLOGY, SYNTAX and
RHETORIC for VERSES 13-34 of the POEM BANET SUAD BY AHMED b. OSMAN
EFENDİ PEMBEZADE
Selin KURT
February 2023, 152 pages

In this thesis, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendî The translation of a certain part of the work called *Şerhu Kâsîdeti Bânet Suad*, language, usage, syntax, rhetoric practices and edition critical work are discussed. The aforementioned qasîda Kab b. Zuhayr's Hz. It is Kasîdetü'l-Bürde, which he presented to the Prophet on this occasion, where he attained his happiness. The famous qasîda, one of the most important examples of Arabic poetry, sheds light on the poetry understanding of that period in terms of containing all the features of jahiliyya poetry. Due to this importance, many commentaries, tahmîs and tastîrs were written on the eulogy. Ottoman scholar Pembezâde Ahmed b. Osman Efendî was included in the tradition of commentary on Kasîdetü'l-Bürde with the work he wrote. When the work that is the subject of the study is examined, it is seen that the author has a detailed command of the Arabic language. However, when the literature review was made, Pembezâde Ahmed b. Seeing that Osman Efendî's works were not the subject of any comprehensive study, prompted us to download the *Şerhu Kasîdeti Bânet Suad* from the dusty shelves of libraries and present it to the service of the scientific community. The study consists of an introduction and four parts. In the introduction part, the subject, purpose and importance of the thesis are mentioned in general terms. In the first part, the owner of the eulogy Kab b. Zuheyr, the owner of the annotation in the second part, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendî, in the third chapter, the methods and principles followed in the translation, verification and commentary, the subjects of consumable, navigaton and rhetoric in the annotation, the sources used in the annotation and the translation of the commentary are given. In the fourth and last part, the text of the commentary is included. During the study, the guidelines specified in the Second Edition of the Isnad Citation System and the ISAM Arbitrary Publication Principles were followed. In addition, footnotes are given where necessary to clarify the subject so that readers can easily understand the text.

Keywords: Arabic, Kasîdetü'l-Bürde, Kâ'b b. Züheyr, Sır Pembezade Ahmet b. Osman, editorial criticism, translation.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu	1
II. Araştırmanın Amacı.....	1
III. Araştırmanın Önemi.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
KÂ'B B. ZÜHEYR'İN HAYATI VE KÂSİDETİ BÂNET SÜÂD	3
1.1. Hayatı.....	3
1.2. Kâsidedi Bânet Süâd 'Arapça'	7
1.3. Kâsidedi Bânet Süâd 'Türkçe'	10
1.4. Kâsidedi Bânet Süâd İncelemesi	14
İKİNCİ BÖLÜM	17
PEMBEZÂDE AHMED B. OSMAN EFENDİ	17
2.1. Hayatı.....	17
2.2. Eserleri.....	18
2.2.1. Şerhu Kâsidedi Bânet Süâd	18
2.2.2. Risâle fi'l-Arûz.....	18
2.2.3. Savanihü's-Salihiye	19
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	20
TERCÜME, TAHKİK VE ŞERHTE TAKİP EDİLEN YÖNTEMLER İLE ŞERHTE TEMAS EDİLEN KONULAR	20
3.1. Tercümede Takip Edilen Yöntem ve Esaslar	20
3.2. Tahkikte Takip Edilen Yöntem ve Esaslar	22
3.3. Şerhte Takip Edilen Yöntem ve Üslup	24
3.4. Şerhte Temas Edilen Sarf Konuları.....	24
3.5. Şerhte Temas Edilen Nahiv Konuları.....	26
3.6. Şerhte Temas Edilen Belâgat Konuları	28
3.7. Şerhte Kullanılan Kaynaklar Ve Bahsedilen Alimler	30
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	32
ON ÜÇ VE OTUZ DÖRDÜNCÜ BEYİTLER ARASININ TERCÜMESİ VE TAHKİKİ	32

4.1. On Üç Ve Otuz Dördüncü Beyitler Arasının Tercümesi	32
4.2. On Üç Ve Otuz Dördüncü Beyitler Arasının Tahkiki.....	80
EKLER	136
KAYNAKÇA.....	139
ÖZ GEÇMİŞ	142

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: Bin/ibn
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım, Baskı
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Fak.	:Fakültesi
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İSAM.	: İslam Araştırmaları Merkezi
İFAV.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
Ktp.	: Kütüphanesi
no.	:Numara
nşr.	: Neşreden
m.	: Miladi
öl.	: Ölümü
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın konusu, Kâ'b b. Züheyr'in Peygamberimize sunduğu Bânet Süâd isimli kâsidesine, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin yazdığı *Şerhu Kâsidesi Bânet Süâd* isimli eserin tercümesi, edisyon kritiği, dil, sarf, nahiv ve belagat açısından incelenmesidir. Araştırmanın konusu bağlamında Kâ'b b. Züheyr'in ve Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin hayatından bahsedilmiş, Kâ'b b. Züheyr'in peygamber için yazdığı Bânet Süâd kasidesinin hikayesi anlatılmış ve kasidenin şerhini yapan Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin eseri incelenmiştir.

II. Araştırmanın Amacı

Amacımız Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin yazdığı *Şerhu Kâsidesi Bânet Süâd* isimli eseri günümüz Arapça imla kurallarına uygun olarak yeniden yazmak, tercüme etmek bu eserin inceliklerinden bahsederek ilgililerin kullanımına sunmaktır.

III. Araştırmanın Önemi

Kâsidesi Bânet Süâd üzerine, birçok çalışma yapılmış, şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. Hiç şüphesiz bunun sebebi, Peygamberin huzurunda okunan ve övgüsüne mazhar olan bir kaside olmasının yanında Arap dili ve edebiyatının kurallarını ve inceliklerini de içeriyor olmasıdır. Bu çalışmalardan biri de Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin eseridir.

Konunun önemi ve amacımız doğrultusunda çalışma dört bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde Kâ'b b. Züheyr'in ailesinin şairlik geleneğinden, babasının onlara bir Peygamberi müjdelediğinden ve ona iman etmeleri gerektiğinden bahsedilmiştir. Kâ'b b. Züheyr'in, kardeşinin Müslüman olması üzerine Peygamberi hicvettiği bunun üzerine Nebi'nin onun için ölüm emri çıkardığı anlatılmıştır. Bölüm sonunda ise Kâ'b b. Züheyr'in Müslüman olması ve Kâsidesi Bânet Süâd'ı yazması işlenmiştir.

İkinci bölümde Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin hayatı ele alınmıştır. Çalışmanın sınırlılıklarından biri maalesef ki burada ortaya çıkmıştır. Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin hayatı ile ilgili ne kendi eserlerinde ne de tabakat kaynaklarında yeterli bilgi bulunamamıştır. Bununla birlikte yazarın tespit edilebilen eserleri, koleksiyon ve yer numaraları ile belirtilmiştir. Böylece kendisi hakkında fikir sahibi olunabilecektir.

Üçüncü bölümde tahkik ve tercüme çalışmasında takip edilen yöntem detaylıca açıklanmıştır. Bunun yanında müellifin eserini yazarken takip ettiği yöntem ve üslup genel hatlarıyla açıklanmıştır. Yine yazarın beyitleri şerh ederken açıkladığı sarf, nahiv ve belagat

konularından örnekler verilerek eser anlaşılır bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu kısımda yazarın Arap diline hakimiyeti bilindiğinden olabildiğince onun kendi açıklamaları takip edilmeye çalışılmıştır. Dipnotlarda ise bu açıklamaların eserin hangi kısmında yer aldığı belirtilmiştir. Yazarın faydalandığı ve bahsettiği eserler ise bir başlık altında listelenmiştir. Bu bölümün sonu On Üç ile Otuz Dördüncü Beyitler Arasının Tercümesi verilerek bitirilmiştir. Metnin belirlenen kısmının tercümesi yapılırken eserin aslından olmayan yorumlamalar eklenmemiştir. Bu konuyla ilgili ayrıntılar tercümede takip edilen yöntem ve esaslar başlığında ele alınmıştır.

Dördüncü ve son bölümde eserin edisyon kritik çalışmasına yer verilmiştir. Tercüme kısmında yapıldığı gibi burada da eserin aslından olmayan kelimeler metne eklenmemiş açıklama yapılmak istenen kısımlar dipnotta verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂ'B B. ZÜHEYR'İN HAYATI VE KÂSİDETİ BÂNET SÜÂD

1.1. Hayatı

Kâ'b b. Züheyr'in künyesi Ka'b b. Züheyr b. Rabi'a b. Riyâh b. Kurt b. el Hâris b. Mâzin b. Helâde b. Sa'lebe b. Sevr b. Huzme b. Lâtım b. 'Osmân b. 'Amr b. Ud b. Tâbiha b. İlyas b. Mudar b. Nizâr b. Me'ad b. Adnan'dır.¹

Kâ'b b. Züheyr'in babası Züheyr b. Ebû Sûlmâ'dır. Ebû Sûlmâ'nın babası Müzeyne kabilesine nisbet edilirken annesi ise Gafatan kabilesine nisbet edilir. Züheyr b. Ebû Sûlmâ İslam öncesi dönem şairlerinin uzun ömürlülerinden yani muammerûndan sayılır. Aynı zamanda meşhur muallaka şairlerinden biridir. Cahiliye döneminin, İmru'l-Kays ve Nâbiğa ez-Zübyânî'den sonra üçüncü büyük şairidir. Aile efradında ve çevresinde çok sayıda şair yetişmiştir.²

Züheyr b. Ebû Sûlmâ, medih, fahr, hiciv ve vasıf türünde şiirler yazmıştır. Şiir anlayışının dikkat çekici özelliği ise medih şiirlerinde gereksiz övgü ve var olmayan özellikler ile kişileri abartmaktan kaçınmış olmasıdır. Onun şiirleri daha çok hikmet içeriklidir.³

Ebû Sûlma'nın oğlu, şair Kâ'b b. Züheyr'in doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda net bir bilgi olmamasına rağmen Cahiliye döneminde, Müzeyne kabilesi içerisinde, şairlerin çok olduğu bir ortamda dünyaya geldiği bilinmektedir. Bu durumda onun şiir söylemesi kaçınılmazdır. Babası ise Kâ'b b. Züheyr'in yeteri kadar olgunlaşmadan şiir söylemesini istememiştir. Hatta bu konuda ona yasaklar getirmiş ve cezalar vermiştir.⁴ Buna rağmen Kâ'b şiir söylemekten vazgeçmemiş aksine bu isteği şiddetli bir şekilde artmıştır. Bir gün babası, Kâ'b'ı sorularla imtihandan geçirmeye karar vermiş. Ona bazı beyitler okumuş ve bu beyitlerin kalanını onun tamamlamasını istemiş. Kâ'b her beyti güzel bir şekilde tamamlamış, adeta şiir bilgisini ortaya dökmüştür. Buna gören babası artık yeterli olgunluğa ulaştığını düşünerek Kâ'b'ın şiir söylemesine müsaade etmiştir.⁵ Yine Kâ'b b. Züheyr'in genç yaşlarında Nâbiğa ez-Zubyânî'nin yarım bıraktığı bazı beyitleri tamamladığı da rivayet

¹ Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattab el Kureşî, *Cemheretu eş'âri'l-'arab fi'l-Cahiliye ve 'l-Islam* (Kahire: Nehdetü Mısır, 1981), 632.

² Süleyman Tülüçü, "Züheyr b. Ebû Sûlma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/541.

³ Yakup Göçemen, "Züheyr b. Ebû Sûlmâ'nın Hayatı ve Dönemi Çerçevesinde Muallaksın da Hikmet", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Şubat 2016), 87.

⁴ Tülüçü, "Züheyr b. Ebû Sûlma", 44/541.

⁵ Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî, *el-Eğânî* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 88.

edilenler arasındadır.⁶ Bu da bize, onun şiir melekesinin ne denli gelişmiş olduğunu gösteren başka bir örnektir.

Kâ'b b. Zühre Cahiliye döneminde, İslam'ın Arap yarımadasında hızlı bir şekilde yayıldığı zamanda yaşamıştır. Bu noktada onun ve ailesinin İslam dinine yaklaşımı bahsedilmesi gereken bir konudur.

Kâ'b'ın babasının Haniflerden olduğu, yazdığı şiirlerde şirk unsurlarının bulunmadığı rivayet edilir. Zühre, Hicaz tarafından bir peygamber gönderileceğini hem de bunun için az bir zaman kaldığını Yahudi ve Hristiyan din bilginlerinden öğrenmiş ve bunu çocukları ile paylaşmıştır.⁷

Bir gün Zühre gece uyurken rüya görmüştür. Rüyasında gökyüzünden aşağıya doğru kendisine bir ip uzatılır. İpe tutunmak için ne kadar çabalasa da bir türlü yetişemez. Ellerini uzattığı halde ipi tutamaz. Uykudan uyandığında rüyasını, Yahudi ve Hristiyan din bilginlerinden öğrenmiş olduğu Peygamberin geleceği ama kendisinin onun zamanına yetişip ona tabi olamayacağı şeklinde yorumlamıştır. Bu noktada oğulları Kâ'b ile Büceyr'e rüyasını anlatmış ve gelecek olan Peygambere inanmalarını, onun yolundan gitmelerini vasiyet etmiştir.⁸

Zühre vefat ettikten sonraki zamanlarda her iki kardeş de İslam davetinden haberdar olmuştur. İslam dini ve onun elçisi hakkında bilgi edinmek istemişlerdir. Birgün Medine yakınında koyun otlatırken Büceyr Peygamberi görmeye gitmiş, onu dinledikten sonra da Müslüman olmuştur.⁹ Kâ'b b. Zühre bu haberi duyunca çok sinirlenmiş, hem kardeşini hem de Allah Resulünü kötüleyen şiirler nazmetmiştir.¹⁰ Bunu duyan ve şiirleri dinleyen Nebi, Kâ'b'ın öldürülmesini emretmiştir.¹¹ Hatta bir rivayete göre "Kâ'b'ı elime geçirirsem dilini keseceğim." demiştir.¹²

Bu emirden sonra insanlar Kâ'b b. Zühre için "O, artık ölüdür" gibi söylemlerde bulunmaya başlamışlar.¹³ Peygamberin emrini ve insanların söylediklerini duyan Büceyr kardeşi için çok üzülmüş, ona bir mektup yazıp, olayları haber vermiştir. Rivayetlere göre Büceyr'in mektubu şu şekildedir:

⁶ Ebü'l-Fazl İbn Hacer Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-şahâbe* (Beyrut: Dâru'l Kütübi-l 'İmiyye, h.1415), 5/302-303.

⁷ Cemâluddîn Muhammed b. Hişam el-Ensârî, *Şerhu Kasideti Kâ'b b. Zuheyr* (Beyrut: Müessesetü 'Ulumu-l Kur'an, 1984), 33.

⁸ Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/302.

⁹ Geniş bilgi için bk. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 95.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/302.

¹¹ Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hiżânetü'l-edeb* (Kahire: Mektebetü el-Hânicî, 1996), 9/155.

¹² Bağdâdî, *Hiżânetü'l-edeb*, 9/155.

¹³ İbn Hişam, *Şerhu Kasideti Kâ'b b. Zuheyr*, 35.

تلوم عليها باطلا وهي أحزم

من مبلغ كعبا فهل لك في التي

فتنجو إذا كان النجاء وتسلم

إلى الله لا العزى ولا اللات وحده

من الناس انا طاهر القلب مسلم

لدى يوم لا ينجو وليس بمفلت

ودين أبي سلمى علي محرم

فدين زهير وهو لا شيء دينه

“Kim Kâ'b'a bildirir? Batıl sanarak kınadığın kelime, her şeyden daha iyidir, daha faydalıdır.

Lât ve Uzzâ'ya değil sadece Allah'a yönel.

Böylece kurtuluş gününde erip selamette olacaksın.

O gün ki kurtuluşa eremez temiz yürekli Müslümanlardan başka hiç kimse.

Züheyr'in dini hiçbir şey değildir. Ebû Sül mâ'nın dini de üzerime haramdır.”¹⁴

Bu şiirden sonra Büceyr mektubuna şu şekilde devam etmiştir: “Peygamber (sav) senin ölümüne karar vermiş ve ‘Sizden kim Ka'b'a rastlarsa onu öldürsün.’ emrini vermiştir. Daha önce Mekke'de Ona eziyet eden ve hicveden bazı şairleri öldürttü. Hayatta kalanlar, İbn-i Ziba'ra ve Hubeyre b. Ebi Vehb gibi şairler ise başlarını alıp kaçtılar. Senin hayatta kalacağını zannetmem. Şayet hayatta kalmak istiyorsan tövbe ederek Peygamberin yanına gel. Zira o, tövbe ederek huzuruna gelenleri affeder. Daha önce işlediği günahlardan dolayı o kişiyi ayıplamaz.”¹⁵

Kâ'b b. Züheyr kendisine ulaşan bu mektubu okuyunca kavmi Müzeyne'ye sığınmak istemiştir. Müzeyne kavmi ise onun bu isteğini reddetmiştir. Kendi durumu hakkında düşünen Kâ'b b. Züheyr, kardeşinin de mektubundaki tavsiyeleri dikkate alarak Müslüman olmaya karar vermiştir. Kendisini affettirmek için de meşhur kasidesini yazmıştır. Kasideyi yazdıktan sonra Medine'ye doğru yola çıkmıştır.

Kâ'b b. Züheyr'i Medine'de Hz. Muhammed'in yanına götürenin kim olduğu netleşmiş bir konu değildir. Cüheyne kabilesinden bir arkadaşının,¹⁶ Hz. Ali'nin,¹⁷ Hz. Ömer'in¹⁸ ve Hz. Ebû Bekir'in¹⁹ götürdüğüne dair farklı rivayetler vardır.

¹⁴ İbn Hişam, *Şerhu Kasideti Kâ'b b. Zuheyr*, 34.

¹⁵ İbn Hişam, *Şerhu Kasideti Kâ'b b. Zuheyr*, 34.

¹⁶ İbn Hişam, *Şerhu Kasideti Kâ'b b. Zuheyr*, 35.

¹⁷ Kureşi, *Cemhere*, 36.

¹⁸ Kureşi, *Cemhere*, 36.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî, *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ* (Cidde: Dâru-l Medenî, t.y), 99.

Kâ'b b. Züheyr, Medine'de Peygamber'in mescidine gitmiş, Peygamber'i hemen tanıyıp yanına oturmuş daha sonra da af dileyerek tövbe etmiştir. Bunu gören Ensar, Kâ'b b. Züheyr'in Allah düşmanı olduğunu düşündükleri için onu öldürmek istemişlerse de Allah Peygamber'i onun tövbekâr bir şekilde geldiğini söyleyerek kendisini affetmiştir. Kâ'b b. Züheyr işte tam bu esnada meşhur kasidesi Bânet Süâd'ı okumaya başlamıştır.²⁰ Kasidede bulunan şu beyti okuduğunda:

مهند من سيوف الله مسلول

إن الرسول لسيف يستضاء به

“Muhakkak ki Peygamber, kendisiyle aydınlanan, Allah'ın çekilmiş yalın kılıçlarından bir kılıçtır.” Peygamber üzerindeki yemen hırkası, bürdeyi çıkararak Kâ'b b. Züheyr'e vermiştir. Günümüzde bu hırka İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kutsal Emanetler Bölümünde sergilenmektedir.²¹

Kâ'b b. Züheyr'in ölüm tarihi ile ilgili kaynaklarda net bir bilgi yoktur. Mu'aviye'nin bu hırkayı Kâ'b b. Züheyr'den almak istemesinin tarih ve tabakat kitaplarında anlatılıyor olması, onun o tarihlerde hala yaşıyor olduğunu bize gösterir. Ancak Muâviye'nin yirmi yıl gibi uzun bir süre hilafette kaldığı gerçeği, Kâ'b b. Züheyr'in bu dönemin başında mı sonunda mı vefat ettiğini belirlemede durumu daha da zorlaştırmaktadır.

²⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/302.

²¹ Ahmet Savran, “Kâ'b b. Züheyr ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/7-8.

1.2. Kâsidedi Bânet Süâd 'Arapça'

١. بَأَنْتَ سَعَادُ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَتَبُول
٢. وَمَا سَعَادُ غَدَاةُ الْبَيْنِ إِذْ رَحَلُوا
٣. هَيْفَاءُ مُقْبِلَةً عَجْزَاءُ مُدْبِرَةً
٤. نَجَلُوا عَوَارِضَ ذِي ظَلَمٍ إِذَا ابْتَسَمْتَ
٥. شَجْتَ بِذِي شَبَمٍ مِنْ مَاءٍ رَحْمِيَّةٍ
٦. تَنْفَى الرِّيَّاحُ الْقَذَى عَنْهُ وَأَفْرَطُهُ
٧. أَكْرَمَ بِهَا خَلَّةٌ لَوْ أَنَّهَا صَدَقَتْ
٨. لَكِنَّهَا خَلَّةٌ قَدْ سَيِطَ مِنْ دِمَهِهَا
٩. فَمَا تَدُومُ عَلَى حَالٍ تَكُونُ بِهَا
١٠. وَلَا تَمْسُكُ بِالْعَهْدِ الَّذِي رَعَمْتَ
١١. فَلَا يَغُرُّنَكَ مَا مَنَنْتَ وَمَا وَعَدْتَ
١٢. كَانَتْ مَوَاعِيدُ غُرُوبٍ لَهَا مَثَلًا
١٣. أَرْجُو وَأَمْلُ أَنْ تَدْنُو مَوَدَّتْهَا
١٤. أَمَسْتَ سَعَادُ بِأَرْضٍ مَا يُبْلَغُهَا
١٥. وَلَنْ يُبْلَغُهَا إِلَّا عُدَافَةٌ
١٦. مِنْ كُلِّ نَضَاحَةِ الذِّفْرِى إِذَا عَرِفْتَ
١٧. تَرْمِي الْغُيُوبَ بَعَيْنِي مُفَرِّدٍ لَحِقْ
١٨. ضَحْمٌ مُقْلَدُهَا عَبَلٌ مُقَيِّدُهَا
١٩. غُلْبَاءُ وَجَنَاءُ عَلَيْكُمْ مُذَكِّرَةٌ
٢٠. وَجَلْدُهَا مِنْ اطْوَمَ مَا يُوْسَهُ
٢١. حَرَفُ أَخُوها أَبُوها مِنْ مُهَجَّجَةٍ
٢٢. يَمْشَى الْقَرَادُ عَلَيْهَا ثُمَّ يَذْلِقُهَا
٢٣. عَيْرَانَةٌ قَذَفَتْ فِي النَحْضِ عَنْ عَرْضِ
٢٤. كَأَنَّ مَا فَاتَ عَيْنَيْهَا وَمَذْبَحُهَا
٢٥. تُثَرِّ مِثْلَ عَسِيبِ النَّحْلِ ذَا حُصْلٍ
- مُنَيَّمٌ إِثْرَهَا لَمْ يُقَدِّ مَكْبُول
- أَلَا أَغْنَى غَضِيضُ الطَّرْفِ مَكْحُول
- لَا يُشْتَكِي قَصْرَ مِنْهَا وَلَا طَوْلَ
- كَأَنَّهُ مُنْهَلٌ بِالرَّاحِ مَعْلُول
- صَافٍ يَا بَطْحَ اضْحَى وَهُوَ مَشْمُول
- مِنْ صَوْبِ سَارِيَّةٍ بَيِضٍ يِعَالِيلُ
- مَوْعُودُهَا أَوْ لَوْ أَنَّ النُّصْحَ مَقْبُول
- فَجَعَ وَوَلَعَ وَإِخْلَافٌ وَتَبْدِيلُ
- كَمَا تَلَوَّنُ فِي اثْوَابِهَا الْغُولُ
- إِلَّا كَمَا تُمَسِّكُ الْمَاءَ الْعَرَابِيلُ
- إِنَّ الْأَمَانِي وَالْأَخْلَامَ تَضْلِيلُ
- وَمَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا الْأَبَاطِيلُ
- وَمَا إِحْالٌ لَدَيْنَا مِنْكَ تَنْوِيلُ
- إِلَّا الْعِتَاقُ النَّحِيْبَاتُ الْمَرَاْسِيلُ
- فِيهَا عَلَى الْأَيْنِ إِزْقَالٌ وَتَبْعِيلُ
- غُرَضْتُهَا طَامِسُ الْأَعْلَامِ مَجْهُولُ
- إِذَا تَوَقَّدَتِ الْحُزْنُ وَالْمِيلُ
- فِي خَلْقِهَا عَنْ بَنَاتِ الْفَحْلِ تَفْضِيلُ
- فِي دَفِّهَا سَعَةٌ قُدَامُهَا مِيلُ
- طَلَحَ بِضَاحِيَةِ الْمُتَنِينَ مَهْزُولُ
- وَعَمُّهَا خَالُهَا قَوْدَاءُ شَمْلِيلُ
- مِنْهَا لَبَانٌ وَأَقْرَابُ ذَهَالِيلُ
- مَرْفَقُهَا عَنْ بَنَاتِ الزُّورِ مَفْتُولُ
- مِنْ خَطْمِهَا وَمِنْ اللَّحْيَيْنِ بَرْطِيلُ
- فِي غَارِزٍ لَمْ تَخُونُهُ الْأَحَالِيلُ

٢٦. قنواء في حرتيها للبصير بها
 ٢٧. تَحْدِي عَلَى يَسْرَاتٍ وَهِيَ لَاحِقَةٌ
 ٢٨. سُمِّرَ الْعَجَايِبَ يَتَرَكْنَ الْحَصَى زِيماً
 ٢٩. كأن اوب ذراعيها وقد عرفت
 ٣٠. يوما يظل به الحرباء مصطخدا
 ٣١. وقال للقوم حاديهم وقد جعلت
 ٣٢. شد النهار ذراعا عيطل نصف
 ٣٣. نَوَاحَة دَخَوَ الضَّبَّعِينَ لَيْسَ لَهَا
 ٣٤. تَفْرِي اللَّبَانُ بِكَفِّهَا وَمَدْرُعُهَا
 ٣٥. تَسْعَى الْوُشَاةُ بِجَنَبَيْهَا وَقَوْلُهُمْ
 ٣٦. وَقَالَ كُلُّ خَلِيلٍ كُنْتُ أَمْلُهُ
 ٣٧. فَكُلْتُ خَلَّوْا سَبِيلِي لَا أَبَا لَكُمْ
 ٣٨. كُلُّ ابْنِ أَثْنَى وَإِنْ طَالَتْ سَلَامَتُهُ
 ٣٩. أُنْبِئْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي
 ٤٠. فَقَدْ آتَيْتَ رَسُولَ اللَّهِ مُعْتَذِرًا
 ٤١. مَهْلًا هَذَا الَّذِي أَعْطَاكَ نَافِلَةً
 ٤٢. لَا تَأْخُذَنِي بِأَقْوَالِ الْوُشَاةِ وَلَمْ
 ٤٣. لَقَدْ أَقَوْمُ مَقَامًا لَوْ يَقُومُ بِهِ
 ٤٤. لَظَلَّ يُرْعَدُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ لَهُ
 ٤٥. حَتَّى وَضَعْتُ يَمِينِي لَا أَنَا زَعُهُ
 ٤٦. لَذَاكَ أَهْيَبَ عِنْدِي إِذْ أَكَلِمُهُ
 ٤٧. مِنْ خَادِدٍ مِنْ لِيُوْثِ الْأَسَدِ مَسْكَنَهُ
 ٤٨. يَغْدُو فَيَلْحَمُ ضِرْغَامَيْنِ عَيْشُهُمَا
 ٤٩. إِذَا يُسَاوِرُ قِرْنًا لَا يَحِلُّ لَهُ
 ٥٠. مِنْهُ تَظَلُّ سَبَاعُ الْجَوِ ضَامِرَةٌ
 ٥١. وَلَا يَزَالُ بِوَادِيهِ أَخُو ثِقَةٍ

عتق مبين وفي الخدين تسهيل
 ذَوَابِلُ وَقَعَهُنَّ الْأَرْضَ تَحْلِيلُ
 لَمْ يَقَهُنَّ وَرُؤُسَ الْأُكُمُ تَنْعِيلُ
 وقد تلفع باقور العساقيل
 كأن ضاحيه بالشمس مملول
 وروق الجنادب يركضن الحصى قيلوا
 قامت فجأوبها نكد مثاكيل
 لما نعى بكرها النَّاعُونَ معقول
 مشقق عن تراقبها رعايل
 إِنَّكَ يَا ابْنَ أَبِي سُلمَى لَمَقْتُولُ
 لَا أَلْفَيْنَكَ إِنِّي عَنْكَ مَشْغُولُ
 فَكُلُّ مَا قَدَّرَ الرَّحْمَنُ مَفْعُولُ
 يَوْمًا عَلَى آلَةٍ حَدْبَاءَ مَحْمُولُ
 وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولُ
 والعدد عند رسول الله مقبول
 القرآن فيها مَوَاعِيظُ وَتَفْصِيلُ
 أَذْنِبَ وَلَوْ كَثُرَتْ عَنِّي الْأَقَاوِيلُ
 أَرَى وَأَسْمَعُ مَا لَوْ يَسْمَعُ الْفِيلُ
 مِنَ الرَّسُولِ بِإِذْنِ اللَّهِ تَنْوِيلُ
 فِي كَفِّ ذِي نَقِمَاتٍ قِيلُهُ الْقِيلُ
 وَقِيلَ إِنَّكَ مَنَسُوبٌ وَمَسْئُولُ
 مِنْ بَطْنِ عَثْرٍ غِيلٌ دُونَهُ غِيلُ
 لَحْمٌ مِنَ الْقَوْمِ مَعْفُورٌ خَرَادِيلُ
 أَنْ يَتْرَكَ الْقِرْنَ إِلَّا وَهُوَ مَفْلُولُ
 وَلَا تُمَشِّي بِوَادِيهِ الْأَرَاغِيلُ
 مُطَرِّحُ الْبَرِّ وَالْدَّرَسَانِ مَأْكُولُ

٥٢. إِنَّ الرِّسُولَ سَيْفٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ
 ٥٣. فِي فَتْيَتِهِ مِنْ قُرَيْشٍ قَالَ قَائِلُهُمْ
 ٥٤. زَالُوا فَمَا زَالَ أَنْكَاسٌ وَلَا كُشْفٌ
 ٥٥. شُمُّ الْعَرَانِينَ أَبْطَالَ لَبُوسَهُمْ
 ٥٦. بَيْضٌ سَوَابِغٌ قَدْ شُكَّتْ لَهَا حَلَقٌ
 ٥٧. لَا يَفْرَحُونَ إِذَا نَالَتْ رِمَاحُهُمْ
 ٥٨. يَمْشُونَ مَشْيَ الْجِمَالِ الزُّهْرِ يَعْصِمُهُمْ
 ٥٩. لَا يَقَعُ الطَّعَنُ إِلَّا فِي نُحُورِهِمْ
- مُهَنْدٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ مَسْلُوكٌ
 يَبْطِنُ مَكَّةَ لَمَّا أَسْلَمُوا زَلُّوا
 عِنْدَ الْإِقَاءِ وَلَا مِيلٌ مَعَاذِلُ
 مِنْ نَسَجِ دَاوُدَ فِي الْهَيْجَا سَرَابِيلُ
 كَأَنَّهَا حَلَقُ الْقَفْعَاءِ مَجْدُولُ
 قَوْمًا وَلَيْسُوا بِمَجَازِيْعٍ إِذَا نِيلُوا
 ضَرَبُ إِذَا عَرَدَ السَّوْدُ التَّنَائِيلُ
 وَمَا لَهُمْ عَنْ حِيَاضِ الْمَوْتِ تَهْلِيلُ

Yapılan araştırmalara göre kasidenin, beyit sayısı ve beyitlerin sıralaması kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Hatta bazı kaynaklarda kaside içeriğinde bile farklılık vardır.²² Bu noktada kasideyi bir bütün olarak vermek istediğimizden en doğru kararın, üzerinde çalıştığımız şerhteki sırayı takip etmek olduğunu düşündük. Kasidenin beyit sıralamasını ve içeriğini koruyarak, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin kitabında yazdığı şekliyle buraya aktardık.

²² Suûd b. Abdullâh el-Fenîsân, *Tevsîku Kasîdeti Bânet Suâ'd fi'l-Metni ve'l-İsnâd* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 69-70.

1.3. Kâsîdeti Bânîet Süâd ‘Türkçe’

1. “Süâd, uzaklara gitti. Kalbim, şimdi çok üzgün; azat kabul etmeyen bağlı bir köle gibi onun izinde.
2. Süâd, artık yok; ayrılık sabahı inleyen bir ceylan gibi sürmeli gözlerinin, mağrur ve müstağni akışlarıyla yad ellere göçtü.
3. Önden bakılınca ince belli, arkadan görünüşü ise tombul idi. Boyu ne uzun ne de kısaydı.
4. Gülümsediği zaman parlayan kar gibi beyaz dişleri, sanki her an şerbetle ıslanırdı.
5. Bu ıslaklık, çakıllı geniş vadiden sızan pınarların, kuşluk vaktinde esen şimal rüzgarlarıyla serinleşmiş suları gibi saf ve berraktı.
6. Latif ve berrak suyu bulandırabilecek her şeyi, rüzgarlar süpürüp atar; etrafındaki bembeyaz tepeleri, gece bulutlarından süzülen bol yağmurlar tertemiz yıkardı.
7. Süâd sözünde dursa, vaadini yerine getirse, hele öğüt dinleseydi, daha çok güzel olurdu.
8. Fakat, o öyle bir huyludur ki, işi gücü aşığını üzme, aldatmak, vefasızlık ve dönecliktir. Onun mayası böyle yoğrulmuş.
9. Süâd hiçbir zaman bir hal üzere kalmaz; gulyabani gibi renkten renge, şekilden şekle girer.
10. Onun, verdiği sözde duracağını sanmak, suyun kalburda kalacağına inanmak gibi olur.
11. Onun vaatlerinden sakın ümide kapılıp da mağrur olma; çünkü ümitler, rüyalar şaşırtıcıdır.
12. Süâd'ın verdiği sözler, Urkub²³ adındaki yalancının atlatmalarına benzer. Onun vaatleri ancak asılsız şeylerdir.
13. Umarım ve dilerim ki sevgisi benden uzaklaşmasın. Amma, vuslatına erebilecek mi, hiç de zannetmiyorum.
14. Süâd, şimdi öyle bir yerde bulunuyor ki, oraya ancak en asil yürük gibi develerle varılabilir.
15. Evet, şimdi onun bulunduğu yere varabilmek için, iri cüsseli, süratli yürüyüşlü, yorulmak bilmeyen develer gerekir.
16. Öyle develer ister ki, terlediği vakit kulaklarının arkasından sular boşalsın, izleri belirsiz ıssız çöl yollarını seve seve aşabilsin.
17. Bakışları, görünmez ufukları delsin. Eşinden ayrılmış vahşi bir sığır gibi keskin gözleriyle çölün kızgın sert yollarını, kum tepelerini geride bıraksın.

²³ Urkub, uzun süreli sözler veren ama sözünde durmayan, işleri savsaklayan bir yalancının adıdır. Geniş bilgi için bk. Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-vasîf* (Kahire: Dâr el-da've, 1960), “Urkub”, 2/596.

18. Boynu kalın mı kalın bacakları iri mi iri, yapı olarak tüm soylu akranlarına fark atan,
19. Kalın ve uzun boynu, iri çehresi, geniş böğrü ile yapısı erkek deveyi andırmalıdır.
20. Onun deniz kaplumbağasından daha parlak olan derisini, güneşte kalmış azgın keneler bile örseleyerek zayıf düşürememeli.
21. Dağ gibi heybetli, anası, babası temiz soydan, amcası, halası aynı tohumdan, uzun boylu, çevik yürüyüşlü olmalı.
22. Hatta öyle semiz ve tombul olmalı ki, parlak derisi, göğsüne ve uyluklarına tırmanmak isteyen kenelerin ayaklarını kaydırmalı.
23. Yürürken bacaklarından etler fırlamalı, ön bacakları tombul, göğsünden iki yana fırlamış temiz bir yaban merkebi gibi atılışı serbest olmalı.
24. Gözleriyle gerdanı arası, başının yular takılacak yeri ile çenesi katılıkta bileği taşıyı andırmalıdır.
25. Hurma dalı gibi uzun tüylü kuyruğu, memesinin üstünden sarkmalı, meme uçlarını incitmemelidir.
26. Deve halinden anlayan bilir kişiler böylesini yumru burnu ile kulaklarından tanırlar; asaletini uzunca yuvarlak çehresinden anlarlar.
27. Öyle çevik ve hafif bir tempoda yürümeli ki mızrakları andıran sert ve ince bacaklarıyla ayaklarını da basıp kaldırması bir olmalı.
28. Böyle bir deve demirden ayaklarıyla çakılları yerinden fırlatır; sert taşlık tepeleri ayağına deri mahfaza takmadan rüzgâr gibi geçer. ·
29. Yolda coşup terlediği vakit, çölün kızgın serapları altında örtülü kalan ufak derelerle tepecikleri ön ayaklarının çevik hareketleriyle yorulmadan aşar.
30. Kertenkelenin o parlak güneş altında yanan sırtı külde pişmiş ekmeğe döndüğü günlerde dahi o yılmadan koşar.
31. Öyle bir sıcak günde kervancı, yolculara dinlenmelerini tavsiye ettiği ve siyah çekirgeler bile taşlar altına gizlendiği vakitlerde dahi yorulmak bilmez.
32. Günün sıcaklığı artınca yürüyüşü de başkalaşır. Ön ayaklarını süratle değiştirerek çırpınması, tıpkı çocuğunu kaybetmiş uzun boylu orta yaşlı bir annenin kollarını çırparak dövünmesine ve onu gören diğer çocuksuz kalmış kadınların da aynı tahassürle o anneyi taklit etmesine benzer.
33. Evet, yürürken o çırpınmalar, ilk yavrusunun kara haberini alınca aklını kaçıran yaşlı bir annenin elleriyle göğsünü yırtması gibidir.
34. O, iki eliyle çarpa çarpa göğsünü yırtarken, üstünü abşını da parçalar.
35. Şimdi Süâd' ın hicranı yetiştirmiyormuş gibi iki tarafa söz götürüp getiren rakipler bana diyorlar ki: Ey Ebu Sülma'nın oğlu, sen artık kendini ölmüş bil.

36. Güvendiğim dostlardan her kime başvurdumsa, biz seninle uğraşamayız, başının çaresine bak, dediler.
37. Ben de onlara dedim ki: O halde beni serbest bırakın, Rahman olan Allah, neyi takdir etmiş ise o olur.
38. İnsanoğlu uzun yıllar yaşasa da günün birinde, sırtı kambur tahtaya binecek değil midir?
39. Bana haber gönderdiler; Allah'ın Peygamberi sana ağır ceza verecek diye söylediler; ben de O'nun kapısına bağışlanacağımı umarak geldim.
40. Allah Resul'üne özür dileyerek geldim; çünkü Allah Resul'ü yanında mazeretler kabul olunur.
41. İlahi hidayeti ile, içi öğütler ve en yüce hakikatlerle dolu Kur'an'ı sana indiren Allah için, bana mühlet ver.
42. Beni rakiplerimin dedikodusu ile hırpalama; hakkımda pek çok söylentiler olmuşsa da o derece suçlu değilim.
43. – 44. Şimdi öyle bir makamda bulunuyorum ki, burada gördüğüm ve işittiğim şeyleri bir fil görüp işitseydi muhakkak titrerdi. Burada beni ancak Allah'ın izniyle Peygamber'in affına nail olmaktan başka bir şey kurtaramaz.
45. Ben de Yüce Peygamber'e karşı hiçbir itirazda bulunmadan, sağ elimi O'nun adaletli eline uzatıyorum; şimdi söz O'nun sözüdür.
46. Amma kendisiyle konuştuğum zaman, bana; sen suçlusun, sen sorumlusun, diyecek olursa, nazarımda en heybetli manzara bu olacaktır.
47. Çünkü bu yüce aslan, Asser²⁴ mevkinde yer yer sıralanan aslan yataklarının iç kısmındaki muhteşem yurdunda hüküm sürmektedir.
48. Bu öyle bir aslandır ki, erkenden ava çıkar, çifte yavrusunu parça parça yerlere serilmiş insan etleriyle besler.
49. Kendi emsaliyle cenkleştiği vakit de hasmını yerlere sermedikçe meydanı terk etmeyi nefsine haram sayar.
50. Onun heybetinden çölün yırtıcı aslanlarının sesi kısılır. Onun dolaştığı yerlerde insanlar dolaşamaz.
51. Onun yaşadığı vadide gücüne, kuvvetine güvenen nice babayiğitlerin silah ve elbiseleri paralanmış, kendileri kurda kuşa yem olmuştur.
52. Şüphesiz yok ki, Resulullah, dünyayı aydınlatan, şerri kesip atmak için çekilmiş Allah'ın keskin kılıçlarından bir kılıcıdır.

²⁴ Asser, aslanların bolca bulunduğu ormanlık alana denir. Geniş bilgi için bk. Osman Kesikioğlu, "Kâ'b b. Zühreir ve Kasîde-i Bürde", *Diyanet Dergisi* 14/2 (Nisan 1975), 101.

53. Kureyş'ten ileri gelenler arasında cömert ve fedakâr bir zümre, Mekke vadisinde İslam'ı kabul ettikleri vakit, sözcüleri onlara, buradan göçün dediler.
54. Onlar göçtüler, ancak çarpışma sırasında zayıf, silahsız ve müdafaasız olanlar yerlerinde kaldılar.
55. Evet onlar din gayretiyle başları havada gezen koç yiğitlerdir. Zırhları Davud'un harpte işleyip giydiği demir gömlektir.
56. Uzun ve parlak zırhlarının sağlam ve metin bükümleri, ayık otlarının halkaları gibi birbirine geçmiştir.
57. Mızrakları düşmana saplanırken asla şırmamazlar; bir yenilgiye uğradıkları zaman da üzüntü duymazlar.
58. – 59. Yürüyüşleri asil ak develer gibi pervasızdır. Bu kahramanlar ancak yiğitçe saldırışları ile kara yüzlü düşmana yüz geri ettirmeleri sayesinde kendilerini korurlar: Yaralandıkları vakit ancak göğüslerinden vurulurlar. Onların ölüm denizlerinin dalgalarından korkuları yoktur.”²⁵

Kâsidedi Bânet Süâd'ın içerik açısından birbirine bağlı olması Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin eserine de yansımıştır. Yazar, şiirin ortalarındaki bir beytin şerhini yaparken şiirin en başındaki herhangi bir beyte atıf yapabilmektedir. Bu noktada Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin kitabından tahkik ve tercümesi yapılan kısmın daha iyi anlaşılabilmesi için Kâsidedi Bânet Süâd'ın, sadece çalışılan kısmının değil tamamının Türkçe tercümesi verilmiştir. Bu şekilde şiir bir bütün olarak zihinde daha iyi anlamlandırılabilir.

Kasidenin dili her ne kadar sade ve anlaşılır olsa da Arap dili ve edebiyatı açısından üstün özellikler taşımaktadır. Kasidenin kendisini tercüme etmek, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin şerhini tercüme etmekten tamamıyla farklı bir durumdur. Bu noktada yeni ve özgün bir tercüme yapma fikrine kapılmadan,engin bilgileri ile kasideyi daha önceden tercüme etmiş hocalarımızın metinlerinden yararlanmayı uygun gördük. Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin şerhine en yakın bulduğumuz tercümenin, Osman Kesioğlu'nun Diyanet Dergisi'nde yayımlanan tercümesi olduğundan, o metni esas aldık ve çalışmamızda yer verdik. Merhum hocamıza Allah Teâlâ'dan rahmet dileriz.

²⁵ Kesioğlu, “Kâ'b b. Züheyr ve Kasîde-i Bürde”, 99-101.

1.4. Kâsîdeti Bânet Süâd İncelemesi

Kâsîdeti Bânet Süâd, Kâ'b b. Zühêyr'in, Peygambere kendisini affettirmek için yazdığı şiiridir. Peygamberin huzurunda okunup onun övgüsünü alan şiir 59 beyitten oluşmaktadır. Tam anlamıyla İslami düşünceye uygun bir şekilde yazıldığı söylenemez. Kâ'b b. Zühêyr, Kâsîdeti Bânet Süâd'ı Cahiliye döneminin klasik üslubu ile yazmıştır. Bunu, kasideye giden sevgilinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirerek başlaması, bir hayvanı tasvir ederek devam etmesi ve son kısımda da önemli bir şahsı methetmesinden anlayabiliriz. Bu sıralama Cahiliye dönemi şiirinin yaygın özelliğidir.

Kâ'b b. Zühêyr'in yaşamına bakıldığında kasidenin böyle bir özellik arz etmesi anlaşılabilir bir durumdur. Zira şair o zamana kadar cahiliye üslubunu koruyarak şiirler söylemiştir. Müslüman olduğu anda bu üsluptan vazgeçerek her bakımdan İslam'a uygun şiirler söylemesini beklemek haksızlık olur. Bu sebeple kasideyi dil, anlam ve belagat açısından değerlendirirken mutlaka dikkat edilmesi gereken husus; Kâ'b b. Zühêyr'in önceden cahiliye şairi olması ve kasideyi Müslümanlığı seçtiği ilk anda yazmasıdır.

Kâsîdeti Bânet Süâd konu olarak incelendiğinde klasik Arap kasidesi gibi üç kısma ayrılabilir. Bunlar nesib (gazel), tasvir ve medih bölümleridir.²⁶ Nesib bölümü on üç veya on dört beyitten, tasvir bölümü yirmi bir beyitten, medih bölümü ise yirmi dört beyitten oluşmaktadır.

Nesib bölümü, şairin Süâd ismini verdiği ceylanın gidişinden dolayı kalbinin kırgın olduğundan bahsederek başlar.²⁷ Daha sonra bu ceylanın tasviriyle devam eder. Şaire göre ceylanın gözleri sürmeli, bakışları ise mağrurdur. Önden bakılınca ince, arkadan bakıldığında tombuldur. Boyu ise ne uzun ne kısa ortadır. Dişleri bembeyaz ve hafif ıslaktır. Bu ıslaklık serinlemiş sular gibi saf ve berraktır. Böyle fiziksel özelliklerinin yanında şair bu ceylanı kişilik olarak Urkub'a benzeter. Urkub ise sözünde durmayıp insanları aldatan bir yalancının ismidir. Şair bu yüzden onun vaatlerine kanıp üzgün olunmaması gerektiğini tembih eder.

Tasvir bölümünde, ayrılıp giden Süâd'a ulaştıracak deve tüm özellikleriyle anlatılmaya başlanır.²⁸ Bu deve terlediğinde kulaklarının arkasından sular boşalır. Bakışları öyle keskindir ki ufukları deler. Aynı zamanda soyu çok kuvvetlidir. Her ne kadar dişi olsa da kalın ve uzun boynu erkek deveyi andırır. Derisi kaplumbağadan bile daha parlaktır. Bu sayede keneler ve haşerat onun üzerinde tutunamaz. Kuyruğu ise hurma dalı gibi uzun

²⁶ Kenan Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/566-568.

²⁷ Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", 24/566-568.

²⁸ Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", 24/566-568.

tüylüdür. Yürüyüş temposu öyle güzeldir ki ayaklarını basıp kaldırması neredeyse birdir. Ayaklarında nal olmadığı halde taşlık yolları rüzgâr gibi geçer. Güneşin kavurduğu, kervancıların yolcularını dinlendirdiği sıcak günlerde bile yorulmak bilmeden yürür. Şair deveyi bu şekilde sayısız özelliklerle niteler. Kasidenin tasvir kısmı, tahkik ve tercüme çalışmamıza konu olan asıl kısımdır. Ayrıntılı olarak ilgili başlık altında anlatılacaktır.

Şair medih kısmına geçmeden önce sekiz beyit kadar, kendi kabilesine gittiğinden ama onların kendisini reddettiğinden, insanların kendisi hakkında yalan konuştuğundan bahseder. Dedikoducuları hicveder ve kendisini affedecek olanın ancak Peygamber olduğunu belirtir.

Medih bölümünde şair, Hz. Muhammed'i övmeye başlar.²⁹ Onu mücadeleyi asla bırakmayan bir aslana benzetir. Öyle ki düşmanını yenmeden asla pes etmez. Kâ'b b. Züheyr, Peygamberi Allah'ın keskin kılıcına benzettiği beyte gelince Resul üzerindeki hırkayı çıkarıp onun omuzlarına atmıştır.³⁰ Bu beyitten sonra muhacirler methedilir. Şair muhacirleri yiğitlere benzetir. Hz. Davud'un demir gömleği gibi sağlam olduklarından, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarından bahseder ve şiiri bitirir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Peygamber ne uzun deve tasvirinin yapıldığı kısımda ne de kendisinin aslana benzetildiği kısımda Kâ'b b. Züheyr'e herhangi bir uyarıda bulunmamıştır. Kaynaklarda böyle bir ikazdan bahsedilmemektedir. Bu da bize kaside her ne kadar Cahiliye üslubuyla yazılmış olsa da Peygamberin sükût içerisinde dinlediğini gösterir. Hatta hırkasını vermesinden anlaşılacağı üzere memnun olmuştur.

Kâsidedi Bânet Süâd'ın beyit sayısı ile ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Kasidenin beyit sayısını Abdullah el-Fenîsân şu şekilde tasnif etmiştir: "İbn Kesîr'in *Bidâye*'sinde 54 beyit olarak zikredilir. Beyhaki'nin *Delâilün-nübüvve* isimli eserinde 54 beyit olarak geçer. Hamevî'nin *Şerhu Bânet Süâd* isimli kitabında 55 beyit olarak geçer. İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde 58 beyit olarak kaydedilmiştir."³¹ Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin şerhinde ise kaside 59 beyitten oluşmaktadır. Genel anlamıyla diğer kaynaklarda yer alan Kâsidedi Bânet Süâd metinleriyle aynıdır.

Kasidedeki tüm beyitlerin sonu, lam [ل] harfi ile bitmektedir. Kaside, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin, 27. beytin şerhinde bahsettiği üzere basit bahri ile yazılmıştır.³² Bu bahir İslamiyet'ten önceki şairlerin en çok kullandığı bahirlerdendir. Peygamberi övmek için yazılan şiirlerde genellikle bu bahir kullanılmıştır.³³

²⁹ Demirayak, "Kâsidedü'l-Bürde", 24/566-568.

³⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Kasidedi Kâ'b b. Züheyr*, 36.

³¹ el-Fenîsân, *Tevsiku Kasidedi Bânet Süâd*, 69-70.

³² Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi, *Şerhu Kâsidedi Bânet Süad* (İstanbul: Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 43b-44a.

³³ Nihad Çetin, "Arûz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/429.

Kasidenin Kâ'b b. Züheyr'e aidiyetiyle ilgili çeşitli isnatlar vardır. Bu isnatlar tarih ve hadis kitaplarında zikredilir.³⁴

Kâsîdeti Bânet Süâd üzerine yapılan çalışmaların tespiti ise tek başına araştırılabilecek geniş bir konudur. Hem bahsettiğimiz bu sebepten ötürü hem de araştırmamızın sınırlarını aşması sebebiyle kaside üzerine yapılan çalışmaları tezimize dahil etmedik. Bununla birlikte kasidenin üzerine şerhler, tahmisler, taştîrler, mu'ârazalar ve tahmis şerhleri yazılmıştır. Bu konu da detaylı bilgi için Nüşa Dergisine bakılabilir.³⁵

³⁴ el-Fenîsân, *Tevsîku Kasîdeti Bânet Suâ'd*, 13. Ayrıca bkz. Mehdi Cengiz, *Muhammed el-Kefevî ve Muhtasarı Şerhi Bânet Suâ'd İsimli Eserinin Tahkîki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 24.

³⁵ Abdussamed Yeşildağ, "Bânet Su'âd Kasidesine Yapılan Çalışmaların Tespiti Üzerine 1", *Nüşa Dergisi* 1/36 (Ocak 2013), 15-24.

İKİNCİ BÖLÜM

PEMBEZÂDE AHMED B. OSMAN EFENDİ

2.1. Hayatı

Tahkik ve tercümesini yapılan *Şerhu Kâsidesi Bânet Süâd* isimli eser içerisinde müellifin kendi hayatına dair yazdığı herhangi bir anekdot bulunamamıştır. Aynı şekilde müellifin diğer eserlerinde de hayatıyla ilgili bilgi verilmemiştir.

Yapılan araştırmalar sırasında Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Osmanzâde Ahmed Tâib isimli bir şahıs dikkat etmeye değer görülmüştür. Bu kişinin, 1660 ile 1724 yılları arasında yaşamış, şair ve biyografi yazarı olduğu açıklanmaktadır. Babası ise maliye tezkireciliği yapan Osman Efendi'dir.³⁶ Pembezâde Ahmed Efendi'nin de babasının isminin Osman Efendi olması bu iki kişinin kardeş olması ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar böyle bir ihtimal olsa da elimizde bu ihtimali doğrulayacak herhangi bir belge bulunmamaktadır.

Katalog kayıtlarında Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi ismine eklenen Erzen³⁷ nisbeti ve yazarın ismini ifade ederken bu nisbeyi kullanmasına dayanarak denilebilir ki o Erzurumlu 'dur. Zaten yazar hakkında bilinen tek, net bilgi budur.

Sonuç olarak Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin sadece eserleri elimizde bulunmaktadır. Hangi tarihte nerede doğduğu ve nerede vefat ettiği, hangi şehirlerde gezindiği, hayatında hangi meslekleri icra ettiği, hocaları ve öğrencileri hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

³⁶ Azmi Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/8-9.

³⁷ Erzurum ve çevresinin eski ismidir. Zamanla dönüşerek Erzurum olmuştur. Geniş bilgi için bk. Osman Gürbüz, "Kalikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 46 (Şubat 2016), 135.

2.2. Eserleri

Yapılan katalog taramasında Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin üç eseri tespit edilmiştir. Bu eserler ile ilgili genel bilgiler aşağıda verilmiştir.

2.2.1. Şerhu Kâsîdeti Bânet Süâd

Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin *Şerhu Kâsîdeti Bânet Su'âd* isimli eseri, İstanbul, Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 4003/1 numarada bulunmaktadır.

Yazar bu eserde Kâ'b b. Züheyr'in Hz. Peygamber'e sunduğu, bu vesileyle onun hırka-i saadetine nail olduğu Kasîdetü'l-Bürde'yi şerh etmiştir. Eserin müellife aidiyetini katalog kayıtlarından ve Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri kitabında, yazara yaptığı atıftan anlamaktayız. Osmanlı Müellifleri'nin Eyüp Sabri Paşa başlığında, bu kişinin eserleri arasında Şerhu Kâsîdeti Bânet Süâd zikredilmiştir. Dipnotta ise bu kasideye Pembezâde Ahmed İbn-i Osman Erzurumi ile Ahmed Üskadâri isimli iki şahsın şerh yazdığı ve bu şerhlerin Nuruosmaniye kütüphanesinde bulunduğu belirtilmiştir.³⁸ Bu çalışmada esas alınan eser de Nuruosmaniye Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

Eser nesih yazı ile yazılmıştır. Şiir beyitleri kırmızı, şerh kısımları ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Bunun yanında mahsul ve i'râb başlıkları da kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Eser, başından sonuna kadar okunaklıdır, silinen veya küflenmiş hiçbir kısım olmadığı gibi eksik sayfa da yoktur. Eserin sayfaları cetvelsizdir. Her sayfada 15 satır bulunur. Toplam 78 yapraktan oluşur. Kitap mukavva ciltlidir. Kapağında şemse ve zencirek bulunur.

Üzerine çalışılan eser müellif hattıdır. Bunu yazarın mukaddimeye düştüğü nottan anlamaktayız.³⁹ Müellif hattı dışında eserin bir nüshası daha tespit edilmiştir.

Nüshaları:

- a. Pembezâde Ahmed b. Osman Erzurumlu, *Şerhu Kâsîdeti Bânet Su'âd* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa Koleksiyonu 535)

2.2.2. Risâle fi'l-Arûz

Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin, Muğlalı İbrâhim Şâhidî'nin, Mesnevi'nin daha iyi anlamlandırılabilmesi ve başlangıç seviyesinde Farsça öğretimi için yazdığı Tuhfe-i

³⁸ Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 3/54.

³⁹ Pembezâde, *Şerhu Kâsîdeti Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 2b.

Şâhidî isimli Farsça-Türkçe manzum sözlüğe⁴⁰ yazdığı şerhtir. Yazar bu eseri Türkçe kaleme almıştır. Risâle fi'l-Arûz, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin bizim yazdığımız tez dışında üzerine çalışılan diğer bir eseridir. Bu eserin nüshaları ve içeriğiyle ilgili daha detaylı bilgi için Muhittin Turan'ın çalışmasına bakılabilir.⁴¹ Burada şunu belirtmek isteriz ki makalenin yazarı da müellif hakkında yeterli bilgi bulamadığını belirtmektedir.

2.2.3. Savanihü's-Salihiye

Yazar bu eserde aruz ölçülerinden ve bahirlerden bahsetmektedir.⁴² Eser, mecmuada 11b-26b sayfaları arasındadır.⁴³ Yapılan taramada eserin tek nüsha olduğu tespit edilmiştir. (Kütahya: Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu 43 Ze 1097/2)

⁴⁰ Mustafa Çıran, “İbrâhim Şâhidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/273-274.

⁴¹ Turan, “Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Risâle Fi'l-Arûz'u” 107-152.

⁴² Turan, “Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Risâle Fi'l-Arûz'u” 111.

⁴³ Turan, “Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Risâle Fi'l-Arûz'u” 111.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TERCÜME, TAHKİK VE ŞERHTE TAKİP EDİLEN YÖNTEMLER İLE ŞERHTE TEMAS EDİLEN KONULAR

3.1. Tercümede Takip Edilen Yöntem ve Esaslar

Bu çalışmada Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin, *Şerhu Kâsidesi Bânet Süâd* isimli eserinin 13 - 34. beyitler arası tercüme edilmiştir. Okuyanlar tarafından daha rahat anlaşılabilmesi için tercüme çalışması yapılırken nasıl bir yol izlendiği aşağıda açıklanmıştır.

Müellif Kâsidesi Bânet Süâd'ın şerhini yazarken önce kelimeleri anlamsal olarak açıklamış sonrasında ise aynı kelimeleri i'rab yönüyle ele almıştır. Tercüme yapılırken eserin bu yönüne dikkat edilmiştir. Bu bağlamda yazarın farklı sözlükler kullanarak açıkladığı kelimeler, gereksiz kalabalıklığa sebebiyet vermemek için tekrar yeni bir sözlük kullanılarak açıklanmamıştır. Yazarın verdiği anlamsal açıklama yeterli görülmüştür. Müellifin kullandığı sözlüklerin Arap diliyle ilgili temel kaynaklar olması bu durumun başlıca sebebidir.

Şerhte, yazarın kırmızı şekilde yazarak belirttiği kasidenin beyitleri, tercüme kısmında kalın, italik ve numaralandırılarak verilmiştir. Çalışmamıza göre ilk beyit sayılan kısma bir numara değil, beytin eser içindeki sıra numarası olan on üç numara verilmiştir. Diğer beyitlerde on üçü takiben numaralandırılmıştır.

Şerh içerisinde geçen Kâsidesi Bânet Süâd'ın beyitleri tercüme edilirken, yeni ve özgün bir tercüme yapma fikrine kapılmadan, engin bilgileri ile kasideyi daha önceden tercüme etmiş hocalarımızın metinlerinden yararlanmak uygun görülmüştür. Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin şerhine en yakın bulunan tercümenin, Osman Kesioğlu'nun Diyanet Dergisi'nde yayımlanan tercümesi olduğundan, o metin esas alınmış, Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi'nin yorumlarıyla da birleştirilerek beyitlerin tercümesi yapılmıştır.

Tercüme şekilsel açıdan yazılırken İsnad Atıf Sistemi İkinci Edisyonda bulunan Çeviri Yazı Alfabetine önemli ölçüde riayet edilmiştir. Arapça kelimeler köşeli parantez [] içerisinde yazılmıştır. Arapça kelimenin öncesinde kelimenin okunuşu Latin harfleri ile belirtilmiştir.

Tercüme kısmında şerhin bütünlüğünün bozulmaması açısından metne herhangi bir ekleme yapılmamaya çalışılmıştır. Sadece birkaç yerde cümlelerin Türkçe olarak anlaşılmasında sorun yaşandığı için ekleme yapılmış, bu eklemeler ise oval parantez () ile belirtilmiştir.

Tercüme kısmında metne, eserin aslında olmayan ama metnin yapısına uygun şekilde paragraflar eklenmiştir. Paragraflarda konuların başlangıç ve bitiş noktaları esas alınmıştır. Böylece tercümenin daha anlaşılır bir şekilde incelenmesine olanak sağlanmıştır.

Metnin tercümesine şerhin aslında olmayan yeni başlıklar eklenmemiş müellifin kendi koyduğu Mahsul ve İ'râb başlıkları kullanılmıştır.

Müellifin haşiyeye olarak yazdığı notlar tercüme edilirken asıl metinle karışmasın diye ilgili yere numara koyularak, italik şekilde dipnotta verilmiş, dipnotun başına ise haşiyeye yazılarak belirtilmiştir. Düz yazı ile yazılan tüm dipnotlar ise bize aittir.

Yazarın metnin içerisinde yer verdiği ayet, hadis ve şiirler tercüme edilerek bulunduğu konuma yazılmış kesinlikle metinden çıkarılmamıştır. Ayetler öznel olarak yeniden tercüme edilmemiş Diyanet İşleri Başkanlığının meali kullanılmıştır. Şiirler tercüme edilirken yazarın, söyleyenini belirtmediği beyitlerin de aynı şekilde kaynağı bulunarak dipnotta verilmiştir.

Tercüme kısmında metnin daha iyi anlaşılabilmesi adına, müellifin alıntı yaptığı ve görüşlerinden yararlandığı alimlerle ilgili biyografik bilgiler dipnotta verilmiştir. Aynı bilgiler Arapçaya çevrilerek tahkik kısmına da eklenmiştir.

Eserde az sayıdaki Farsça kelime, sözlüklerden yararlanarak tercüme edilmiştir. Bu kelimeler olabildiğince Farsça yazı alfabesine uygun yazılmaya çalışılmıştır.

3.2. Tahkikte Takip Edilen Yöntem ve Esaslar

Eserin tahkik çalışması yapılırken İSAM Tahkikli Neşir Esaslarına olabildiğince bağlı kalınmıştır. Okuyucuların daha rahat anlayabilmesi için tahkik çalışmasında takip edilen yöntemler aşağıda açıklanmıştır.

Tahkikli metne, eserin aslında olmayan ama metnin yapısına uygun şekilde paragraflar eklenmiştir. Paragraflarda konuların başlangıç ve bitiş noktaları esas alınmıştır.

Metne aslından olmayan yeni başlıklar eklenmemiştir. Müellifin kendi koyduğu Mahsul ve Î'râb başlıkları kullanılmıştır.

Asıl metinde birkaç yerde şedde kullanılması dışında neredeyse hiç hareke yoktur. Bu sebeple yazarın hareke vermediği ama anlam karışıklığına neden olabilecek yerlere azami ölçüde hareke verilmiştir. Şedde ise metnin tamamında kullanılmaya çalışılmıştır.

Yazarın terim anlamını açıkladığı kelimeler, kolaylık olması açısından, metinde bulunmasa da tırnak içine alınarak belirtilmiştir. Metnin daha kolay anlaşılmasını sağlamak için asıl metinde sınırlı sayıda olan noktalama işaretleri, metnin tamamında kullanılmıştır. Burada şunu belirtmek gerekir ki noktalama işaretlerinde hata varsa bu yazardan değil, şahsımızdan kaynaklanmaktadır.

Müellifin haşiye olarak yazdığı notlar tercüme edilirken asıl metinle karışmasın diye ilgili yere numara koyularak, italik şekilde dipnotta verilmiş, dipnotun başına ise haşiye yazılarak belirtilmiştir. Buna yazarın beyitlerin yanında belirttiği aruz ölçüleri de dahildir. Düz yazı ile yazılan tüm dipnotlar ise bize aittir.

Ayetlerle ilgili olarak yazarın verdiği kısmın dışında ayetin tamamı metne eklenmemiştir. Bu ayetler edisyon kritik kısmının sonunda ayet fihristi olarak bulundukları sureyle birlikte sıralanmıştır. Ayetler çiçekli parantez içerisinde ve harekeli olarak yazılmıştır. Sure ismi ile ayet ve sure numarası köşeli parantez içerisinde, metinden iki punto küçük olarak gösterilmiştir. [اليوسف، ٢٥\١٢] ﴿وَالْفَيَّا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ﴾

Müellif ayetlere göre hadisleri daha az kullanmıştır. Çalışılan kısımda sadece 30b sayfasında tespit edilen bir hadis vardır. Bu hadis ile ilgili gerekli açıklamalar dipnotta yapılmıştır.

Yazar genel olarak şiirlerle istişhâd etmiş olsa da metnin çalışılan kısmında tespit edilen tek bir şiir beyti vardır. 27a sayfasında bulunan bu beyit ortalananarak yazılmış, gerekli açıklamalar dipnotta verilmiştir.

Şerhte eski imla kurallarıyla yazıldığı tespit edilen kelimeler günümüz Arapçasına uyarlanmıştır. Bu kelimeler, metinde karışıklık olmaması için herhangi bir şekilde belirtilmemiştir. Bu kelimelerin eski halini italik, yeni halini düz yazı olarak şu şekilde gösterebiliriz:

قائم: قائم، القوائم: الصلوة، الصلاة، ثلث: ثلاث، ناشية: ناشئة، ضمائر: ضمائر، الشائع: الشائع، مبتداء: مبتدأ

Metinde müellifin kullandığı dört adet kısaltma tespit edilmiştir. Bu kısaltmalar ilk geçtiği yerde köşeli parantez içerisinde açıklanmıştır. Sonra geçtikleri yerlerde ise müellifin yazdığı şekliyle bırakılmıştır.

Eserde geçen Farsça kelimeler aslına uygun olarak yazılmaya çalışılmış anlamlarına ise dipnotta değinilmiştir.

Metinde müellifin alıntı yaptığı ve görüşlerinden yararlandığı alimlerle ilgili genel bilgiler dipnotta verilmiştir. Ayrıca Türkçe kısımda müellifin bahsettiği alimler başlığı altında listelenmiştir.

Şerhte, yazarın kırmızı şekilde belirttiği kasidenin beyitleri, tahkik kısmında kalın ve köşeli parantez içerisinde, numaralandırılarak verilmiştir. Çalışmamıza göre ilk beyit sayılan kısma bir numara değil, beytin eser içindeki sıra numarası olan on üç numara verilmiştir. Diğer beyitlerde on üçü takiben numaralandırılmıştır.

3.3. Şerhte Takip Edilen Yöntem ve Üslup

Pembezade Ahmet b Osman Efendi'nin kitabı incelendiğinde eserin mukaddimesinde, anlaşılması güç ve edebi bir üslup kullanılmışken şerh kısmında daha sade ve anlaşılır bir dil kullanıldığı görülür. Yazar beyit esaslı olarak şerh yapmıştır. Şerh yaparken ilk olarak her kelimenin sözlük anlamını açıklamıştır. Bu açıklamaları yaparken Sîbeyh'in *el-Kitab'ı* gibi temel sözlüklere başvurmuştur. İkinci olarak kelimelerin i'râb yönleri üzerinde durmuştur. Son olarak ise her beyti mahsul başlığı altında özetlemiştir. Ayrıca sayıca az da olsa bazı beyitlerde belagat konularına değinmiştir.

3.4. Şerhte Temas Edilen Sarf Konuları

Pembezade Ahmet b Osman Efendi'nin şerhini daha iyi anlamlandırabilmek için onun sarf bakımından yaptığı açıklamaları elden geldiğince örneklendirmek faydalı olacaktır.

On üçüncü beyitte ercū [أرجو] fiilinin mazi, muzari ve emir hali [رجا، يَرْجُو، رَجَاء] şeklinde verilmiştir.⁴⁴ Yazar gerek gördüğünde fiillerin zaman bakımından üç halini de bu şekilde açıklamıştır.

On dördüncü beyitte [الإمساء] kelimesinin mastar ve mekan ismi olduğu söylenmiştir. Emset [امست] fiilinin çeşidi ise nakıs olarak açıklanmıştır.⁴⁵

Yubelliğu [يبلغ] kelimesi tefîl babından muzâri üçüncü tekil şahıs içindir. Atîk [عتيق] kelimesiyle ilgili ise yazar müstesnâ müferrağ olup lafzen yubelliğu [يبلغ] fiilinin faili olduğu mänen ise bedeli olduğunu söylemiştir. Bu açıklamayı yaptıktan sonra da zarf-ı zaman haber olursa bir sıfat ile vasıflanması gerektiğini açıklamıştır.⁴⁶

On beşinci beyitte geçen irkālun [إِرْقَال] kelimesinin erkele [أَرْقَلَ] fiilinin mastarı olduğu açıklanmıştır.⁴⁷

On altıncı beyitteki nezzāhatün [نَضَّاحَة] kelimesinin noktalı ha [خ] ile neẓaha [نَضَخ] “akan” kökünden geldiğini belirtilmiştir.⁴⁸ Yazar gerekli gördüğü yerlerde kelimelerin kök hallerini bu şekilde açıklamıştır.

⁴⁴ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 26b.

⁴⁵ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 28b.

⁴⁶ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 29a.

⁴⁷ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 30a.

⁴⁸ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 31a.

On yedinci beyitte, leheka [لهكا] kelimesi lām [ل] ve he [ه] harflerinin fetha olmasıyla, leheka [لهكا] şeklinde okunur denmiştir.⁴⁹ Yazar bu açıklamada olduğu gibi bazı kelimeleri hareketleri ile açıklamıştır.

On sekizinci beyitte abelun [عبل] kelimesinin çoğulunun abālun [عبال] veya abelāt [عبالات] şeklinde olabileceğine dair açıklama müellifin kelimelerin çoğullarından bahsetmesine dair güzel bir örnektir.⁵⁰

On dokuzuncu beyitte es-seatu [السعة] kelimesi açıklanırken [وسعت الشيء] kelimesinden gelmekte olup mastar olduğu söylenmiş, māzisinin kesre ile muzārisinin fetha ile okunduğuna değinilmiştir.⁵¹

Yirmi ikinci beyitte meşā [مشي] “yürüdü” sözcüğü, ramā [رمى] “attı” babındandır şeklinde bir açıklama yapılmıştır.⁵²

Yirmi dördüncü beyitte müellif mezbehun [مذبح] kelimesinin ismi mekân olduğunu söyleyip, zubihtü eş-şāt [ذبحت الشاة] cümlesini bu kelimeyi açıklamak için örnek olarak getirmiştir.⁵³

Yirmi beşinci beyitte yazar fiillerin hafifletilmesi konusuna değinmiştir. Lem teḥūnuhu [لم تخونه] kelimesinin ğaibe olup cehdi mutlak için geldiğini asıl halinin ise [لم تتخون] şeklinde iki te [ت] ile olup hafiflik için birinin hazfedildiğini söylemiştir.⁵⁴

Yazar yirmi yedinci beyitte zevābilun [ذوابل] kelimesini açıklarken mesācidu [مساجد] vezninden olduğunu söyler. Ancak burada veznin zaruretinden dolayı munsarif yapıldığını da belirtir.⁵⁵

Yirmi dokuzuncu beyitte yazar tefa‘ul [تفعّل] babından bahsetmiş, teleffea [تلفع] kelimesinin bu babdan mazi ğaib olduğunu açıklamıştır.

Otuzuncu beyitte yeẓillu [يظّل] kelimesinin efāl-u naḳısedan olup, müştēḥiden [مصطحدا] karinesi sebebiyle yeşīru [يصير] anlamında olabileceğine değinilmiştir.⁵⁶

⁴⁹ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 32a.

⁵⁰ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 34a.

⁵¹ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 35a.

⁵² Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 38a.

⁵³ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 40a.

⁵⁴ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 41a.

⁵⁵ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 43b.

Otuz birinci beyitte geçen cealtü [جعلت] kelimesi için māzi gâibe ve efalü mukârebeden olduğu söylenmiştir.⁵⁷

Otuz ikinci beyitte cāvebe [جواب] kelimesi mazi gâiptir. Muttasıl zamirinin ise aytel [عيطل] kelimesine döndüğü belirtilmiştir.

3.5. Şerhte Temas Edilen Nahiv Konuları

Metinde geçen nahiv konularıyla ilgili yapılan açıklamaların bazılarını aşağıda zikredilmiştir. Böylece yazarın anlayışına ışık tutulabilir.

On üçüncü beyitte geçen fiiller için onların arasında tenāz‘u olduğunu, hangisinin amel ettirileceği konusunda Küfelilerin ve Basralıların farklı düşündüğünü belirtir. Basralıların ilgayı caiz görmediğini Küfelilerin ise caiz gördüğünü açıklar.⁵⁸

İhāl [احال] kelimesinin başına gelen mā [ما] harfinin olumsuzluk manası katmak için geldiğini belirtir. Bununla birlikte hem nefî edatının öne geçip hem de mâi nafiye ile kullanımının mümkün olmadığını söyler.⁵⁹

On dördüncü beyitte yubelliğu [يبلغ] kelimesinin geçişli olduğu ve iki nesne aldığı açıklanmıştır. Birinci nesnesi kendisine bitişmiş olan muttasıl zamir ha [هاء]dır. İkincisi ise Süād kelimesine dönen hazfedilmiş ve iyyahā [إياها] zamiri şeklinde olandır.⁶⁰

On beşinci beyitte geçen len [لن] harfinin te’kid nefî istikbāl için olduğu açıklanmıştır. Yebluğu [يبلغ] kelimesinde bulunan hā [ها] harfinin ise bitişik müenneslik ha’sı olup daha önce zikredilen arz [الأرض] kelimesine döndüğü açıklanmış. Hā [ها], yebluğu [يبلغ] kelimesinin birinci mefûlüdür. İkinci mefûl ise iyyāhā [إياها] olup Süād [سعاد] kelimesine dönmektir.⁶¹

İrkālun [إرقال] kelimesiyle ilgili ise eğer sıfat olduğunda mevsufa itimat ederse fâil olacağı ya da fihā [فيها] kelimesi mukaddem haber olursa irkālun [إرقال] kelimesinin muahher mübtedā olacağı açıklanmıştır.⁶²

⁵⁶ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 46a.

⁵⁷ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 49a.

⁵⁸ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 26b.

⁵⁹ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 27a.

⁶⁰ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 28b.

⁶¹ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 29b.

⁶² Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 30a.

On altıncı beyitte izā[إِذَا]nın zarf anlamıyla birlikte şart anlamı da taşıdığı belirtilmiştir. Meçhulün [مجهول] kelimesiyle ilgili ise ya ikinci haber olduğu ya da tāmīsun [طامس] kelimesini açıklayan sıfat olduğu söylenmiştir.⁶³

On yedinci beyitte mişl [مثل] ve aynī [عيني] kelimeleriyle ilgili aynī [عيني] kelimesi mecrur olup mişl [مثل] kelimesine muzāfun ileyh olmuştur, mişl [مثل] kelimesi mecrur olup zikredilen aynī [عيني] kelimesine sıfat olmuştur, şeklinde cümle içerisindeki konumları verilmiştir.⁶⁴

On sekizinci beyitte yazar şöyle bir açıklama yapmıştır: “Zahmu [ضخم] kelimesi ya merfu olup uzāfiratūn [عذافرة] kelimesine sıfat olur ya da hazfe giden mübtedāya haber olur. Veya haber mukaddem olup muḳalleduha [مقلدها] muahher mübtedā olur. Ya da zahmu [ضخم] mübtedā olur muḳalleduha [مقلدها] fāili olup haberin yerine geçer.”⁶⁵ Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere yazar i‘rab konusunda her türlü ihtimali göz önüne alıp değerlendirmiştir. Bu örnekte ayrıca Ahfeş ve Küfeliler’in mezhebine göre de durumu açıklamıştır.

On dokuzuncu beyitte yazar gudāmuḥā [قدامها] kelimesinin altı yönden biri ve mekan zarfı olduğundan bahsetmiş,⁶⁶ metin içerisinde ilerledikçe bu gibi zarfları da açıklamıştır.

Yirminci beyitte müellif vav [و] harfinin kendinden önceki zamirlere hal olmasının caiz olduğuna değinmiş ve müzekkiretūn [مذكّرة] kelimesini buna örnek vermiştir.⁶⁷

Yirmi birinci beyitte ebūha [أبوها] ve eḥūha [أخوها] kelimeleri ile ilgili sıfat ile mevsufun arasına girmiş mübtedā ve haber şeklindeki ara cümle oldukları söylenmiştir. Onlarda bulunan zamirlerin ise uzāfiratūn [عذافرة] kelimesine döndüğü açıklanmıştır.⁶⁸

Yirmi ikinci beyitte min [من] harfine dair ‘ibtidai gaye içindir veya ‘an [عن] manasındadır’ şeklinde yapılan açıklama yazarın harfî cerleri de detaylıca ele aldığını gösterir.⁶⁹

⁶³ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 31b.

⁶⁴ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 32b.

⁶⁵ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 33b.

⁶⁶ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 35a.

⁶⁷ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 36a.

⁶⁸ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 37a.

⁶⁹ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 38a.

Yazar yirmi üçüncü beyitte āyrānetün [أَيْرَانَةُ] kelimesinin i‘rab yönlerini açıklarken daha önceden bahsettiği harf [حرف] kelimesinin i‘rab yönleri ile aynı olduğunu söylemiştir. Bu da müellifin öncesinde geçen konular üzerinde tekrar tekrar açıklama yapma gereği duymadığını gösterir.⁷⁰

Yirmi dördüncü beyitte geçen ḥatmihā [حَاطَمِيهَا] kelimesi zarf-ı müsteḥar olup [يَبَان] kelimesinin fāiline hal olur.⁷¹

Yirmi beşinci beyitte geçen miṣle [مِثْل] kelimesini açıklarken yazar aslında onun sıfat olup zarurettten dolayı mukaddem edilince hal olduğuna değinmiştir. Çünkü sıfatın mevsufun önüne geçmesi cāiz değildir.⁷²

Yirmi altıncı beyitte yazar kanvāun [قَنْوَاء] kelimesi ile ilgili şu ihtimaller üzerinde durmuştur: Ya merfu olup uzāfiratün [عَذَابَاتُ] kelimesine sıfat olur yada haber olup mübtedāsı mahzuf olur.⁷³

Yirmi sekizinci beyitte yazar yetrukne [يَتْرُكْن] kelimesiyle ilgili detaylı bir açıklama yapmıştır. Şayet tereke [تَرَكَ] kelimesinden gelirse nun [ن] ucāyāt [الْعَجَايِبَات] kelimesine dönüp onun fāili olur. el-Ḥesā [الْحَصَى] ise takdirens mansup olup mefūlü olur. Ziyāmen [زَيَامًا] kelimesi ona hal olur. Şayet yetrukne [يَتْرُكْن] kelimesi ceale [جَعَلَ] anlamında olursa o zaman ziyāmen [زَيَامًا] sözcüğü ikinci mefūl olur.⁷⁴ Bu açıklama, yazarın metni ne kadar dikkatlice incelediğini gözler önüne seren güzel bir örnektir.

Otuz birinci beyitteki hādeyhim [حَادِيهِم] kelimesi el-ḳavmu [الْقَوْم] kelimesine, sıfatın mefūlüne izāfesi ile izāfet edilmiştir. Takdirens merfu olan ḳāle [قَالَ] fiilinin fāilidir.⁷⁵

3.6. Şerhte Temas Edilen Belâgat Konuları

Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi eserinde belagat konularıyla ilgili yeni bir başlık açmadığı gibi şiirde geçen tüm belagat konularına da değinmemiştir. İhtiyaç duydukça bazı konular üzerinde durmuştur. Bunlardan birkaçına örnek vermek yeterli olacaktır.

⁷⁰ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 33a.

⁷¹ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 40a.

⁷² Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 41a.

⁷³ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 42a.

⁷⁴ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 45a.

⁷⁵ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 48b.

Yazar Su‘âd’dan bahsedilen ikinci beytin şerhini yaparken meâni ilminin teşbih kısmına değinmiştir.⁷⁶

On yedinci beyitte teşbîhi belîğ sanatı olduğu ve teşbihin her iki yönünün de zikredildiği açıklanmıştır.⁷⁷

Yazar yirmi birinci beyitte teşbih olduğunu teşbih edatının da mukadder olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda beyitte mübalağa anlamı olabileceğini de belirtmiştir.⁷⁸

Yirmi dördüncü beyitte ke’enne [كآ] nin müşebbehe harflerinden olup teşbih için geldiği vurgulanmıştır.

Yazar kasidenin basit bahir ile yazıldığını atlamamış buna yirmi yedinci beyitte değinmiştir.⁷⁹

Kırk dördüncü beyitte kasemlerden ve yedi adet hazfin olduğundan bahsedilmiştir.⁸⁰

⁷⁶ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 10b.

⁷⁷ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 32b.

⁷⁸ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 37a.

⁷⁹ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 43b - 44a.

⁸⁰ Pembezâde, *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 63b.

3.7. Şerhte Kullanılan Kaynaklar Ve Bahsedilen Alimler

Pembezade Ahmet b Osman Efendi'nin kelimelerin lügat manalarını açıklamak için yararlandığı sözlükler aşağıda listelenmiştir.

1. Sad b. Abdullah b. Ebu Bekir el-Kâzerûni, *Şerhu Kasîdet-i Bânet Su'âd*.
2. Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*.
3. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*.
4. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*.
5. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *el-Cemhere fi'l-luğa*.

Yine Pembezade Ahmet b Osman Efendi'nin gerek görüşlerinden yararlanmak gerek fikirlerine katılmadığını belirtmek için eserinde bahsettiği alimlerde aşağıda listelenmiştir.

1. Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796)
2. Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (ö. 175/791)
3. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822)
4. Ebü'l-Hattâb Abdülhamîd b. Abdilmecîd el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793)
5. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923),
6. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (816/1413)
7. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)
8. Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred (ö. 286/900)
9. Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249),
10. Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987)
11. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî (ö. 392/1002),
12. Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî (ö.1093/1682)
13. Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274)
14. Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö.1492/898)
15. Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286)
16. Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö.316/929)

17. Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî (ö. 769/1367)

Bu noktada şunu açıklamak gerekir ki listelenen kitap, sözlük ve alimler sadece çalışılan kısımdan değil eserin tamamından incelenerek çıkarılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ON ÜÇ VE OTUZ DÖRDÜNCÜ BEYİTLER ARASININ TERCÜMESİ VE TAHKİKİ

4.1. On Üç Ve Otuz Dördüncü Beyitler Arasının Tercümesi

(13)Onun muhabbetinin bana yaklaşmasını umarım ve hayal ederim,

Çünkü senin sevgini benden atacak herhangi bir güç yok.

Recāhu [رجاء] kelimesi Cevherî'de⁸¹ el-emelu [الأمل] ve er-recāu [الرجاء] şeklinde geçer. Denir ki māzisi emele [أمل] muzārisi ye'mulu [يأمل] mastarı emelen [أَمَلًا] dir. Her ikisi de eş anlamlıdır. Tednū [تدنو] kelimesi ise dunūv [دنوو] kökündendir. O yaklaşmak anlamına gelir. Denevtu [دنوت] kelimesi sözlükte dunuvven [دنوا] ve edneytū [أديت] şeklinde kullanılır. Yani ona yaklaştım demektir. el-Meveddet [المودة] Muhtārü's-Sihāh'ta muhabbet demektir. Bir adamı çok sevdim cümlesinde vedidtū [وددت]de ki⁸² dal [د] harfinin kesresi ve vüdden [وَدًا] kelimesindeki vav [و] harfinin zammesi ile. Yani onu sevdim demektir.

İhāl [إحال] kelimesi hemzenin kesresi ile okunur. Bir şeyi hayal etmek anlamındaki hıltū [خلت] kelimesinden gelir. Mastarı haylen [خيلاً] ve hıleten [خيلة]dir. Mimli mastarı ise mehıleten [مخيلة]dir. Haylūleten [خيلولة] şeklinde farklı bir kullanımı da vardır. Yani hıltū [حلت] anlamına gelir. Birinin geleceğinden bahsederken bu şekilde dersin. İhāl [إحال] kelimesine gelince elifin kesresiyle olan kullanım doğru olandır. Esedoğulları⁸³ şu şekilde söyler: Ehālu [أحال] yani elifin fethası ile. Bu şekli, kıyasi yani kurallıdır.

Ledā [لدى] kelimesinin aslı ledune [لدن] kökündendir. Bu kelime “لدى” -de -da anlamına gelmektedir. Şu sözlerde olduğu gibi: [لديه فقه], [لديه ادب] . Allah Teālā'nın şu ayette buyurduğu

⁸¹ Asıl adı Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'dir. Aslen türkdür. Doğum tarihiyle ilgili net bir bilgi olmamakla beraber Fârâb'da doğduğu bilinmektedir. Aslen Türk olduğundan Arapçayı daha iyi öğrenebilmek için Irak ve Suriye'deki kabiller arasında uzun süre yaşamıştır. Buradan doğduğu yere geri dönmek için yola çıkmışken Nîşâbur'a uğramış ve ölünceye dek orada kalmıştır. Ölüm yılı h. 400 olarak bilinmektedir. Önemli eserleri: *Tâcü'l-luğa, Kitâbü 'Arûzi'l-varaqa ve Kitâbü'l-Kavâfi*'dir. Geniş bilgi için bk. Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Daru'l İlm li'l-Melayîn, 2002), 1/313.

⁸² Yazar kelimenin aslının dördüncü baktan olduğunu kastediyor.

⁸³ Benî Esed soyu Abdülzâ b. Kusay, Kusay b. Kilâb, Zehra b. Kilâb, Abdü-l Menaf şeklindedir. Abdülzâ ve annesi güvenilir kişilerdir. Abdü-l Menaf ile Vehb doğdu ve Vehb Kureys'in şerefliilerindendi. Resulullah'ın dedelerindendi. Geniş bilgi için bk. Hişâm b. Muhammed Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb* (Kuveyt: Kuveyt Hükümet Matbaası, 1983), 1/14.

gibi: وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ ⁸⁴ “Kapının önünde” kocasıyla karşılaştılar.”⁸⁵ Ledā [لدى]nın zamirlere birleşmesi, alā [على]ya, ke [ك] zahirinin birleşmesi gibidir. Tenvīl [تنوِيل] kelimesi, nevl [نول] kelimesinin tefīl bābından mastarıdır. Denir ki onun bir hediyesine nail oldum. Muzārisi, enūlu [أنول] mastarı, nevlen [نولاً]dir. Niltūhu’l-aṭīyyete [نلتة العطية] ve neveltūhū a‘ṭaytūhū nevālen [نولته اعطيته نولاً] şeklinde kullanımları da vardır.

İ‘rāb

Ercū [أرجو] muzāri fiildir, mütেকellim vahde için kullanılmıştır. Fāili zorunlu olarak altında gizlidir. Bu cümle başlangıç cümlesidir.⁸⁶ Āmilu [أمل] kelimesi ercū [أرجو] kelimesi gibidir ama ona atfedilmiştir. Atfin doğrultması ikisinin lafzının birbirinden ayrılmasıdır. Āmulu [أمل] ve ercū [أرجو] kelimelerinin birbirinden ayrılması gibidir. Allah Teālā’nın şöyle buyurduğu gibi: وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا ⁸⁷ “Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler.”

Eğer ki recā’ [رجاء] kelimesini kullanmak suretiyle ikisi arasındaki farklılığa itibar edilirse, recā’ [رجاء] olması mümkün olanlar içindir, emelu [أمل] ise olması mümkün olmayanlar içindir. Söylendiği üzere genelin özele atfedilmesi kabilinden olduğu için bu şekilde kullanımında sorun yoktur. Birincisi daha önceliklidir. Her ikisinde de muhataba sīgasından dönüş vardır. Tıpkı felā yeğurranneke sözünde [فلا يغرنك] olduğu gibi tekellüm sīgasına dönüş vardır. [قلبي اليوم متبول] sözünde kendisiyle başlamış olan şey gibi.

En tednū [ان تدنو] de ki ‘en’ mastardır. Tednū [تدنو] mastar idi. Mecrā [مجرى] kelimesinin mastar okunma sebebi ise māi mastariyeden⁸⁸ dolaydır. Şu sözde söylendiği gibi: [إذا كان امرأتك عند عجزهم، فلا بد أن يلقون كل تبور] “Eğer ki insanların işleri onların en yaşlılarının elindeyse, bütün işe yaramaz olanları atmaları gerekir.”⁸⁹ Okunuşuna gelince vav’ın üzerinde

⁸⁴ Her ne kadar esas aldığımız Kur’an-ı Kerim mealinde [لدى] kelimesi ‘önünde’ şeklinde tercüme edilmiş ise de yazar ‘yanında’ anlamındaki kullanımına dikkat çekmek istemiştir.

⁸⁵ *Kur’ân Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman – Mustafa Çağrı – İbrahim Kâfi Dönmez – Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), Yûsuf 12/25.

⁸⁶ Ercū [أرجو] “umarım” kelimesinin içerisinde fiil ve fail aynı anda bulunduğundan bir cümledir.

⁸⁷ Âl-i İmrân 3/146.

⁸⁸ Mâi Mastariyye; Elif nun maddesinin fethalandığı durumlardan birisi de vakit için olan mâi mastariyyeden sonra gelmesidir. Mastar mâ’sı fiile mahsus olduğu için ondan sonraki cümle fâildir. Zeyd ayakta olduğu sürece otur, manasındaki cümlede olduğu gibi. Geniş bilgi için bk. Muhammed b. Alî b. İskender el-Birgivî, *İzhârü’l-Esrâr* (Cidde: Dâr el-Minhâc, 2009), 62.

⁸⁹ Geniş bilgi için bk. el-Bağdâdî, *Hiżânetü’l-edeb*, 8/422.

fetha vardır. (Şiirde geçen tednū [تَدْنُو] kelimesindeki vav'ın mastar en'inden dolayı fetha okunması gerektiği kastedilmektedir.) Zammenin gelişi zarurettten dolaydır. O, yani tednū [تَدْنُو] muzāri gāibe sīgasındandır.⁹⁰ Meveddetühā [مَوَدَّتُهَا] kelimesi tednū [تَدْنُو]nın failidir. Hā [هَ] zamiri ile Süād kastedilir. Cümle ise [أَنْ تَدْنُو مَوَدَّتَهَا] müfret mansüb tevilindedir.

İki fiil arasında tenāzu⁹¹ vardır. Basralıların mezhebinde olduğu gibi tercihen ikinci fiil amel ettirilirse (ki tercih edilen de budur) nesneye ihtiyaç duyulmadığından, tekrara düşmenin engellemesi için ve ilkin zikredip sonra gizlemekten ise baştan gizlemek için birinci fiilin mefûlu hazfedilmiş olur. Eğer ki Küfelilerin tercih ettiği görüşe göre bu durumun tam tersi olsa (yani birinci fiil amel ettirilse) ikinci fiilin mefûlu gizlenir. Hazfetmek her ne kadar caiz olsa bile bu sefer birinci fiilin mefûlunu hazfetmemiş olursun. Söylenenin zıddına ikinci fiilin nesnesinin düşürülmemesi için ve zikredilen şeye ters olduğu düşünülmesin diye hazfedilmemiştir. Zamir rütbe bakımından öne geçene dönmüş olur. (Yani ercū [أَرْجُو] kelimesine) Mā [مَا]ise olumsuzluk içindir. İhālu [إِحَال] muzāri mütekellim vahdedir. Efālu kulubtandır.⁹² Birinci mefûlunun⁹³ ikinci zamir olarak amel ettirilmesi caiz olur.⁹⁴ İhāl [إِحَال] kelimesinin ikinci mefûlü ise hazfedilmiş olur. (Bu durum da Mā ihālehu [مَا إِحَالُهُ] “ben onu senden hediye olarak hayal etmiyorum” şeklinde tercüme edilir.) Yorumu ise İbtida lāmının takdiriyle (var kabul edilmesiyle) olur. Yani le-ledeynā [لِلدَيْنَا] kelimesinde olduğu gibi. Şöyle söylendiği gibi: [إِنِّي وَجَدْتُ مَلَكَ الشَّيْمَةِ الْأَدَبِ]⁹⁵⁹⁶ İbn Akīl⁹⁷, İbn Mālik'in⁹⁸ el-Elfiyye isimli kitabına

⁹⁰ Fiilin muhātab ve gāibe sīgasındaki müfret kalıbı aynı olduğundan yazar fiilin hangi kısımdan olduğunu belirtmek istemiştir.

⁹¹ Tenazu; Fiil iki tane fail ise bir tanedir. İki fiil kendilerinden sonra olan açık bir isimde çekişebilir. Bu çekişme bazen fâilde olur bazen de mefûlde olur. Zeyd'e ikram ettim ve dövdüm gibi. İki fiilin gereği farklı olduğu halde fâilde ve mefûlde de olabilir. Basralı alimler ikincisini amel ettirmeyi tercih ederler. Küfeliler ise ilkini amel ettirmeyi tercih ederler. Eğer ikinci fiil amel ettirilirse ismi zâhire uygun olarak hazfetmeksizin birinci fiilde fâil zamir olarak getirilir. Kisâi bunu kabul etmezken Ferra ise bundan farklı olarak câizdir demiştir. Mefûlû hazfetme konusuna gelince eğer fiilin o mefûle ihtiyacı yoksa hazfedilir. Eğer böyle olmazsa mef'ûl ismi zahir olarak getirilir. Eğer birinci fiil amel ettirilirse ikinci fiilde fail zamir olarak getirilir. Gizlemeye mâni bir engelin olması dışında tercih edilen görüşe göre mefûlde zamir olarak getirilir. Geniş bilgi için bk. Ebu Amr Cemalüddin Osman b. Ömer İbnü'l-Hâcib, *el-Kaḫḫiye fî ilmi'n-nahvi* (Kahire: Mektebetü'l-Edeb, 2010), 14.

⁹² Efālu kulub: Bu kalp fiilleri kalple alakalı olan iş üzerine delalet ederler. Mübtedâ ve haber üzerine dahil olurlar. Mübtedâ ve haberi mef'ûliyyet üzere nasp ederler. Kalp fiilleri iki mamûlün arasına girdiği zaman, amelinin iptal edilmesinin caiz olması ve amel ettirmenin caiz olması kalp fiillerinin özelliklerindendir. Kalp fiillerinin fail ve mefûllerinin aynı manada ve bir arada (muttasıl) iki zamir olmasının caiz olması da kalp fiillerinin özelliklerindendir. Geniş bilgi için bk. Birgivî, *İzhâr*, 71.

⁹³ Burada ihālu [إِحَال] kelimesinin iki nesne almasından bahsedilmektedir.

⁹⁴ Bahsedilen zamirler [مَنْ] kelimesindeki ke [كَ] ve ledeynā [لَدَيْنَا] kelimesindeki nâ [نَا]dır.

⁹⁵ İbn Akīl Hemedânî, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mālik* (Kahire: Dâr el-Turâş, 1980), 2/49.

⁹⁶ Bu cümlede [وَجَدَ] kelimesi fiil, [ث] zamiri fail, [مَلَكَ] kelimesi birinci nesne [الْأَدَب] kelimesi ise ikinci nesnedir.

⁹⁷ Asıl adı Ebû Muhammed Bahâüddin Abdullah b. Abdîrrahmân b. Abdillâh b. Akīl el-Hemedânî'dir. (ö.769/1367) Nahvin imamlarından sayılır. Soyu Hz. Peygamberin amcası Ebû Tâlib'e dayanır. Kahire'de doğmuş ve orada ölmüştür. Atalarından bazıları Hemedan ve Âmid'de yaşamıştır. Daha sonra Abdullah'ın

yaptığı şerhte şerhini yaptığımız kasidenin [وما إخال لدينا منك تنويل، إني وجدت ملاك الشيمة الأدب] bu iki beytini açıklamıştır. İlğayı caiz görmeyen Basriyyun mezhebinin görüşüne göre her iki mefûlünün öne geçmesi⁹⁹ anlamında bu her iki açıklamanın da her ikisine ihtiyaç duyduğu sana gizli değildir. İlğayı caiz gören Küfiyyun mezhebinin görüşüne göre ise o kelime ile ilgayı tevil etmeye gerek yoktur. Şerh eden kişi sadece öne geçmenin iptal olmasından dolayı ve başına mâi nafiye geldiği için ilgâyı caiz görmüştür.¹⁰⁰ (Çünkü hem nefî edatının öne geçip hem de mā [ما] ile kullanımı mümkün değildir.) Bu şekilde başına mā [ما] gelmesinin cevazını da bizdeki nahiv kitaplarında bulamadık. Ancak o son derece de uzak bir görüş değildir.

Ledeynā [لدينا] zarf-ı müstekkardır¹⁰¹ ve öne geçmiş haberdur. Minke [منك] ise ya ledeynā [لدينا] ile ilgilidir ya da haberden sonra başka bir haberin¹⁰² mahzûfu ile ilgilidir. Bu şekilde düşünülmesi ihtimal dahilindedir. Birinci zarfta gizli olan zamirden durum zarfı olması muhtemeldir. Her hâlükârda burada gaybetten dönüş yani meveddetühā [مودتها] kelimesindeki hā [ها] dan hitaba dönüş vardır. Tenvîlün [تنويل] kelimesi sonraya bırakılmış mübtedâdır. Haberin öne geçme yönü bellidir.¹⁰³ Tenvîlün [تنويل] kelimesinin, birinci¹⁰⁴ ve ikinci zarfın faili olması da mümkündür. Ya ledeynā [لدينا] kelimesi onunla ilgili olduğundan ya da mahzûfun failinden hâl olabilir. Onun¹⁰⁵ öne geçmesi nekre olmasından dolayıdır ya da ikinci zarf olmasından dolayıdır. Birinci zarfın hükmü ikincide açıklandığı gibidir. Bu ihtimal Küfelilerin görüşü üzerinedir. Onlar zarfın faili ötre yapması konusunda bir şart ortaya

doğduğu Mısır'a taşınmış olabilirler. Ebu Hayyan göklerin altındakiler ondan uzaktır diyerek insanların hilelerinden uzak olduğunu belirtir. O görkemli, cömert, öğrencilerine büyük yardımlar eden bir kimseydi. Dilinde ise hafif bir pelteklik vardı. Bir dönem Mısır kadısı olması dahi gündeme gelmişti. Eserleri: *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik, el-Câmi' u'n-nefis 'alâ (fi) mezhebi'l-İmâm Muḥammed b. İdrîs, Teysîrû'l-isti'dâd li-rûbete'l-ictihâd, el-Mûsâ'id fi şerhi Teshîl*. Geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/96.

⁹⁸ Asıl adı Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî'dir. (ö.672/1274) Arap dili ilimlerinin imamlarından. Endülüs Ceyyân'da dünyaya geldi. Endülüs'ten sonra Dimeşk'e gitmiş orada vefat etmiştir. Eserleri: *el-Elfiyye, Teshîlû'l-Fevâ'id, Şerhu't-Teshîl el-Fevâ'id, Lisânü'l-'Arap, Şerhu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiye, Vifâku'l-mefhûm fi'htilâfi'l-meḳûl ve'l-mersûm, Lâmiyyetü'l-ef'âl, Tuḥfetü'l-mevdûd fi'l-maḳşûr ve'l-memdûd*. Geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/233.

⁹⁹ Yani mefûlün, minki [منك] ve tenvîl [تنويل] kelimesinin önüne geçmiş olması kastedilmektedir.

¹⁰⁰ Hem nefî edatının öne geçip hem de mā [ما] ile kullanımı mümkün olmadığından bu durum câiz görülmüştür.

¹⁰¹ Zarfı müstekkâr: Bazen müteallak hafzedilir. Eğer hafzedilen müteallakın manası cer ve mecrur içinde anlaşılan umumi bir fiil ise, o cer ile mecrur zarfı müstekkâr diye isimlendirilir. Geniş bilgi için bk. Birgivî, *İzhâr*, 55.

¹⁰² Buradaki minki [منك] mübtedâ değildir. Çünkü mübtedâ olabilmesi için hemen haberden sonra gelmesi gerekiyordu.

¹⁰³ Ledeynā [لدينا] zarf mazruf olarak şibhi cümle şeklinde öne geçmiş haberdur. Tenvîlün [تنويل] nekredir ve mübtedâdır. Haber öne geçtiğinden dolayı sonraya kalmıştır.

¹⁰⁴ Burada birinci zarftan kastedilen zarf-ı müstekkardır.

¹⁰⁵ Yani tenvîlün [تنويل] kelimesinin öne geçmesi.

koymamışlardır. Açıklanan şudur ki ismi fail gibi altı şeyden bir tanesine güvenmek gerekir. Basralıların görüşüne göre ise birinci yönden¹⁰⁶ başkası caiz değildir.

Özet

Şair zihninde dönen şeyi kendi durumuna uygun bir şekilde ortaya çıkararak diyor ki: Her ne kadar senin ihsanının bende kalıcı olacağını zannetmiyorsam da senin muhabbetinin yaklaşmasını dilerim ve beklerim.

(14) *Süâd yürük ve seçkin develerden başkasının ulaşamayacağı bir yerde akşamladı.*¹⁰⁷

el-İmsâu [الإمساء] kelimesi isbāhu [الإصباح] kelimesinin zıddıdır. Söyleyenlerden birisi şöyle demiş: “Akşamımızda ve sabahımızda Allah’a hamd olsun, rabbimiz hayır ile bizi sabaha ve akşama ulaştırdı.”¹⁰⁸ Her ikisi de mastardır¹⁰⁹ ve yer ismidir.¹¹⁰

et-Tebliḡ [التبليغ] kelimesi el-iblaḡ [الإبلاغ] kelimesi gibidir.¹¹¹ Bundan isim, belag [بلاغ] kelimesidir.¹¹² Bunun şeddeli söylenmesi ya geçişlilik içindir yada abartı içindir.

el-İtāk [العناق] kelimesi ise noktasız ayn [ع] nın kesresi ile ve atīk [عتيق] kelimesinin çoğuludur. O gerek deve türünden gerekse at türünden saygın olandır. Şöyle denir: Feresun atīkun [فرس عتيق] yani “harika at”, “kaliteli at”.

en- Necībāt [النحيبات] kelimesi şeīrāt [شعيرات] kelimesinin veznindendir. Necībe [نجيبة] kelimesinin çoğuludur. Onun anlamı değerli demektir. Denir ki [رجل نجيب] yani kerīm [كريم] seçkinliği açık olandır. Neciyyāt [نجيات] ya [ي]nın altında olan iki tane nokta ve ya [ي]nın şeddesi ile de rivayet edilir. Hızlı anlamına gelir. Şöyle denir: Nāḳatūn nāciyyetūn [ناقة ناجية] yani hızlı. Yani kendisine binen kimseyi kurtaran hızlı deve demektir. el- Merāsīlu [المراسيل] mirsāl¹¹³ [مرسال] kelimesinin çoğuludur. Mīm [م]in kesresi ve noktasız ra [ر]nın sūkūnu ile

¹⁰⁶ Birinci yönden kastedilen tenvīlūn [تنويل] kelimesinin sonraya bırakılmış mübtedâ, ledeynâ [لدينا]nın ise onun haberi olmasıdır.

¹⁰⁷ Haşiye: İbn Hişâm’ın bir kaydında [امست] “akşamladı” kelimesi [صارث] “oldu” olarak geçmiştir.

¹⁰⁸ İmru’l-Kays b. Hucur, Dîvân (Beyrut: Dâru’l-Me‘ârif, 2004), 46.

¹⁰⁹ Master derken yazarın kastettiği, mimli mastardır.

¹¹⁰ Yani ismi mekandır.

¹¹¹ Burada yazar İfâl bâbından olan kelimenin de aynı anlama geldiğini vurgulamak istemiştir.

¹¹² Bundan isim derken yazarın kastettiği kelimenin mastardır.

¹¹³ Haşiye: Mifâl [منفال] kalıbından ismi alettir. Bir binek hızlı olduğunda race ‘al yedeyni [رجع اليدين] denir. Bu kayıt İbn Hişâm’dan alınmıştır.

okunur. Arapların şu sözünde ki gibi: Nākatün resletün ve beīrun reslün [ناقة رسله ويعبر رسل] seyir esnasında ellerini geri döndürebilmesi anlamına gelir.¹¹⁴

İ'rāb

Emset [امت] nakıs fiillerdendir. Cümlelerin içeriğinin akşam vaktiyle ilintili olmasından dolayıdır. Süād [سعاد] ise onun ismidir. Bu, hiye [هي] zamirinin yerine açık olan ismi koymaktır.¹¹⁵ Bu, durumun daha iyi olması için ya da saygıdan dolayı yapılmıştır. Bi'arz [بأرض] kelimesinin başındaki be [ب], fi [في] manasındadır. Yüce olan Allah'ın şu ayetinde olduğu gibi: *“Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen (ey Muhammed, vadinin) batı tarafında bulunmuyordun.”*¹¹⁶ Bu, yani be [ب] harfi, mecruru ile emset [امت] kelimesinin hazfedilmiş haberinin müteallagıdır. Mā [ما] olumsuzluk takısıdır. Şiirin bazı nüshalarında da mā [ما]nın olması kaçınılmazdır.

Yubelliğu [يلع] kelimesi ise tefīl babından muzāri üçüncü tekil şahıstır. Geçişlidir, iki nesne alır. Birinci nesnesi kendisine bitişmiş olan muttasıl zamir hā [ها]dır. İkincisi ise Süād kelimesine dönen hazfedilmiş ve iyyahā [إياها] zamiri şeklinde olandır. İllā [إلا] ise istisnā harfidir. Atīk [عتيق] kelimesi müstesnā müferrağ¹¹⁷ olup lafzen yubelliğu [يلع] fiilinin fâilidir manen ise bedelidir.¹¹⁸ O zaman da takdiri ‘O yere dayanıklı develer dışında hiç kimse ulaşamadı’ olur. Cümle ise mahallen mecrurdur ve arz [أرض] kelimesine sıfat olur. Bu durum (sıfat ile vasıflanması) haber olup tam bir kelam faydası verebilmesi ve haberin haberiye uygun olması için gereklidir. Bu illetten dolayı zarf-ı zaman¹¹⁹ haber olursa bir sıfat ile

¹¹⁴ Haşiye: Race'a [رجع] evin avlusuna adımını atmaya derler. Hatvun [خطو] “adım atmak” manasındadır. Bu not Osmanlıca şekilde yazılmıştır.

¹¹⁵ Yani hiye [هي] zamirini kullanmaktansa Süād şeklinde ismin açıkça kullanılması kastedilmektedir.

¹¹⁶ el-Kasas 28/44.

¹¹⁷ Müstesnâ, muttasıl ve munfasıl olmak üzere iki kısımdır. Muttasıl müstesnâ: "إلا" ve benzerleri ile telaffuz edilen veya varsayılan sayılı varlıklardan hariç tutulan isme denir. Munkat'ı müstesna: "إلا" ve benzerlerinden sonra sayılı varlıklardan hariç tutulmadığı halde gelen isme denir. Müstesnâ minhin zikredilmediği olumsuz cümlede müstesnâ, tam bir fayda sağlaması için âmillerin gerektirdiği i'raba tabidir. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Hâcib, *el-Kaḫiye*, 25-26.

¹¹⁸ Bedel, matûfa (bağlanılana) değil, matbua nisbet edilenle kastedilen bağımlıdır. Bedel-ü kül ‘tümünden tümünün bedel olması’, bedelü'l-baz ‘tümünden cüzün bedel olması, bedelü'l-iştimâl ‘kapsam bedeli’ ve bedelü'l-galat ‘yanılma bedeli’ diye kısımlara ayrılır. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Hâcib, *el-Kaḫiye*, 31.

¹¹⁹ Mef'ûlu fih, söz konusu eylemin yapıldığı zaman veya yeri gösteren isimdir. Nasb edilmesinin şartı "بي" nin takdir edilmesidir. Bütün zaman zarfları "بي" nin takdir edilmesini kabul eder. Yer zarfları belirsiz ise kabul eder, değilse etmez. Belirsiz yer zarfları, altı yön adı diye açıklanmış, onlara kapalılıklarından dolayı "عند" ve "لدى" ile benzerleri, çok kullanıldığı için "مكان" sözcüğü ve en sağlam görüşe göre "دَخَلْتُ الدَّارَ" örneğindeki “eve girdim”

vasıflanması gerekir [نحن في يوم طيب.] cümlesinde olduğu gibi. Verilen örneğin ise mümteni olduğuna hükmetmişler: [زيد في يوم الجمعة]. Bu konuyu kendi yerinde açıklamıştık.

Özet

O ayrılıp gittiği zaman vakit karanlıktı, seçkin ve güzel vasıfları olan binekler dışında hiç kimsenin ulaşamadığı ıssız bir yerde akşamladı.

(15)Şimdi onun bulunduğu yere varabilmek için,

İri cüsseli, süratli yürüyüşlü, yorulmak bilmeyen develer gerekir.

Uzāfīretūn [عذافة] kelimesi noktasız ayn [ع]harfinin zammesi ve noktalı zal [ذ] ile okunur. “Güçlü, kuvvetli deve” demektir. Şu sözde olduğu gibi; [جمل عذافر]. Nāḳātūn uzāfīretūn [ناقة عذافة] ise “güçlü dişi deve” demektir. Çoğulu azāfiru [عذافر]dur. İlk harfin fethalanmasıyla olur. Kelimede bulunan elif [ي], mesācid [مساجد]kelimesindeki elif gibidir. Kelime çoğul yapıldığındaki elif, kelimenin müfred halindeki elif değildir. Müfred halindeki elif hazfedilmiştir.

[الأين] kelimesi hemzenin fethası ve altında iki nokta olan ya [ي] nın sakın olmasıyla okunur. “Acizlik, yorgunluk” demektir. Ebū Zeyd derki: Kendisinden bir fiilin yapılması beklenmeyendir.

İrkālun [إرقال] hemzenin kesre olması ile erkele [أرقل] fiilinin mastarıdır. “Koşmanın bir türü” demektir. Erkele beīru [أرقل البعير] denilir. Şayet hızlı gidenler çok ise nāḳātūn murḳīlun [ناقة مرقل] veya nāḳātūn mirḳālūn [ناقة مرقال]denir.

Tebgīlun [تبغيل], el-unuḳu [العنق] kelimesinin noktalı mı noktasız mı olması konusunda ihtilaf vardır. Ayn [ع]ın fethası ile okunduğunda “yürümesi katırın yürümesi gibi hızlı ve güçlü” anlamına gelir.

İ‘rāb

Vav [و] harfi mā yubelliguhā [ما يبلغها] kelimesinin üzerine atıftır. Len [لن] te’kid nefi istikbāldir. Ferrā¹²⁰ der ki: Len [لن] harfinin aslı lā [لا] olup elif nun’a çevrilmiştir. Halil b.

"دخلت"den sonra gelen isim eklenmiştir. Mefūlu fih, gizli veya açıklanmak şartı ile gizli 'âmil ile nasb edilir. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Hâcib, *el-Kafiye*, 250- 252.

¹²⁰Asıl adı Ebū Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’dır. (h. 207-144/ m. 822-761). Benî Esed’in âzatlısı bir aileye mensuptu. Lakabı olan Ferrâ her ne kadar “kürk yapan, kürk satan” anlamına geliyorsa

Ahmed¹²¹ derki: Len [لن] harfinin aslı lā en [لا ان] olup, eyyu şey [أي شيء] kelimesinin kısaltılıp eyş [أيش] yapılması gibi bu da len [لن] şeklinde kısaltılmıştır. Sibeveyh¹²² ise tek başına bir harf olduğunu söylemiştir.

Yebluğu [يبلغ] kelimesinde bulunan hā [ها] ise bitişik müenneslik ha'sı olup daha önce zikredilen arz [الأرض] kelimesine rācidir. Ha [ها], yebluğu [يبلغ] kelimesinin birinci mefûlüdür. İkinci mefûl ise iyyāhā [إياها] olup Süâd [سعاد] kelimesine rācidir. Süâd [سعاد] ise aynı şekilde hazfedilmiştir. İllā [إلا] ise istisna harfidir.

Uzāfiratün [عذافرة] merfudur. Yebluğu [يبلغ] kelimesine lafzen fâil olan gizli mevsufa sıfat olmuştur. Takdîri ise nākatün uzāfîretün [ناقطة عذافرة]dür. Güçlü deve, lafzen ifade edilmiştir çünkü müstesnā müferrağ olup gerçek fâili hazfedilmiştir. Takdiri ise [لن يبلغها إياها شيء من الأشياء إلا] [لن يبلغها إياها شيء من الأشياء إلا] şeklindedir.

Fîha [فيها] zarf-ı müstekar olup ya uzāfir [عذافر] kelimesine sıfat olur ya da öne geçmiş ‘mukaddem’ haber olur. Mecrur ise her iki ihtimale göre de uzāfir [عذافر] kelimesine döner.

İrkālun [إرقال] kelimesine gelince birince görüşe göre yani sıfat olduğunda mevsufa itimat ederse fâil olur. İkinci görüşe göre ise yani fîha [فيها] kelimesi mukaddem haber olursa irkālun [إرقال] muahher mübtedā olur.

Özet

da kaynaklarda onun bu meslekle meşgul olduğuna dair bilgi yoktur. Küfelilerin imâmıdır. Onlara nahiv, dil, fen ve edebiyat öğretmiştir. Kûfe’de doğmuş daha sonra Bağdat’a taşınmıştır. Halife Me’mûn’un oğullarına hocalık yapmıştır. Uzun süre Me’mûn’un sarayında ikamet etmiştir. Eyyâmü’l-Arab ve Arap şiirini çok iyi bilen bir kimse olduğu söylenir. Mekke yolunda vefat etmiştir. Geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A ‘lâm*, 8/145.

¹²¹Asıl adı Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) dir. (h.100-170/ m. 718-786). Gramer ve lûgat konusunda imam sayılır. Aruz ilminin kurucusudur. Musiki ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Sibeveyh’in hocasıdır. Fakir ve sabırlı bir hayat sürmüş, Basra’da doğmuş ve orada vefat etmiştir. Eserleri: *Kitâbü’l-‘ayn*, *Kitâbü’l- ‘Aruz*, *Kitâbü’n-nakt ve’ş-şekl*, *Mūsiki*, *Meâni’l-hurûf*. Geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A ‘lâm*, 2/314.

¹²²Asıl adı Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû’l-Hasen, Ebû’l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî’dir. (h. 148-180/ m.765-796). Nahvin imâmı ve nahvi ilk yayan kişilerdendir. Şîraz yakınlarında doğmuş daha sonra Basra’ya göç etmiştir. Halîl b. Ahmed’in derslerine katılmıştır. Halîl’in vefatından sonra vasiyeti üzerine tasnife hazır vaziyette olan notlarından *el-Kitâb*’ı meydana getirmiştir. Nahiv üzerine ondan önce ve sonra böyle bir kitap yazılmamıştır. Bağdat’a gidip Kisâi ile münazarada bulunmuştur. Bu münazara sonucunda halife Raşîd ona on bin dirhem vermiştir. Bağdat’tan sonra Ahvaz’a döndü ve orada genç bir yaşta vefat etti. Vefatının ve kabrinin Şîraz’da olduğu söylenir. Dilinde kekemelik vardı. Lakabı olan Sibeveyh kelimesi ise Farsça olup ‘kokulu elma’ anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A ‘lâm*, 5/81.

Bu yere ancak çevik, güçlü develerle varılır. Şimdi bu çeviklik ve güçlülük vasıfları onda olduğuna göre istirahat halinde onun hakkında düşünce nedir?

**(16) Öyle develer ister ki, terlediği vakit kulaklarının arkasından sular boşansın,
İzleri belirsiz ıssız çöl yollarını seve seve aşabilsin.**

Nezzāḥatūn [نضاخة] mübalağa çekimi olup, noktalı ḥa [خ] ile neẓāḥa [نضح] kökünden gelmiştir. Neẓāḥa [نضح] şeklinde noktasız ḥa [ح] ile olan kelime daha çok serpme anlamı vardır. Ebu Ubeyde'nin¹²³ şu sözü gibi: [عين نضاخة كثير الماء]. Allah Teāla'nın şu ayetinde olduğu gibi; *“ikisinde de gürül gürül akan iki su kaynağı bulunur.”*¹²⁴

Zifrā [ذفرى] noktalı zal [ذ] harfinin kesresi ve fe [ف] harfinin sükunu ile okunur. Yani “devenin kulak arkasındaki çukur” demektir. Bu da zifru-l arķı [ذفر العرق] anlamındaki cümleden alınmadır. Çünkü ilk terlemeye başlayan yer kulak arkasıdır.

Ariḳat [عرق] kelimesi noktasız ayn [ع] harfi ile arķ [عرق] kökünden gelmiştir. Bu da terledi anlamına gelir. Şu cümlede olduğu gibi; [رجل عرقه مثل همزة كسير].

Urzetühā [عرضتها] noktasız ayn harfinin zammesi ve noktasız ra [ر] harfinin sükunuyla okunur. Bu kelime birkaç anlamda kullanılır. Ancak buradaki mana ve maksat azmetmektir. Şu sözde olduğu gibi: [هم الأنصار عرضتها اللقاء] “Onlar ensardır, çarpışmaya azmederler.”¹²⁵

Ṭāmisun [طامس] noktasız ṭa [طاء] harfi ile ṭumūs [الطموس] kelimesinin ismi fāilidir.¹²⁶ “Silme, imha etmek” anlamına gelir. Şu cümlede olduğu gibi ve [وقد طمس الطريق]. Mim [م] harfinin fethası ile okunur. Yetmişne [يطمس] ve yetmişne [يطمسن] şeklinde kesre ve damme ile de okunur. Ṭamestuhu [طمسته] ve ṭamsen [طمسا] şeklinde müteaddī ve lāzım olarak da okunur.

¹²³ Asıl adı Ma'mer b. Müsennā'dır. Hasan Basrī'nin vefat ettiği gecede doğduğu söylenir. Cāhız, yeryüzünde ilimleri ondan daha iyi bilen bir kimse veya topluluk yoktur der. Harun Reşit zamanında Bağdat'a gelmiş ve ona kitaplarından okumuştur. Geniş bilgi için bk. Hatīb el-Bağdādī, *Tārīhu Bağdād* (Beyrut: Dārü'l-kütübi'l-ilmīyye, h. 1417), 14/212.

¹²⁴ Rahmān 55/66.

¹²⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccāc b. Müslim, *el-Cāmi'u's-şāḥih*, nşr. Muhammed Fuād Abdülbākī (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Sahâbenin Faziletleri”, 2495.

¹²⁶ İsmi fail fiilin veya fiilimsinin (ifade ettiği eylemin) kendisi tarafından yerine getirilmesi bakımından isnâd edildiği (yüklem yapıldığı) ve kendisinden önce getirildiği isim (veya isim hükmünde olan söz öbeği)dir. [قام زيد] “Zeyd ayağa kalktı” ve [زيد قائم أبوه] “Zeyd'in babası ayakta” gibi. Fâilde asıl olan fiilini takip etmesidir. O açıdan [ضرب غلامه زيد] “Zeyd uşağını dövdü” denilebilir, [ضرب غلامه زيد] “Uşağı Zeyd'i dövdü” denmez. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Hâcib, *el-Kafiye*, 14.

A‘lāmu [اعلام] noktasız ayn harfi ve lam [ل] harfinin fetha olmasıyla okunur. Alem [علم] kelimesinin çoğuludur. İşaretler demektir.

İ‘rāb

Min [من] burada ibtida içindir. Zarf-ı müsteḳar olup mütevelledetun [متولدة] kelimesinin veya nāṣi’etun [ناشئة] veya kullanılacağı yere uygun bir karinenin müteallaḳı olur. Efali āmmenden olmasa bile, bunu kullanan bilginler Seyyid Şerif’in¹²⁷ -Allah sırrını pak eylesin- Keşşaf’ın¹²⁸ metni üzerine yazdığı haşiyeden nakletmişler. Hülâsası; zarfı müsteḳar, āmilinin onda istikrar etmesidir. Bu da sözün istediği konuma göre olur. Şayet umum isteyen bir yer ise o zaman [زيد في الدار] örneğinde olduğu gibi umumi fiil gelir. Ancak hususi kelimeler olan konularda fiil de hususi gelir. Bismillāhirrahmanirrahim [بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ] örneğinde olduğu gibi. Burada kişi kendisi Kurān-ı Kerīm okuduğu için zarf-ı müsteḳar, hususi olan eḳrau [أقرء] “okuyorum” kelimesi gibi sözün istediği konuma göre fiillere müteallık olur. Ancak şārihin yaptığı gibi min [من]in bağzılık için gelmesi her ne kadar doğru olsa da konumuna uygun değildir. Çünkü burada maksat tümünü kastetmektir. Nezzāhatün [نضاحة] kelimesinin bazısını değil. Bu durum derin bilgi ve keskin bakışa sahip olan kimse için gizli değildir.

Müteallaḳ ise ya sıfat ile tahsislik kazandığı için mansub üzerine uzāfiratün [عذافة] kelimesine hāl olur ya da hakikatte marife olmadığı için merfu üzerine sıfat olur. Şu örnekte olduğu gibi; [هذا ثمر يانع على أغصانه]. Burada tahsislik olduğu için hal olabilirken tam marifelik kazanamadığı için sıfattan olabilir. Örneğimizde de nāḳatün [ناقة] ifrad manasında olup hiye [الذفرى]hazfedilmiştir. Onun yerine sıfatı olan nezzāhatün [نضاحة] kelimesi geçmiştir. Zıfra [الذفرى] kelimesine izafe edilmesi ise lafzidir. Çünkü ismi fāilin kendi mefūlu bihine benzerliğinden dolayı mansub olan mamulüne izafe edilmesi lafzı bir izāfettir.¹²⁹ Bu mansubluk fāilin merfu

¹²⁷ Asıl adı ı Alī b. Muhammed b. Alī’dır. 1340 yılında Cürcan’ın Taku nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Geniş bilgi için bk. Muhammed b. Abdurrahmān es-Seḥāvî, *ed-Davū’l-lamī’ li ehli’l-karni’t-tâsi’* (Beyrut: Dāru’l-Mektebeti’l Hayât, h. 1417), 7/329; Abdulhay el-Leknevî, *el-Fevâidu’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye* (Mısır: Daru’l-Seâde, h. 1324), 133.

¹²⁸ Mu‘tezile alimlerinden Zemahşerî’nin dirayet metoduyla yazdığı tefsiridir. Zemahşerî’nin asıl ismi Ebū’l-Kāsım Mahmūd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî’dır (ö. 538/1144) Din, tefsir, dil ve edebiyat imamlarındandı. Harezm’in köylerinden biri olan Zemahşer’de doğdu. Mekke’ye gitmiş ve bir süre orada yaşamıştır. Bu yüzden lakabı Allah’ın komşusudur. Başka ülkeleri de dolaştıktan sonra Harezm köylerinden olan Cürcani’ye döndü ve orada vefat etti. Meşhur eserlerinden bazıları: *el-Keşşâf*, *Esâsü’l-belâğa*, *el-Mufasssal*, *Muḳaddimetü’l-edeb*. Geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A‘lâm*, 5/ 168.

¹²⁹ İzâfet-i Lafziyye, muzaḳfın mamulüne izafe edilmiş sıfat olmasıdır. Lafzi izafet sadece lafızda bir hafifliği ifade eder. Misal; [ضَارِبٌ رَّيْدٌ] ve [حَسَنٌ الْوَجْهَ] ve [مَعْمُورٌ الدَّارِ] ve [الضَّارِبُ رَّيْدٌ] ve [الضَّارِبُ رَّيْدٌ] ve [الضَّارِبُ رَّيْدٌ] gibi.

olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü aslı şu şekildedir; nezzāḥatūn zifrāhā [نضاحه ذفراها]. Zifrā [ذفرا] kelimesindeki isnad, nāḳatūn [الناقة] kelimesinin zamirine çevrilmiş sonrasında zifrā [ذفرا] mefūlu bihine benzediği için mansub yapılmıştır. Onda bulunan el [ال] takısı zamirin yerine geçmiştir. Elif [ا] ise müenneslik içindir. Hıblā [حبلى]daki müenneslik elifinde olduğu gibi.

İzā [إذا] şayet tam anlamıyla zarf ise onda amel eden nezzāḥatūn [نضاحه] kelimesidir. Ancak zarf anlamıyla beraber şart anlamı da taşıyorsa onda amel eden onun şartıdır. Muhakkik mezhebin görüşü budur. Daha önce açıkladığımız gibi onun cevabında ise cumhura göre hazfe gidilmiş. Takdiri ise izā ariḳat neẓiḥat [إذا عرقت نضخت] olur. Ariḳat [عرقت] kelimesindeki zamir ise zifrā [ذفرى]ya racidir. Nāḳatūn [ناقة]kelimesi her ne kadar tesniye istese de müfret tercih edilmiştir. Rāci olduğu kelime müfret olduğu için zamiri de zaruretten dolayı müfret tercih edilmiştir.

Urzetuhā [عرضتها] kelimesi mübtedā olup uzāfiratun [عذافرة] kelimesinin zamirine izafe olmuştur.

Ṭāmisun [طامس] kelimesi merfu olup mübtedānın haberi olan mahzufa sıfat olmuştur. Takdiri ise ṭarīgun ṭāmisun [طاريق طامس]dur. Ṭāmisun [طامس] kelimesinin el-alām [الاعلام] kelimesine izāfeti ise nezzāḥatū [نضخت] kelimesinin zifrā [ذفرى] kelimesine izāfeti gibidir.

Mechulūn [مجهول] kelimesi ya ikinci haberdur ya da ṭāmisun [طامس] kelimesini açıklayan sıfattır. Cümle yeni bir cümledir. Bu cümle, izā [إذا]nın şart manası taşıma ihtimaline göre fā [فاء] harfinin takdir edilmesiyle ona cevap olur. Şu söz gibi; [من يفعل الحسنات الله] “Kim sevap işlerse Allah ona şükreder.”¹³⁰Burada fā [فا] harfi takdir edilmiş olup fellāhu yeşkuruḥā [فالله يشكرها] şeklinde olur.

Özet

Süâd'ı geceyi geçirdiği yerden götüren, güçlü kuvvetli deveyi övüyor. Her deve doğduğu vakit, gitmek istedikleri yerin yolunu çabucak bitirmeye azmettikleri için kulak çukurları terler. İzleri belirsiz, ıssız çöl yollarını seve seve aşarlar.

denilmesi tahfiflik bulunmadığı için yasak olmuştur. [الضارب الرجل] terkihi ise [الْحَسَنُ الْوَجْه] terkihibine hamlolunarak caizdir. Çünkü bunun aslı [الْحَسَنُ وَجْهَهُ] şeklindedir. Geniş bilgi için bk. Birgivî, *İzhâr*, 79.

¹³⁰ Sibeveyh bu beyti Hasân b. Sâbit'e nisbet etmiştir. Geniş bilgi için bk. Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb* (Kahire: Mektebu-l Hânicî, 1988), 3/65.

**(17) Bakışları, görünmez ufukları delsin. Eşinden ayrılmış vahşi bir sığır gibi,
Keskin gözleriyle çölün kızgın sert yollarını, kum tepelerini geride bıraksın.**

Termī [القيمت فادمتي] elḳaytü fādumetā [ترمي] manasındadır.

Ġuyūb [الغيوب] ayn [ع] harfinin zammesiyle okunur. Denilir ki ḡayb [غيب] kelimesinin çoğuludur. Manası sana görünmeyen her şeydir. Diğer bir görüşe göre ḡaib [غائب] kelimesinin çoğuludur, aynı şāhede [شاهد] ve šuhūd [شهود] kelimelerinde olduğu gibi.

Ayn [عين] semāī müennestir. Çünkü zikredildiği üzere gözler, eller, ayaklar gibi insan bedeninde çift olarak bulunan āzalar semāī müennestir. Ancak, kaş, bedenin sağ ve sol tarafındaki baldırlar bunun dışındadır.¹³¹

Leheḳa [لهق] lām [ل] ve ha [ه] harflerinin fetha olmasıyla, leheḳa [لهق] şeklinde okunur. Lehiḳ [لهق] şeklinde kesre okunması da başka bir lügattir. Fetha okunduğunda lihāk [لهق] kelimesinden maksur olup, “beyaz vahşi boğa” anlamındadır. Ancak lehiḳ [لهق] şeklinde kesre okunduğunda leheḳa [لهق] dan türemiş sıfat olur. Lehiḳa [لهق] ve leheḳa [لهق] bembeyazlık anlamındadır. Ha [ه] harfi kesre okunursa daha önce geçtiği üzere sıfat olur.

Teveggadet [توقدت] kelimesi teveggud [توقد] kelimesinden türemiştir. O da zammeli mastar olan [وقود] kelimesinden türemiş olup anlamındadır. Yani alevlenme ve tutuşma anlamındadır. Vegūd [وقود] şeklinde fetha ile okunursa “odun” anlamında olur.

Ḥezzāni [الحزان] noktasız ḥa [ح] harfinin zammesi, şeddeli noktalı ze [ز] harfi, elif [ا] harfinden sonra da nun [ن] harfiyle okunur. Noktalı iki ze [ز] harfi ile okunan hazīz [حزيز] kelimesinin çoğuludur. “Sert ve kalın mekāna” denir. Kelime olarak ḡalīmun [ظليم] ve ḡalmān [ظلمان] gibidir.

Miylu [الميل] mim [م] harfinin kesresi veya [يا] harfinin sükūn olmasıyla okunur.¹³²

¹³¹ Haşiye: Biayney müfredin [يعني مفرد] yani biayneyni [يعينين] şeklinde olup [عين ثور مفرد] gibidir. Sıfat olan [ثور] kelimesi hazfedilmiştir. Bundan sonraki izâfetteki mevsuf ikinci muzâfun ileyhın sıfatına izâfettir.

¹³² Haşiye: Aslı mıyılı [مينا] olup, humrun [خمر] veznindendir. Ya [ي] harfinin isteğinden dolayı kesre yapılmıştır.

Meyla [مَيْلًا] mim [م] harfinin fethası, altında iki nokta olan ya [ي]harfinin sukunuyla okunur. Denilir ki; gözün gördüğü en uç noktadır. Mil, bir fersahın üçte biridir. Fersah ise üç mildir.

İ'rāb

Termī [ترمي] muzāri ğaibe içindir. Fāili uzāfīratūn [عذافرة] kelimesine racidir. Ğuyub [غيوب] mefūlūdūr. Biayney [بعيني] kelimesindeki istiāne için olup termī [ترمي] ye müteallaktır. Müfred mecrur olup hazfe giden şevrun [ثور] mevsufuna sıfat olmuştur. Şevrun [ثور] aynı şekilde mecrur olup o da hazfe giden aynī [عيني] kelimesine muzāfun ileyh olmuştur. Aynī [عيني] kelimesi de aynı şekilde mecrur olup mişl [مثل] kelimesine muzāfun ileyh olmuştur. Mişl [مثل] kelimesi mecrur olup zikredilen aynī [عيني] kelimesine sıfat olmuştur. Takdirinin ise şu şekilde olduğu söylenilebilir: [بعينين مثل عيني ثور مفرد] İlk sıfat olan mişl [مثل] kelimesi ve sonrasında hazfe gidilmiştir. Birinci mevsuf, ikinci sıfata izafe olmuştur. Bundan dolayı ayneyni [عينين] kelimesindeki nun [ن] hazfedilmiş ve [بعيني مفرد] şeklinde olmuştur. Leheka [لهق] birinci ihtimale göre [مفرد] kelimesinden bedel olmuştur. Bu külün külden bedel olmasıdır.¹³³ Son iki ihtimale göre ise ona sıfat olmuştur. Aynı zamanda hazf olunan şuver [ثور] kelimesine de ikinci sıfat olabilir.

Şayet izā [إذا] Allah Teālā'nın şu ayetinde olduğu gibi: *“Yemin olsun والليل إذا يغشى bürüyüp örttüğünde geceye”*¹³⁴ sadece zarfiyet içinse o zaman onun âmili termī [ترمي] olur. Ancak zarfiyetle beraber şart manası da taşıyorsa onda amel eden fiil ya şart olur ya da daha önce geçen karineye istinaden hazfe giden cevabı şart olur. Her iki ihtilafa göre de durum daha önce birçok kez açıklanan durum gibidir.

Tevakkadet [توقدت] māzi ğaibe içindir. Hezzāni [الحران] onun fāilidir, miylu [الميل] üzerine atıftır. Cümle ya uzāfīratūn [عذافرة] kelimesine sıfat olarak mahallen merfudur ya mahallen mansub olarak ona hal olur ya da mahallen mecrur olarak nezzāhatūn [نضاخة] kelimesine sıfat olur.

Özet

¹³³ Daha önce açıkladığımız üzere bedel-ü kül tümünden tümün bedel olmasıdır. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Hâcib, *el-Kafiye*, 31.

¹³⁴ Leyl 92/1.

Bu devenin görme duyusu, yerin düzlüğü ve sıcaklığıyla beraber olağanca uzağı görebilecek kadardır. Aynı yolunu kaybetmiş vahşi inekler gibi olağanca uzağı görür. O zaman nasıl çalışkan ve hızlı gittiği hakkındaki düşüncen ne olur. Bu beyitte teşbîhi belîğ¹³⁵ sanatı vardır. Çünkü teşbîh edatı¹³⁶ hazfedilmiştir, istiare değildir. Çünkü teşbîhin her iki yönü zikredilmektedir. Burada gözleri vahşi sığırların gözlerine benzetilmiş çünkü onun gözleri uzağı görmekle meşhurdur. Aynı zamanda vücudunun çevikliği ve çalışkanlığıyla bilinir.

(18)Boynu kalın mı kalın bacakları iri mi iri,

Yapı olarak tüm soylu akranlarına fark atan.

Žahmu [ضخم] denilebilir. Müennesi žahmetün [ضخمة]dür. Çoğulu žahmāt [ضخامات] şeklinde sükün ile okunur çünkü sıfattır. Ancak isim olursa ħa [خ]harfi harekeli olur. Cefnātun [جفنات] misalinde olduğu gibi.

Muqalledu [مقلد] “kolyenin boyunda asıldığı yere” denir. Burada devenin boynuna asılmasının yol gösterici olduğu bilinsin diyerdir.

Abelun [عبل] noktasız ayn [ع] harfinin fethası ve tek noktalı sakın be [ب] harfi ile okunur. “Şişman veya iri” anlamında kullanılır. Bu kelime Cevherî’de raculun ablun ez-zirāayn [رجل عبل الذراعين] ve [فرس عبل الشوى] olarak geçer.¹³⁷ Bazen abulun [عبل] şeklinde zamme ile okunur. Abālet [عبالة] şeklinde de gelir. Manası [امرأة عبلة تامة الخلق] demektir. Çoğulu abālun [عبال] ve abelāt [عبالات] şeklinde olur. Žahām [ضخام] ve žahmāt [ضخامات] örneğinde olduğu gibi.¹³⁸

Muqayyedun [مقيد] “hayvanın dizginlendiği ayak kısmına” denir.

el-Ḥalgu [الحلق] noktalı ħa [خ] harfinin fethası ve lam [ل] sükün olmasıyla okunur. Boğaz anlamındadır. Ḥılğatün [الحلقه] şeklinde ħa [خ] harfi kesre okunursa o zaman fitrat, yaratılış anlamında olur.

¹³⁵ Teşbih-i belîğ, sadece müşebbeh ve müşebbeh bihin zikredildiği, benzeme yönü ve edatın zikredilmediği teşbihtir. Geniş bilgi için bk. Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015), 103.

¹³⁶ Teşbih Edatı müşebbeh ve müşebbeh bih arasındaki ortak bağıdır. Harf, isim ve fiil olabildiği gibi bazen de gizlenebilir. Geniş bilgi için bk. Bulut, *Belâgat*, 101.

¹³⁷ Geniş bilgi için bk. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcû'l-luğa ve şîhâhu'l-'Arabîyye* (Beyrut: Daru'l İlm li'l-Melayîn, 1987), 2/725, 4/1712, 5/1794, 6/2397.

¹³⁸ *Haşiye: Edebi mesele: Muhakkak ki muqalledun [مقلد] lafzı gerdanlığın asıldığı boyun kısmına söylenir. Burada maksat devenin boynunun kalınlığını övmektir. Asmaî bu vasıfta hata olduğunu söyler. Zarîflik ve güzelliğ boyunun ince olmasıdır der. İbn Hişam'dan alınmıştır. Buna cevaben Asmaî ve Ebu Hilâl'in bahsettiği güzelliğ zarîfliğın kendisindendir. Ancak burada Nazım kişi mübalağa sanatı kullanıp sevdiğinin uzak olduğunu ve ona ancak ayakları kuvvetli, boynu kalın güçlü develerle varabileceğini ifade eder. Şüphesiz ki güçlü, iri, kuvvetli develerle bu yolu kat etmek boynu zarîf ve güçsüz develerle kat etmekten daha münasıptır. Bu kayıt Eyüp'ten alınmıştır.*

Benāt [بنات] tek noktalı be [ب] harfi ile okunur. Bintü [بنت] kelimesinin çoğuludur.

Fehlū [الفحل] meftuh olan fa harfinin fethası ve noktasız olan ha [ح] harfinin sükunuyla okunur. Manası zaten biliniyor. Çoğulu fehālet [الفحالة] veya fehūl [الفحول]dur. Fadıl [الفضل] ve fadīle [الفضيلة] örnekleri de öyledir. Ancak naḡsun [النقص] ve naḡṣa [النقيصة] örneği öyle değildir.

İ'rāb

Žahmu [ضخم] kelimesi meşhur görüşe göre ya merfu olup uzāfiratūn [عذافرة] kelimesine sıfat olur ya da hazfe giden mübtedāya haber olur. Veya haber mukaddem olup muḡalleduhā [مقلدها] muahher mübtedā olur. Ya da žahmu [ضخم] mübtedā olur muḡalleduhā [مقلدها] fāili olup haberin yerine geçer. Ahfeş¹³⁹ ve Küfeliler'in¹⁴⁰ mezhebine göre sıfat mübtedā olduğu zaman nefi veya istifhamdan sonra gelmesi şart değildir. Saydığımız her üç takdire göre de cümlenin yeri ya ref olup uzāfiratūn [عذافرة] kelimesine sıfat olması ya da mecrur olup nezzāhatü [نضاخة] kelimesine sıfat olmasıdır. Her iki takdirde de müennes olmasına rağmen neden sıfat mevsufuna tabi olmuyor. Çünkü hakikatte müteallaḡın hāli müzekkerdir. Bu konu yerinde öğrenildi. Buradaki örneklerde olduğu gibi sıfat, mevsufuna marifelikte, nekrelikte, müzekkerlikte, müfred, tesniye ve cemilikte uyum sağlar. Çünkü fiil gibidir. Şarih'in yaptığı gibi hat müsaade etmediğinde her ikisinden birinin haliyet üzerine mansub olması kabul edilir bir durum değildir. Fazilet sahibi Şami Abdurrahman Cami'de¹⁴¹ kelimenin tarifini yaparken bu duruma düşmüştür.

Fī ḡalḡiha [في خلقها] zarf-ı müsteḡar mukaddem haber olur.

Tefzīlun [تفضيل] muahher mübtedā ve zarfın fāili olur. Her iki takdire göre de uzāfiratūn [عذافرة] veya nezzāhatūn [نضاخة] ikinci sıfat olur. Müenneslik ha [ها]sı sıfat ve mevsufun arasındaki irtibatı sağlamak içindir.

¹³⁹ Ahfeş kelimesi görme bozukluğu sebebiyle ondan fazla alime lakap olmuştur. Her birinin ortak özelliği ise Arap dili ve edebiyatı alimi olmalarıdır. Geniş bilgi için bk. Zirikli, *el-A'lām*, 1/277.

¹⁴⁰ Kūfiyyūn ve Basriyyūn aralarında farklılıklar bulunan iki dil mektebidir. Vereceğimiz eserde bu iki mektep arasındaki tartışmalar ele alınmıştır. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Enbarî, Ebü'l-Berekât Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsaf fi Mesailil Hilaf Beyne'n-Nahviyyin'el-Basriyyin vel-Küfiyyin* (Kahire: Mektebetü-l 'Asriyyu), 2003.

¹⁴¹ Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî Horasan'ın Câmî isimli kasabasında doğdu. Asrında ilmi ve faziletiyle tanınır oldu. Ünü Sultan Beyazıd'ın memleketine kadar ulaşmış ve Sultan ona hediyeler göndermiştir. Geniş bilgi için bk. Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekā'iku'n-nu'māniyye* (Beyrut: Daru-l Kitābu-l 'Arâbî, 1975), 159.

An [عن], alā [علي] manasında olup tefzīlun [تفضيل] kelimesine racidir. Nahivcilerin söylediği mastarın mamulünün, mastara takdim edilmesinin caiz olmaması sebebiyle mastar olan en [ان] ve fiili beraber takdir edilir. Haberinde olan ise onun üzerine takdim edilmez. Zāhir olan bu durum sarih olan mamüle hastır. Şu örnekte olduğu gibi: [اعجبنى عمروا ضرب زيد]. Bunun dışındakiler cāizdir. Örnekleri daha sonra zikredilecektir.

Özet

Bu devenin yaratılışında diğer develere nispeten gerdanlık yeri olan boynu ve dizginlendiği yer olan ayakları kalındır. Ve ayrıca ayıptan da uzaktır. Denilir ki Asmaî,¹⁴² zahmu mugalleduha [ضخم مقلدها] sözüne ayıp olarak bakar. Çünkü asillik ve güzellik boynu ince olandadır. Necā'ibu [نجائب] kelimesi necīb [نجيب] kelimesinin çoğuludur. Bu da seçkin develer demektir. Buna cevaben irilik her devede uzunluğuna ve genişliğine münasip manadadır. Burada zāhmu [الضخم] kelimesi “zatında iri ve sıfatında güzel” olarak açıklanabilir. Sonuç budur.

(19) Kalın ve uzun boynu, iri çehresi ve geniş böğrü ile erkek deveyi anımsatır,

Bir mil tutar her iki adımının arası.

Ġelbāun [غلباء] hamraun [حمراء] vezninde olup [اغلب] kelimesinin müennesidir. Örneğin [رجل اغلب] yani boynu kalın adam anlamındadır.

Vecnāun [وجناء] bu da aynı şekilde hamraun [حمراء] veznindendir. Güçlü deve anlamındadır. Cevherî’de de bu şekilde geçer. Bir topluluk ise anlamının “büyük yanaklı” olduğunu söyler. Vecnetün [وجنة] kelimesi yanağın üst tarafına denir. Bu son görüş beyte daha uygundur. Ulkūm [العلكوم] kelimesine de daha uyumludur. Cevherî der ki; ulkūm [العلكوم] kelimesi ulcūm [العلجوم] kelimesine benziyor, erkek ve dişi devenin güçlü olanına denir.¹⁴³ Birincisine göre te’kid ve te’sis olur. Bu konu kendi yerinde geçmişti.

¹⁴² Asıl adı Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilîdir. (ö. 216/831) Araplar’ın rivayetçilerindendir. Dil, şiir ve ülkeler alanında imamlardan biridir. Dedesinin ismi olan Asmaî ile nisbelenmiştir. Basra’da doğmuş ve orada ölmüştür. Çölde çok gezer, ilimleri ve haberleri öğrenirdi. Halifeler bu sebeple onu ödüllendirmiştir. Onun haberleri (şiirleri) gerçekten çoktur. Hatta er-Raşid ona ‘Şiir şeytanı’ derdi. Geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A’lâm*, 3/162.

¹⁴³ Geniş bilgi için bk. Cevherî, *Tâcû’l-luğa*, 5/1991.

Müzekkiretun [مذكرة] ise noktalı zal [ذ] harfi ve şeddeli kaf [ك] harfi ile okunur. “Yaratılıştaki erkek deveye benzeyen” anlamındadır.¹⁴⁴

Deffu [دف] noktasız dal [د] harfinin fethası ve şeddeli fe [ف] harfi ile okunur. Taraf, yan anlamındadır. Deffe el-beīru cebnāhu [دفا البعير جنباه] “devenin iki yan tarafları” demektir. Burada ez- zifrā [الذفرى] kelimesinde olduğu gibi müfred tesniyenin yerine kullanılmıştır.

es-Seatu [السعة] noktasız sin [س] ve ayn [ع] harfinin fethasıyla okunur. Vesiatü-ş şey [وسعت الشيء] kelimesinden gelmekte olup mastardır. Māzisi kesre ile muzārisi fetha ile okunur. Kıyāsī olan ise kesre ile okunmasıdır. Veide, yeidu [وعد – يعد] örneğinde olduğu gibi.¹⁴⁵

Ḳudāmu [قدام] kaf [ق] harfinin zammesi ve noktasız dal [د] harfinin şeddesiyle okunur. Noktalı ḥa [ح] harfinin fethası ve lam [ل] harfinin sükunuyla okunan ḥalfe [خلف] kelimesinin zıddı olup “ön” anlamındadır.

Mīl [ميل] kelimesinin açıklaması daha önce geçmişti.

İ‘rāb

Dört kelimedede müfred halleri ile hazfe giden mübtedāya haber olur. Bu kelimelerin takdiri [ما ساغ في الضخم] olur. Bu durum müfred oldukları ve haber oldukları zaman geçerlidir.

Fī deffe seatü [في دفا سعة] kelimesi ya haberin mukaddem, mübtedānın da muahher olmasıyla isim cümlesidir. Ya da zarf olup seatu [سعة] kelimesi de zarfa fāil olur. Her iki takdire göre de cümle müzekkiretun [مذكرة] kelimesine sıfat olur.

Ḳudāmuḥā [قدامها] ise mekān zarflarından biridir. Çünkü altı yönden biridir. Yerinde öğrenildiği gibi daima zarf olma mecburiyeti yoktur. Buradaki ise zarfiyet üzere mansub olduğundan o zaman i‘rabı da fī deffe seatü [في دفا سعة] gibi olur. Ya da ibtidāiyye üzerine üzerine merfu olup [بمينك اشوف من يسارك] örneğindeki gibi olur. İ‘rabı da aynı fī deffehā [في دفاها] kelimesinin i‘rabı gibi olur. Burada istinaf cümlesi olma ihtimalide vardır. Müenneslik zamiri ise uzāfiratün [عذافرة] kelimesine racidir. Her iki cümle de irtibat içindir.

¹⁴⁴ Haşiye: Müzekkiretun [المذكرة] sözünün anlamı yani bedeninin büyüklüğünün erkek develerinkine benziyor olmasıdır. Bu kayıt İbn Hişam’dan alınmıştır.

¹⁴⁵ Haşiye: Normal kıyas [هيئة، عدة، الزينة] gibi kesre olmasıdır. Ancak bazen [سعة، ضعة] gibi muzārî fetha olduğundan bunu da fetha yaptıkları zaman olmuştur. Bu kayıt İbn Hişam’dan alınmıştır.

Özet

Bu devenin boynu kalındır. Yanakları yüksektir. Yaratılışı kuvvetlidir. Yanlarının genişliği ve boynunun uzunluğu erkek deveye benzer. Mîl [ميل] kelimesiyle ilgili daha önce kendi yerinde söylenenlerin buradakiyle aynı manada olması kafiye tekrarı olup ayıp karşılanabilir. Ancak burada ayıplanacak bir durum yoktur. Bunun senedinin vürudu (kaynağı) kaside sahibinin belâgat ve fesâhati ile maruftur. Hadi diyelim ki tekrarı kabul ettik o zaman şu cevapları vermek mümkündür. Burada tekrar edilenler farklıdır. Birincisinden kasıt yüksek kum öbekleri iken ikincisinden kasıt uzak mesafedir. Ya da tekrar edilenler marifelik ve nekrelik bakımından birbirinden farklıdır. Bu konu kendi yerinde zikredilmişti. Aynı manalarda olsalar bile örneğin raculun [رجل] nekre ve er-raculu [الرجل] ise marifedir. Yani kurallar çiğnenmiş olmaz. Bunu anla.¹⁴⁶

(20) Onun deniz kaplumbağasından daha parlak olan derisini, Güneşte kalmış azgın keneler bile örseleyerek zayıf düşüremez.

el-Cild [الجلد] cim [ج] harfinin kesresi ve lam [ل] harfinin sükunuyla okunur. Manası “deri” anlamındadır. Çoğulu culudûn [جلود]dur.

Eṭūmu [أطوم] elif [ا] harfinin fethası, noktasız ṭa [ط] harfinin zammesi ve ardından vav [و] harfiyle okunur. Manası “parlak kaplumbağa” anlamındadır.

Yu’bisu [يؤبس] sözcüğü te’bis [تأيس] kelimesinden türemiştir. Asmaî der ki ebestü bihi te’bîsen’ [أبست به تأيسا] yani onu “zelil kıldım, hakir kıldım, çaresiz bıraktım” anlamındadır. Yine der ki bazı zamanlar (kene) derisine yapışır ancak ona etki etmez ve cildine zarar vermez.

et-Ṭilḥu [الطلح] noktasız ṭa [ط] harfinin kesresi ve lam [ل] harfinin sükunuyla okunur. Manası kenedir. Denilir ki ṭeliḥetil ibilu [طلحت الإبل] “devenin karnı kene yapışmasından rahatsızlık duydu.”

Žāhiyetun [ضاحية] ismi fâil olup ḥa [ح] harfinin kesresi ve fethasıyla okunur. Bunların vakit olarak ilerisi ezḥā [أضحى] şeklinde okunur. Memdude hali ise žuhāun [ضحاء] şeklindedir. Yani hava aydınlandığındaki kuşluk vaktine, güneşe açık yerlere denir.

¹⁴⁶ Yazar burada mil kelimesi ile ilgili detaylı bir açıklama yapmaktansa “yerinde zikrettik” demiştir. Bundan kasıt şiirin çalışmamız dahilindeki beşinci beytinde geçen mil kelimesidir. Beşinci beytin açıklamalarında bu kelimeyle ilgili gerekli malumat vardır.

Metneyi [متن] kelimesi¹⁴⁷ el-metnū [المتن] kelimesinin tesniyesidir. Farsçada buna poşt [پشت] denir.¹⁴⁸ Metinez eż-zuhri [متنا الظهر] “sırtın sağ ve solda, sinir ve etten olan sert tarafına” denir. Cevherî de geçtiği üzere¹⁴⁹ hem müzekker hem de müennes olarak kullanılır.

el-Mehzūlu [المهزول] kelimesi, ismi mefūl olup huzāl [هزال] kelimesinden gelmektedir. Semmene [سمن] kelimesinin zıddıdır. Denilir ki huzilet dābbetu huzālen [هزلت الدابت هزلاً] “hayvan zayıfladı”.

İ‘rāb

Vav [و] harfi zahir olan müzekkiretūn [مذكّرة] kelimesinin içindeki zamire hal olur. Aynı zamanda kendinden önceki zamirlere de hal olması caizdir. Ancak kendinden önceki cümlelerin üzerine atıf vavı olarak kullanılırsa o zaman i‘rābı zikredilen üç şekilde atıf olunan cümle gibi olur.

Cilduhā [جلدها] mübtedā olup mecrur olan zamir ise uzāfıratūn [عذافرة] kelimesine racidir. Min eṭūmin [من أطوم] ise haberi olur. Takdiri ise şu şekildedir: [من جلد كجلد أطوم]. Burada teşbīh belīg sanatı vardır. Mā [ما] ise nafiye.

Yu’bisu [يؤبس] muzāri gāib içindir. Muttasıl zamiri ise cild [الجلد] kelimesine raci olup onun mefūlu olur.

Be [ب] ise bi dāhiyeti [بضاحية] fī [في] anlamındadır. Ona müteallaqtır. Metneyi [المتن] sözcüğünün izāfeti ise aynı nezzāḥatūn [نضاخة] kelimesinin zıfrā [ذفرى] kelimesine izāfeti gibidir. Orada bulunan harf-i tarif, el [ال] ise muzafun ileyh yerine geçmiştir. Yani metneytehā [المتنيتها] şeklinde olur.

Mehzūlun [مهزول] ise ṭilhu [الطلح] kelimesini açıklayan sıfat olur veya zarfta bulunan zamire hal olur veya yeni bir cümle olup mukadder sualin teşbih yönünü beyan eder.

Özet

¹⁴⁷ Haşiye: el-metneyi [المتن] kelimesi müzekker ve müennes olarak kullanılır. el-Metneyi [المتن] kelimesindeki el [ال] takısı zahirin yerine kullanılmıştır. [صاحبة المتن] ise [حسنة الوجه] gibidir. Bu kayıt İbn Hişam’ dan alınmıştır.

¹⁴⁸ ... (Almaany Dictionary, 4 Ağustos 2022).

¹⁴⁹ Geniş bilgi için bk. Cevherî, Tâcü’ l-luğa, 1/129.

Devenin derisinin sertliği ve şişmanlığı, deniz kaplumbağasının derisine benziyor. Bu sebeple aılıktan zayıflamış olan keneler bile sert derisinde duramıyor. Onda etki etmiyor ve ona yapışamıyor.

**(21)Dağ gibi heybetli, anası, babası temiz soydan,
Amcası, halası aynı tohumdan, uzun boylu, evik yürüyüşlü olmalı**

Harf [حرف] kelimesi “bir şeyin tarafına, u kısmına, hududuna” denir. Dağın tarafı denildiğinde maksat dağın en yüksek noktasıdır. Harufu-n nāķati [حرف الناقة] ile devenin karnının zayıf ve sert olması, dağın u kısmına benzetilmiştir. Ya da burada harfu-l hat ile [حرف الخط] ile incelikte ve zariflikte hat yazısına benzetilmiştir. şarih bu şekilde itibar etmiştir.

Mheccenetn [مهجنة] mim [م] harfinin zammesı, fethalı olan cim [ج] harfinin şeddesiyle okunur. el-Hicānu [الهجان] kelimesinden türemiş olup “asil olan deveye” denir. Cevheri de de aynı şekildedir.¹⁵⁰ Denilir ki mheccenetn [مهجنة] kelimesi onların ıstılahlarında anne ve babası asil olan deveye denir.

Gavdāu [قوداء] ķaf [ق] harfi ile ĥamrāu [حمراء] vezninde olup “sırtı ve boynu uzun” olana denir. Müennesi eķdu [أقود] oğulu ise ķdun [قود] olup [حمر]misali gibidir.

şimlilun [شملل] noktalı şin [ش] harfinin kesresi, mim [م] harfinin sknuyla okunur. “Hızlı” anlamındadır. şimlilun [شملل] kelimesinde bulunan iki lam harfinin idđam edilmemesinin sebebi onlardan birinin ilhak için olmasıdır.

İ‘rāb

Harf [حرف] sözcüğü ya uzāfiratun [عذافة] kelimesine sıfat olur ya da haber olup mübtedāsı mahzuf olur. Takdiri ise hiye harf [هي حرف] şeklinde olur. Cümlenin mahalli ya mahallen merfu olup uzāfiratun [عذافة] kelimesine sıfat olur ya da mahallen mecrur olup nezzāĥatn [نضاخة] kelimesine sıfat olur. Ya da mansub olup ikisinden birine hal olur. Ya da mecrur olup nezzāĥatn [نضاخة] kelimesine sıfat olur.

Burada teşbih edatının mukadder olmasıyla teşbih olabilir. Bu durumda takdiri ise [كحرف في القوة الصلابة] şeklinde olur. Manalarını açıklarken buna işaret etmiştik. Burada mübalağa

¹⁵⁰ Geniş bilgi için bk. Cevheri, *Tāc ’l-luğa*, 6/2216.

anlamı da olabilir. Takdiri ise innehā hiye ḥarf [إنها هي حرف] şeklindedir. Yani kendisi dağdan bir parça gibidir.

Ebūha [أبوها] ve ehūha [أخوها] sıfat ile mevsufun arasına girmiş mübtedā ve haber şeklindeki ara cümledir. Onlarda bulunan zamirler ise uzāfiratūn [عذافرة] kelimesine racidir. Aralarındaki bu isnad ya teşbih üzerinedir -yani güçlü devenin kardeşi cömertlikte babası gibidir- ya da tahkik üzerinedir.

Min müheccenetūn [من مهجنة] zarf-ı müsteḥar olup ḥarf [حرف] kelimesine racidir. Ammuhā, hāluhā [عمها خالها] kelimeleri kendinden önceki cümlelerin üzerine atıftır. Hāluhā [خالها] kelimesi teşbih, tahkik ve zamirin atıf olması konusunda daha öncesinde geçen gibidir. Uzāfiratūn [عذافرة] her iki soydan da asildir. Anne tarafından da bir kardeşi ve dayısı vardır. Baba tarafından annesinin kardeşidir.¹⁵¹

Ḳavdāu [قوداء] sözcüğü ile şimlilun [شملل] “hızlı” sözcüğü ya ḥarf [حرف] kelimesine sıfattır ya da hazfe giden mübtedaya haber olurlar.

Özet

Bu uzāfiratūn [عذافرة] dağdan bir bölümdür. Anne-baba tarafından soylu asil biridir. Boynu ve beli uzun olup yürümesi de hızlıdır. Kardeşi babasına, amcası da dayısına benziyor.

(22) Hatta öyle semiz ve tombul olmalı ki parlak derisi, göğsüne ve uyluklarına tırmanmak isteyen kenelerin ayaklarını kaydırmalı.

Meşā [مشي] ramā [رمى] babından olup [تمشي، مشيا، ومشى، تشبية] şeklinde olur.

el-Ḳurādu [القراد] kaf [ق] harfinin zammesi iledir. Ḳurādani [القردان] kelimesinin müfredidir. Bu da hayvanları rahatsız eden küçük “haşerattır”. Şu şekilde denilir ḳarede-l beīreke [قرد البعيرك] “deveni pirelerden temizle”.

İzlāk [الإزلاق] kelimesi zalleḳu [زَلَقَ] -harekeli şekilde- kelimesinden gelmez. “Kaygan yer” anlamındadır. Denilir ki ezleḳat en-nāḳatü [أزَلَقَتِ الناقة] “deve kaydı ve düştü”. Bu şekilde

¹⁵¹ Erkek deve, kendi yavrusu dişi deve ile çiftleşir. Yavrusu olan dişi deve iki yeni erkek yavru doğurur. Bu erkek yavruardan biri annesi ile çiftleşir ve annesi dişi deve doğurur. Asil deve işte böyle meydana gelir. Kaside de anlatılan deve de böyle bir devedir. Bu durumda babası aynı anda kardeşi olur. Babasının kardeşi hem amcası hem de annesinin kardeşi olduğundan dayısı olur. Geniş bilgi için bk. İbn Hişam, *Şerhu Kasideti Kâ'b b. Zuheyr*, 239-240.

kullanılır. el-Muzellaķu ve el-muzellaķatü [المزلق والمزلقة] “ayağın sabit kalamadığı, kaygan yere” denir.

el-Lebān [اللبان] lam [ل] harfinin fethası ile dir. Göğsün alt kısmına denir.

el-Ekrāb [الأقرب] kelimesi iki harfın zammesi ile dir. “Kalça ve bele” denir.

Zehālīlu [زهاليل] kelimesi meşābīhu [مصاييح] kelimesi gibidir. Noktalı zay [زاي] harfinin zammesi ve ha [ها] harfinin sükunuyla okunur. “Pürüzsüz” demektir.

İ‘rāb

el-Ḳurādu [القراد] sözcüğü yemşī [يمشي] sözcüğünün fāilidir.

Aleyhā [عليها] kelimesi yemşī [يمشي] kelimesinin müteallakıdır. Müenneslik zamiri ve sonrası uzāfīratün [عذافة] kelimesine racidir.

Ṣümme [ثم] takip içindir. Terahhi için değildir. Yerinde bu konuyu zikrettik. Ṣümme [ثم] kelimesi tābi ve metbu’un arasında terahhi ve mühlet olsa bile bazen sadece takip için gelir. Çünkü burada maksat yürümenin takdimi ve izlakin tehiri değildir.¹⁵²

Yuzleķuhu [يزلقه] muzāri ğaib içindir. Muttasıl zamir ise ḳurādu [القراد] kelimesine raci olup mefūludur.

Minhā [منها] ona mütealliktir. Min [من] kelimesi ibtidai ğaye içindir ya da an [عن] manasındadır. Allah Teālā’nın şu ayetinde olduğu gibi: *“Allah’ı anma konusunda kalpleri katılaştırmış olanların vay haline”*¹⁵³

Lebān [لبان] onun fāilidir. Ekrābun [أقرب] üzerine atıftır. Cemea [جمع] kelimesinin kastedilmesi mübalağadır.

¹⁵² Mamulü bit-tebeyyenin ikincisi harflerle atfedilendir. Harflerle atfolunan bir tabidir ki kendisiyle metbunun arasını on harften birisi ortalar. Bu on harf: vav [و], fa [فاء], ṣümme [ثم], hattâ [حتى], ev [او], emmâ [اما], em [ام], lâ [لا], bel [بل] ve lakin [لكن]dir. Zamiri merfu muttasıl üzerine atıf yapıldığı zaman o zamirin munfasıl bir zamirle te’kitlenmesi vacib olur. [ضربت أنا وزيد] gibi. Ancak arada fasl vaki olursa, o zaman te’kidin terk edilmesi caiz olur. [مررت بك] gibi. Zamiri mecrur üzerine atıf yapıldığı zaman cer edici amil tekrar edilir. Şu iki örnekte [ضربت اليوم وزيد] gibi. Matuf olan lafız, matufun aleyh için vacip olan ve mümteni olan şeyler hususunda matufun aleyh hükmündedir. Bir âmilin iki mamulü üzerine bir harfî atıfla iki şeyin atfolunması ittifakla caizdir. [ضرب زيد عمرا وبكر خالد] gibi. Muhtelif olan iki amilin iki mamulü üzerine bir harfî atıfla iki şeyin atfı caiz değildir. Ancak bir görüşe göre harfî cerrin tegaddümü anında caiz olur. Şu örnekte olduğu gibi. [في الدار زيد]

[Geniş bilgi için bk. Birgivî, *İzhâr*, 117.]

¹⁵³ Zümer 39/22.

Zehālīlu [زهاليل] kelimesi her ikisinin sıfatı olur. Cümle ya mahallen merfu olur ya da harf [حرف] veya uzāfīratūn [عذافرة] kelimesine sıfat olur. Ya da mahallen mansup olup diğer ikisine hal olur.

Özet

Hatta (deve) öyle semiz ve tombul olmalı ki, parlak derisi, göğsüne ve uyluklarına tırmanmak isteyen kenelerin ayaklarını kaydırmalı. Şarih bu beyt, [وَجَلَدُهَا مِنْ اطوم] ya (8. beytteki bir kısım) te'kid içindir der. Şayet bunu o beyitle beraber zikretseydi daha münasip olurdu.

(23) Yürürken bacaklarından etler fırlamalı, ön bacakları tombul,

Göğsünden iki yana fırlamış temiz bir yaban merkebi gibi atılışı serbest olmalı.

Āyrānetūn [عيرانة] ayn [ع] harfinin fethası, altında iki nokta olan ya [ي] ile ayr [العير] kelimesinin müennesidir. “Vahşi veya ehil eşeğe” denir. Cevherî’de de bu şekilde geçer.

Kuzifet [كظفت] kelimesi, kaf [ق] ve noktalı zal [ذ] harfiyle okunan kâzefe [قذف] kelimesinden türemiştir. Ya da bir rivayete göre et-teḳẓīf [التقذيف] kelimesinden türemiştir. Kuzzefet [قذفت] şeddeli ve noktalı olan zal [ذ] harfi ile okunur. Denilir ki raculun muḳazzefun [رجل مقذف] “etli şişman adam” demektir. Sanki üzerine et atılmış gibi.

Nehzu [نحض] kelimesi nun [ن] harfinin fethası, noktasız ḥa [ح] harfinin sükunu ve noktalı ḡad [ض] harfiyle okunur. “Eti çok olan uyluk eti” anlamındadır. Bazı rivayetlere göre laḥm [لحم] şeklinde kullanılır.

Uruz [عرض] ra [ر] ve ayn [ع] harflerinin zammesiyle okunur. Ya da ra [ر] harfinin sakin olması ile okunur. “Bir şeyin tarafı, köşesi” demektir.

Mirfeḡuha [مرفقها] kelimesi mim [م] harfinin kesresi, noktasız ra [ر] harfinin sükunu, fe [ف] harfinin fethası veya aksi şekilde okunur. “Kol pazusu eklemine” denir.

Zevri [زور] noktalı ze [ز] harfi, noktasız ra [ر] ve aralarında sakin vav [و] ile okunur. “Göğsün üst tarafına” denir. Bir görüşe göre göğsün kendisine denir. Başka bir görüşe göre de ortasına denir.

Nebātūhu [نباته] meftun olan nun [ن] harfinin mukaddem olması ve tek noktalı olan be [ب] harfi ile okunur. “Göğüs kafesi ile bitişik yere” denir.

Meftülün [مفتول] ismi mefûl olup fetele [فتل] kelimesinden türemiştir. Meftuh olan fe [ف] harfi ve üstünde iki nokta olan te [ت] harfi ile okunur. “Devenin iki dirseği arasındaki yan tarafında bulunan pazulara” denir. Denilir ki görünen pazular için kullanılır.

İ‘rāb

Āyrānetün [عيرانة] kelimesinin i‘rab yönleri, teşbih ihtimalinin olup olmaması bütün yönleriyle harf [حرف] “taraf” kelimesi gibidir.

Ḳuzifet [قطفت] mazī meçhul ğaibe içindir. Onda bulunan zamir ise nāibu-l fāil olup ‘āyrānetün [عيرانة] kelimesine racidir. Neḥzu [نحز] ve uruz [عرض] kelimeleri ona müteallaştır. Ancak birinci müteallağ teşdid rivayetine göre olup tecride muhtaçtır. Bunu anla.

Mirfeguha [مرقها] kelimesi ise uzāfiratün [عذافة] kelimesinin zamirine mużaf olup mübtedadır. Meftülün [مفتول] ise haberidir. An nebātühu [عن نبات] ise ona müteallaştır. Takdim edilme sebebi ise açıktır. Nasıl ki şarih öyle yapmış. Ancak doğru istikamet sahibi buna meyletmez. Cümlelerin mahallen i‘rabta ki yeri ise zaḥmu [الضحم] kelimesinin geçtiği cümlelerin mahalli gibidir.¹⁵⁴ İhtimal olabilir ki mahallen mecrur olup uzāfiratün [عذافة] kelimesine racidir. Cümlelerin mahallen merfusu olup sıfatı olur.

Özet

Bu deve şişmanlıkta, tombullukta et yığını gibidir. Sanki yanlarından dirseklerine doğru etler fırlamış gibidir. Şişmanlıktan göğsü iki yandan uzaklaşmıştır.

(24) Gözleriyle gerdanı arası, başının yular takılacak yeri ile çenesi,

Katılıkta bileği taşıyı andırmalıdır.

Fāte [فات] kelimesi fevte [فوت] kelimesinden gelmiştir. “Geçmek ve ilerlemek” anlamındadır. Ayn [عين] daha önce zikredilmişti.

Mezbehun [مذبح] ismi mekân olup, zubihtü eş-şāt [ذبحت الشاة] örneğinde olduğu gibi “kesim yeri” anlamındadır.

¹⁵⁴ Pembezâde, *Şerhu Kâsidi Bânet Suad* (Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1), 33a.

Ḥatmi [خطم] noktalı ḥa [خ] harfinin fethası ve noktasız ṭı [ط] ile okunur. “Kuşların gagalarına” ve “her hayvanın burun ve ağız ucuna” denir. Buradan maksat “yuların burun üzerinden geçen kısmıdır.” Ona da zimān [زمان] “dizgin” denir.

Laḥye [لحي] meftuh olan lam [ل] ve noktasız ḥa [ح] ile okunur. “Çene üzerinde sakalların bittiği yere” denir. Bu da iki lahyedir. Sülüsü elhin [ألخ] olup, ef’in [أف]veznindedir. Aslı ise elḥuyin [ألحي] olup ef’ulin [أفعل] veznindedir. Ḥa [ح] harfinin kesre yapılması ve elhī [ألحي] şeklinde olması ya [ي] harfinin isteğinden dolayıdır. Daha sonra onun yerine geçen ḥa [ح] harfine tenvin verildiğinden ya [ي] harfi ağırlıktan dolayı hafzedilmiştir. Sonunda elhin [ألخ] oldu.

Birṭīl [برطيل] tek noktalı be [ب] harfinin kesresi ve ra [ر] harfinin sükunuyla okunur. Cevherî’de “uzun taşa” denir.¹⁵⁵ Çoğulu birāṭīlu [براطيل] şeklindedir. Denilir ki demirden yapılmış balta olup bununla kayalar yerlerinden oynatılır. Buna muavvilu [معول] da denir. Çoğulu ise muāvilu [المعاول] “kazmalar” olur.

İ‘rāb

Ke’enne [كأن] müşebbehe harflerinden olup teşbih içindir.

Mā [ما] ya ismi mevsul¹⁵⁶ olup ellezi [الذي] manasında olur. Şu örnekteki gibi araftü mā iṣṭeraytuḥu [عرفت ما إشتريته]. Ya da mevsuf olup şey [شيء] manasındadır. Sıfatı ise yerinde zikredildiği gibidir. Şu şekilde: Merartü bi men mu‘cebin leke [مررت بما معجب لك] yani bi şey’in mu‘cebin leke [بشيء معجب لك] şeklinde müfred olabilir. Ya da bu beyitte olduğu gibi cümle olur. Her iki ihtimalde de fāte [فات] fiilinin fāili zamirdir.

¹⁵⁵ Geniş bilgi için bk. Cevherî, *Tâcû'l-luğa*, 3/1633.

¹⁵⁶ İsmi mevsul için dinleyen tarafından bilinen bir cümle-i haberiyye olan sıla gerekir. O sıla da ismi mevsule dönen bir zamir vardır. Karine bulunduğu vakitte o zamirin hazfî caizdir. İsmi mevsuller: Müfred müzekker için [الذي]dir. Tesniyesi için [الذان والذين]dir. Cemisi üç halde de [الذين]dir. Müfred müennes için [التي]dir. Tesniyesi [اللتان]dir. Cemisi [اللواتي واللاتي واللات واللواتي]dir. İsmi mevsul istifham mâ [ما]sından sonra gelen zâ [ذا]dır. Ve [ومن وما وأي وأية]dür. İsmi fâil ve ismi mefûlun evvelindeki elif lamlar da [الذي او التي]manasında ismi mevsuldür. Geniş bilgi için bk. Birgivî, *İzhâr*, 116.

Ayneyhā [عَينِيهَا] kelimesi ayn [عَين] kelimesinin çoğuludur. Nun [ن] harfinin hazfe gitmesi ise izāfetten dolayıdır. Mefül¹⁵⁷ olur.

Mezbeḥuhā [مَذْبَحُهَا] ayneyhā [عَينِيهَا] kelimesine atıftır. Müenneslik zamiri ise uzāfīratūn [عِذَافَةٌ] kelimesine racidir. Cümle ise sıla¹⁵⁸ veya sıfat cümlesi olur. Mā [مَا] harfi kendisinden sonrasıyla birlikte mahallen mansub ke'enne [كَأَنَّ]nin ismi olur. Birtīl [بِرْطِيل] ise haberi olur.

Ḥatmīhā [حَاطَمِيهَا] kelimesi zarf-ı müsteḥar olup [بَيَان] kelimesinin fāiline hal olur. Leḥyeteyni [لَحِيَّتَيْنِ] ise üzerine atıftır.

Özet

Daha önce geçen ayney el-uzāfīretü [عَينِي الْعِذَافَةِ], hayvanın kesim yeri, dizgini ve çene yapısı balyoz ile çekiç gibidir. Allah kendisinden razı olsun, şair burada maksadı, devenin başının büyük ve azametli olmasıyla vafediyor.

(25) Hurma dalı gibi uzun tüylü kuyruğu, memesinin üstünden sarkmalı,

Meme uçlarını incitmemelidir.

Tumirru [تَمِر] kelimesi imrar [إِمْرَار] kelimesinden gelmedir. Farsça'da bu bogzārānīdan [بَغْذَرَانِيدَن] “aradan geçirme” anlamındadır.¹⁵⁹

Asībi [عَسِيب] noktasız ayn [ع] harfinin fethası, noktasız sin [س] harfinin kesresi ile okunur. Seafe [سَعْف] kelimesinden gelmektedir. Hurma dalına denir. Kerbu [كَرْب] “hurmanın yetişmediği dala”¹⁶⁰ denir. Seafe [السَّعْف] “hurmanın yetiştiği dala”¹⁶¹ denir. Asībi ez-zenbi [عَسِيبُ الذَّنْب] “kuyruk sokumu kemiğine” denir. Sıhah'ta bu şekilde geçer.¹⁶²

¹⁵⁷ Bu failin fiilinin üzerinde vaki olduğu şeyin ismidir. Bu da iki kısımdır. Birincisi umumi olur. Bu harfi cerle mecrur olan isimdir. İkincisi müteaddi fiile has olan mefuldur. Mefulun bihin amilinin üzerine takdimi caizdir. [زَيْدًا ضَرِيتَ] gibi. Mefulun bihin mutlak olarak hazfi caizdir. Karine bulunduğu vakitte fiilinin de hazfi caizdir.

"Kimi döveyim?" diye sorana cevaben söylenen [زَيْدًا] sözü gibi. Geniş bilgi için bk. Birgivî, İzhâr, 104.

¹⁵⁸ Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Hâcib, *el-Kafiye*, 34.

¹⁵⁹ ... (Almaany Dictionary, 4 Ağustos 2022).

¹⁶⁰ Haşiye: Kerbu [كَرْب] kelimesi kaf [ك] harfinin fethası ve noktasız ra [ر] harfi ile okunur. Hurma köküne de denir.

¹⁶¹ Haşiye: Se'afe [سَعْف] harekeli şekilde okunur. Hurma dalına denir. Çoğulu su'afe [سَعَف] şeklindedir. Noktasız sin [س] harfinin zammesi, ayn [ع] harfinin fethası ile okunur.

¹⁶² Geniş bilgi için bk. Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 4/1422.

en-Neḥlu [النخل] manası zaten biliniyor. Neḥl [النخل] da aynı anlamdadır. Müfredi ise neḥiletün [نخيلة]dür.

Ḥuselu [حصل] noktalı ḥa [خ] harfinin zammesi, noktasız şad [ص] harfinin fethası ile okunur. Noktalı ḥa [خ] harfinin zammesi ve noktasız şad [ص] harfinin sükūnu olan ḥusletün [حصلة] kelimesinin çoğuludur. “Saçtaki püsküle” denir.

el-Ġāriz [الغارز] başında noktalı ġayn [غ] ve sonunda noktalı ze [ز] harfiyle okunur. “Memede az kalan süte” denir. Asmaî der ki “sütü çekildi” anlamındadır. Sütü az olduğu zaman şöyle denir: Ġarizat nāḳatü tegrizu [غرزت الناقة تغرز] buradan maksat “meme”dir.

Lem teḥevvenehu [لم تحوّنه] anlamındadır. Teḥevvun [التحوّن] kelimesinden gelmektedir. Başka bir manaya da gelir. Oda [تحوّني فلان حقّي] anlamındadır. Lubeyd’in şu sözü de bu minvaldedir: teḥūnehā nuzūlī ve irtihālī [تحوّنها نزولي والتحالي] “devenin kilosu, eti azaldı” anlamındadır.

el-Eḥālīlu [الاحاليل] kelimesi meşābiḥu [مصاييح] veznindedir. Hemzenin kesresi, noktasız ḥa [ح] harfinin sükūnuyla okuna ihlāl [إحليل] kelimesinin çoğuludur. “Meme veya göğüsten, idrar veya sütün çıkmasına” denir. Burada ise kastedilen memedir.

İ‘rāb

Tumirru [تمر] muzāri ġaibe içindir. Fāili içinde müstetir olup uzāfiratün [عذافرة] kelimesine racidir. Mefülū ise hazfe gitmiş olup, karine ile işaret edilen noktalı meftuh zal [ذ] harfli ve nun [ن] harfli olan [ذنيا] kelimesidir.

Misle [مثل] mansub sıfat olup Asībun [عسيب] kelimesine muzaftır. O da en-neḥlu [النخل] kelimesine muzaftır. İzafet olması sıfat olmasına engel değildir. Çünkü misle ve ġayra gibi kelimeler [مثل وغير] muzafun ileyh marife olsa bile yoğunluk olarak ibham (kapalılık) içerdiği için marifet faydası vermezler.

Zā [ذَا] ise ḥuselu [خصل] kelimesinin ikinci sıfatı olur. Mişle [مثل] kelimesine bedel-i küll olması da cāizdir. Fiile mefūlda olabilir. Mişle [مثل] ise aslında sıfat olup zarurettten dolayı mukaddem edilince hal oldu. Çünkü sıfatın mevsufa takdimi cāiz değildir.¹⁶³

Fī [فِي] ise alā [علي] anlamındadır. Allah Teālā'nın şu ayetinde olduğu gibi: وَلَا صَلْبَكُمْ فِي جَذْوَعِ النَّخْلِ “Sizi hurma dallarına asacağım”¹⁶⁴

Lem teḥūnuhu [لَمْ تَحُونَهُ] gaibe olup cehdi mutlak içindir. Aslı ise [لَمْ تَحُون] şeklinde iki te [ت] ile olup hafiflik için biri hazfedilmiştir. Muttasıl zamir ise uzāfīratūn [عذافرة] kelimesine raci olup mefulüdür.

el-Eḥālīlu [الاحاليل] “akmak” fāilidir. Cümlesi mahallen mecrur olup gāriz [الغازز] kelimesine sıfat olur. Tumirru [تمر] kelimesinin mahalli ise ya merfu olup uzāfīratūn [عذافرة] “güçlü deve” kelimesine sıfat olur ya da mecrur olup nezzāḥatūn [نضاخة] kelimesine sıfat olur. Ya da mansub olup ikisinden birine hal olur.

Özet

Bu deve uzāfīratūn [عذافرة] misali, hurma dallarının yapraklı saçları¹⁶⁵ olanına benzeyip memelerinin üzerinde toplanıyor ve sütünü eksiltmiyor. Bu onun hamile olmayıp süt vermemesinden kinayedir. Çünkü deve hamile olmadığında yürümekte daha güçlü ve kuvvetlidir.¹⁶⁶ Yürümede kuvvetli olmasına engel olan şeyler önce hamilelik sonra ise süttür. Bu ikisi de bu deveye yoktur.¹⁶⁷

(26) Deve halinden anlayan bilir kişiler böylesini yumru burnu ile kulaklarından tanırırlar; asaletini uzunca yuvarlak çehresinden anlarlar.

Ḳanvāun [قنواء] kelimesi ḥamrāun [حمراء] vezninde olup eknā [أَفْنَى] kelimesinin müennesidir. Cevherî derki eknā [أَفْنَى] fetha ile okunur “burunda bulunan kemerlere” denir. Kemer burunlu adam ve kemer burunlu kadın şeklinde kullanılır. Atların burnunun kemerli olması hoş karşılanmamıştır.

¹⁶³ Haşiye: Hūse [حوص] ḥa [ح] harfinin ötresiyle okunur. Bir tane hurma yaprağına denir. Cevherî'de bu şekildedir.

¹⁶⁴ Tâhâ 20/71.

¹⁶⁵ Haşiye: Cerîde [الجريدة] kelimesi cim [ج] harfinin fethası ile okunur. Hurma yaprağının püskülüne denir.

¹⁶⁶ Haşiye: Kisâi der ki hâ'il [الحائِل] biriyle evlenmeyen, hamile olmayan deve dir. Â'id [عائِد] ise evlilik olup hamile kalan deve dir.

¹⁶⁷ Haşiye: Devenin memeleri zayıf değilse deve de zayıf değildir. Bu kayıt İbn Hişâm'dan alınmıştır.

Ḥurretiḥā [حُرَّتِيهَا] noktasız ḥa [ح] harfinin zammesi, noktasız, meftuh ve şeddeli olan ra [ر]harfi ile üzerinde iki nokta olan te [ت] harfi ile okunur. Hz. Peygamberin en güzel salavatlar ve en güzel tahiyyatlar üzerine olsun- ne zamanki bu beyti duydu sahābeye dönüp “ḥurretiḥa [حُرَّتِيهَا] nedir?” diye sordu. Bazıları gözleri olduğunu söyledi. Bazıları ise sustu. Allah Resulü ise kulakları olduğunu söyledi.

Başīrun [بَصِير] kör kelimesinin zıddı olup görme anlamındadır. Basera [البَصَر] ise “görme duyusuna” denir. Ebşartu şey’e raeytuhu [أَبْصَرْتُ الشَّيْءَ رَأْيَهُ] anlamındadır.

İtkun [عَتَق] noktasız ayn harfinin kesresi ve üstünde iki noktalı te [ت] harfinin sükūnuyla okunur. “Soylu” anlamındadır. Denilir ki “falan kimsenin asilliği yüzünden ne kadar da belli oluyor.” Soylu ve cömert anlamındadır. Aynı zamanda “güzellik” demektir.

Mübīn [مُبِين] ismi fāil olup “bir şeyin zahir olmasına” denir. İttezaha [إِتْضَح] anlamındadır. Lafız olarak mezīd fih olsa bile mana olarak sūlasidir.

el-Ḥadde [الْحَدَّ] noktalı ḥa [خ] harfinin fethası ve noktasız, şeddeli dal [د] harfinin fethasıyla okunur. “Yüzün yanına” denir. O da “iki yanak” demektir.

Teshīl [تَسْهِيل] zorluğun tersi olan “kolaylık ve suhulet” demektir.

İ‘rāb

Ḳanvāun [قَوَاء] merfu olup uzāfīratūn [عِذَافَةٌ] kelimesine sıfat olur yada haber olup mübtedāsı mahzuf olur. Cümlesi ise ya ona ya da nezzāḥatūn [نَضَاحَةٌ] kelimesine sıfat olur. Ya da ikisinden birine hal olur. Ya da gayri munsarif olduğundan fetha ile mecrur olup nezzāḥatūn [نَضَاحَةٌ] kelimesine sıfat olur.

Fī ḥurretiḥā [فِي حُرَّتِيهَا] zarf-ı müsteḳar olup haberi mukaddemdir.

Lilbeṣīri [لِلْبَصِير] ona müteallaktır. Ya da bil mubīn [بِالْمُبِين] kelimesine müteallaktır.

Bihā [بِهَا] sıla olur. Zamir ise nāḳatūn [النَّاقَةُ] kelimesine racidir. İtkun [عَتَق] mübteda muahher olup, mubīn [مُبِين] kelimesi ise sıfatı olur. Cümleinin mahalli ise ya merfu ya da mecrur olup uzāfīratūn [عِذَافَةٌ] kelimesine veya nezzāḥatūn [نَضَاحَةٌ] kelimesine ikinci sıfat olur. Ya da bu iki ihtimalle ḳanvāun [قَوَاء] kelimesine sıfat olur. O zaman da ona bir zamirin

dönmesi gerekmektedir. Tabi itkun [عتق] kelimesinin mevsufa itimadından dolayı zarfa fâil olma ihtimalide vardır. Cümlesinin mahalli i‘râbı ise isim cümlesi olur.

Ve fî el-ḥaddeyni teshîlun [وفي الحدين تسهيل] cümlesi fî ḥurretiḥā [في حريتها] cümlesinin üzerine atıf olup i‘râbı bütün yönleriyle onun i‘râbı gibidir.

Özet

Bu devenin burnunda yükseklik olup kulaklarında da güzellik ve asillik vardır. Yanakları yumuşak ve itaat edilene de itaatkardır. Gözler onda mevcut olan bu vasıflara baktığı zaman ise ondaki asilliği ve seçkinliği görür.

(27) Öyle çevik ve hafif bir tempoda yürümeli ki mızrakları andıran sert ve ince bacaklarıyla ayaklarını basıp kaldırması bir olmalı.

Cevherî der ki: ḥedî en-naḳatü teḥdî [خدي الناقة نخدي] “deve hızlı yürüdü” manasındadır. Ḥedet - ḥūdet [خدت - خودت] hepsi aynı anlamdadır. Cevherî’de dal [د] kısmının vav [و] faslında vehede [الوخذ] şeklinde geçer anlamına “deve yürüyüşünün bir türü” denmiştir. Çekimi vehede, yehidu, vehden, vevehdā [وخذ، يخذ، وخذاً، ووخذاً] şeklindedir. “Deve kuşu gibi ayaklarından güç alıp yürümeye de” denir.¹⁶⁸

Yeserāt [يسرات] altında iki noktalı ye [ي] harfi ve noktasız, fethalı sin [س] harfi ile okunur.

el-Ḳava’imu [القوائم] anlamındadır. Hayvanlarda farklı ve güzel bir çeşit yürümeye denir.

Lāḥiḳa [لاحقة] kelimesi lafız yönünden zāmiratün [ضامرة] kelimesi gibidir. Manası ise zayıf anlamında kinayedir.

Zevābilun [ذوابل] kelimesi zābilun [ذابل] kelimesinin çoğuludur. Noktalı zal [ذ] harfiyle okunur. Nevāşirun-nāşirun [نواصر - ناصر] örneği gibi olup “kuru” anlamındadır.

¹⁶⁸ Haşiye: Ne‘ametü [نعامة] kelimesi nun [ن] harfinin fethası ile okunur. Deve kuşu demektir. Müzekker ve müennes olur. Ni‘amu [نعام] ise hamāmu ve hamāmetü [حمام وحمامة] “güvercin-güvercinler” ile cūrādu ve curādetü kelimeleri [جراد وجرادة] “çekirge-çekirgeler” gibi cins isimdir.

Veḳaahünne [وقعهن] vav [و] harfinin fethası ve ḳaf [ق] harfinin sükūnu ile okunur. “Yere düşmek” anlamında kullanılır. Bazı nüshalarda veḳa‘ahünne [وقعهن] lafzı yerine messehünne [مسهن] şeklinde tefsir edilir.

Tehlīl [تحليل] “tahrīm kelimesinin zıddıdır.” Azlıktan kinayedir. Cevherî derki; fealtühü teḥallele-l el- kısm [فعلته تحلة القسم] anlamındadır veya vemā haleltü biyemnī [وما حللت بيمني] anlamındadır. Daha sonra abartılmadan yapılan her şey için bu söz kullanıldı. Örneğin żarabtühü tehlīla [ضربته تحليلا] anlamındadır. Kâ‘b b. Züheyr’in şu sözü; veḳahünne el-arz taḥlīlen [وقعهن الأرض تحليلا] bu kabildendir. “Deve abartısız bir şekilde ayak tabanlarını yere koydu” anlamındadır.¹⁶⁹ Cevherînin sözü burada biter.¹⁷⁰

Lāḥiḳatü zevābīli [لاحقة ذوابيل] ile abelun muḳayyedeḥa [عبل مقيدها] cümlelerinde zıtlık ve tenakuz olduğu vehmedilmesin. Çünkü ikisinde de biraz önce açıkladığımız gibi etinin azlığı, zayıflığı kastediliyor. Abelun [عبل] kelimesinden ise “kemiklerin ve sinirlerin, güçlü ve kuvvetli olmasından” bahsediliyor. Tenakuz ve nefilik nerede!

Lāhiyetu [لاهيية] kelimesi yerine lāḥiḳatü [لاحقة] kelimesinin kullanıldığı rivayet edilmiştir. O zaman burada herhangi bir şey zannedilmesin. Lāhiyetu [لاهيية] kelimesi lihyetü [لهية] kelimesinin ismi fāilidir. Lehiye anḥ [لهي عنه] kesre ile okunur. Lühiye ve lühyen kelimeleri ise [لهي و لهيا] şeklinde zamme ile de okunur. “Onu bırakıp zikretmediğin zaman” anlamındadır. Bu nāḳatün [الناقة] “dişi deve” kelimesinin halidir, yaserāt [يسرات] kelimesinin değil. Durum açıktır.

İ‘rāb

Tehdī [تحدى] kelimesinin fāili, nāḳatün [الناقة] kelimesinin zamiridir. Ve ala yaserat ise [يسرات] ona mütealliktir. Vav [و] hal için olup, hiye [هي] mübteda olup yaserāt [يسرات] kelimesine racidir. Lāḥiḳatü [لاحقة] ise onun haberidir. Cümle mahallen mansub olup yaserāt [يسرات] kelimesine hal olur. Zil halin nekre olması az da olsa İbn Malik’in yaptığı şekilde de olmuştur. Ya da vav [و] ziyade olup cümlede mahallen mecrur olup yaserāt [يسرات] kelimesine

¹⁶⁹ Haşiye: Menâsim [مناسيم] kelimesi mensim [منسم] kelimesinin çoğuludur. Mim [م] harfinin fethası, sin [س] harfinin kesresi ve sakın nun [ن] harfi ile okunur. “Devenin ayak tabanına” denir.

¹⁷⁰ Geniş bilgi için bk. Cevherî, *Tâcü’l-luḡa*, 4/1676.

sıfat olur. Allah Teālā'nın şu ayetinde olduğu gibi: *“Yahut evlerinin çatıları çöküp, üzerine duvarları yıkılarak harap olmuş, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi.”*¹⁷¹

Zevābilun [ذوابل] kelimesi mesācidu [مساجد] veznindedir. Ancak burada veznin zaruretinden dolayı munsarif yapmak gerekir. Nasıl ki bunu kendi yerinde zikrettik. Bu, şarihin sandığı gibi gayri munsarif değildir. Bunun munsarif olma sebebi inşallah sana açık olacaktır. Bu da mecrur olup yeserāt [يسرات] kelimesine sıfat olur. Ya da merfu olup hiye [هي] için ikinci haber olur. Ya da mübtedāsı hazfe giden kelimeye haber olur, takdiri hiye zevābilu [هي ذوابل] şeklinde olur. Cümlelerin mahalli ya mansub olup lāḥigatü [لاحقة] kelimesinin zamirine hal olur ya da yeserāt [يسرات] kelimesine ikinci sıfat olur. Ancak şarihin yaptığı gibi lāḥigatü [لاحقة] kelimesinin zamirine hal olması razı olunacak bir durum değildir. Hat buna müsaade etmiyor. Evet, şayet gayri munsarif olursa dediği gibi olur ancak munsarif olursa dediği gibi olmaz.

Veḳaahünne [وقعهن] mastar olup mübtedādır. Aynı zamanda yeserāt [يسرات] kelimesine dönen fāile muzāf olur.

el-Arḫ [الأرض] mefūlu olur. Tehlīl [تحليل] haberi olur. Cümlesi ya mahallen mecrur olup ona sıfat olur. Ya da mansub olup ona hal olur. Tehdī [تحدى] cümlesi ise nāḳatün [الناقاة] kelimesine sıfat veya hal olur.

Ne zamanki biz zevābilun [ذوابل] kelimesine zaruretten dolayı munsarif dersek o zaman münasib olan beyti baştan düzenlememiz gerekir. Tā ki sebebi ortaya çıksın. Bu kaside türü bahru el-basīt¹⁷² vezninde yazılmıştır. Tahlil yaptığımız da şu şekilde olur. Tehdī [تحدى] lafzı [مستفعّل] olur. Yesera [يسر] ise [فعّل]- ayn harfinin kesresiyle- vezninde olup [مستفعّل] olmaz. Yesera [يسر] kelimesinde ise telaffuzda ya harfî kesre okunur ki vezin doğru olsun. [حفن] lafzı [مفعّل] vezninde, [ذوابل] lafzı ise [مفاعّل] vezninde olup aslı [مستفعّل] yumuşatılarak [مفعّل] kalıyor

¹⁷¹ Bakara 2/259.

¹⁷² İslamiyet'ten önceki şairlerin en çok kullandığı bahirlerdendir. Peygamberi övmek için yazılan şiirler de genellikle bu bahir kullanılır. Dört tanesi birinci, dört tanesi de ikinci şatr'da olmak üzere sekiz tefileden oluşur. Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Hüseyin Tural, *Arap Edebiyatında Aruz*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 80-82.

daha sonra [مفاعِلن] nakledildi. [وَقَعِهِنَّ] kelimesi [فَاعِلن] olur. el-Arż [الارض] vezni [مستفعلن] veznin de olur. [يَلِن] ise [فَعْلن] olur ayn fiilin kesresi ile.¹⁷³ Sana beyan ettiğimiz gibi.

Özet

Bu deve öyle çevik ve hafif bir tempoda yürümeli ki mızrakları andıran sert ve ince bacakları ile ayaklarını basıp kaldırması bir olmalı. Nasıl ki insan bir şeyi yapmaya yemin eder ancak yemini yerine gelsin diye ve ondan beraat etsin diye az bir şey yaparsa bu da onun gibidir. Hızlı yürüyüşü, kanatları ile uçan kuş misalinden kinayedir.

(28) Böyle bir deve demirden ayaklarıyla çakılları yerinden fırlatır, sert taşlıkları tepeleri ayağına deri mahfaza takmadan rüzgâr gibi geçer.

Sumrun [سمر] kelimesi hamrun [حمر] vezninde olup sumratün [سمرّة] kelimesinden gelen esmir [اسمر] kelimesinin çoğuludur. Noktasız sin [س] harfinin zammesi ile okunur. Sumrun [سمر] mim [م] harfinin zammesi ve kesresi şeklinde okunursa mastarı suretun [سُرّة] şeklinde olur. İsmārru, yesmārru, ismīraren [إسميرار، يسمار، إسميرار] onun gibidir.

el-Ucāyāt [العجايات] noktasız ayn [ع] harfinin zammesi ve cim [ج] harfi ile okunur. Ucāye [عجاية] kelimesinin çoğuludur. Cevheri’de geçtiği üzere “ayakta bulunan sinirlere” denir. Ucāyetāni [عجايتان] ise “atın ayağının iç tabanına” denir. Asmaî der ki; ucāye [عجاية] ve ucāve [عجاوة] iki lügat olup et parçası anlamındadırlar. İkisi de devenin ayak kısmındaki sinire denir. Tebrîzî¹⁷⁴ der ki; ucāye [عجاية] “deve ve at da bulunan ayak sinirleridir.”¹⁷⁵

Yetrukne [يتركن] kelimesi ya “bir şeyi terk ettim, bıraktım” anlamından gelir ya da ef’alu kûlubun benzerlerinden olup “kılmak” anlamındadır. Allah Teālā’nım şu ayetinde olduğu gibi “O gün (kıyamet günü) biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır.”¹⁷⁶

¹⁷³ Haşiye: Şayet zevâbilun [ذوالب] munsarîf olmaz ve tenvin almaz ise vezin için kesre yapmak gerekir.

¹⁷⁴ Asıl adı Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî’dir. (ö. 502/1109) Dil ve edebiyat imamlarındandır. Aslen Tebrizlidir. Bağdat’ta büyümüş, Şam seyahatlerinde bulunmuştur. Ezherî’nin Tehzîbü’l-luğa’sını okumuştur. Ebû’l-Alâ’ el-Maarrî onun için terinden boğuluncaya kadar sırtında bir Tehzîb nüshasıyla gezerdi der. Mısır seyahatinden sonra Bağdat’a dönmüş ve ölünceye kadar Nizâmiye Medresesinde kalmıştır. Bazı eserler: Şerhu Dîvâni Ebî Temmâm, Tehzîbü İslâhi’l-manâlik, Tehzîbi’l-elfâz, Şerhu Saḳṭi’z-zend. Geniş bilgi için bk. Zirikî, el-A’lâm, 2/157.

¹⁷⁵ Haşiye: [فَرَسَن] kelimesi fe [ف] harfinin kesresi ve noktasız ra [ر] harfinin sükûnuyla okunur. Binek hayvanının ayağına denir, genelde keçiler içinde kullanılır.

¹⁷⁶ Kehf 18/99.

el- Ḥesā [الحصى] kelimesi noktasız ḥa [ح] harfî ve noktasız şad [ص] harfinin fethası ile okunur. “Küçük taşlara” denir. Müfredi ḥaṣātū [الحصاة] çoğulu ḥaṣāyatun [حصيات] olur.

Ziyemu [الزيم] noktalı ze [ز] harfinin kesresi ve altında iki nokta bulunan ya [ي] harfinin fethası ile okunur. “Bir mekânda toplu olmayan, dağınık olana” denir.

Yekihunne [يقهّن] kelimesi, kesreli şekilde olan viḳāyetūn [وقاية] kelimesinden gelmektedir. “Koruma” anlamındadır. Şöyle denilebilir; veḳāhu allāhu vigāyeten [وقاه الله وقاية] “Allah onu korusun” anlamındadır.

Ru’us [رؤس] kelimesi noktasız ra [ر] harfinin zammesi ile okunur. Re’sun [رأس] kelimesinin cemi kesretidir.¹⁷⁷ Cemi killesi¹⁷⁸ ise erūs [أروس] şeklinde gelir.

el-Ukum [الأكم] iki zamme ile okunur. Kesreli olan ikām [إكام] kelimesinin çoğuludur. Aynı ketebe ve kitābu [كتب وكتاب] örneğinde olduğu gibi. Çoğulu ise ākām [أكام] şeklinde elif [ا] harfinin med yapılması ile okunur. Aslı ise e’kām [ءكام] şeklinde iki hemze ile. İkinci hemzenin sakın olması ve kendinden önceki harfin fetha olması sebebiyle elif [ا] kaybolur. Unuḳun ve enāḳun [عنق وأعناق] örneğinde olduğu gibi. “Yerden yüksek olan yer” anlamındadır. Ancak burada kef [ك] harfini, veznin zaruretinden dolayı telaffuzda sakın okumak gerekir.¹⁷⁹

Tenilun [تنعيل] “deri mahfaza” kelimesi na’lu [نغل] kelimesinden gelmektedir. Nun [ن] harfinin fethası ve noktasız ayn harfinin sakın olmasıyla okunur. Ancak şeddeli yapılsa müteaddi fiil¹⁸⁰ olur. Şu örnekte olduğu gibi; [جعل الدابة منعلة] “hayvana nal takıldı.”

¹⁷⁷ Cemi kesret üçten sonsuza kadar olan varlıklara delalet eden cemi teksirlerdir. Geniş bilgi için bk. Akbaş, *Sarf-Nahiv*, 40.

¹⁷⁸ Sayıları üçten ona kadar (on hariç) olan varlıklara delalet eden [أَفْعَالٌ، أَفْعَالٌ، أَفْعَالٌ] vezinleri cemi killet vezinlerdir. Geniş bilgi için bk. Akbaş, *Sarf-Nahiv*, 40.

¹⁷⁹ *Haşiye: el-Ukum [الأكم] “tepeler” iki zamme ile okunur. İkām [إكام] kelimesinin çoğuludur. Kitāb [كتاب] kelimesinin çoğulu olan kütüb [كتب] gibi. Ākam [أكام] kelimesi ukm [أكم] kelimesinin çoğuludur. Cebel [جبل] “dağ” kelimesinin çoğulunun cibāl [جبال] “dağlar” olması gibi. Ekemetūn [أكمة] kelimesi ukm [أكم] kelimesinin çoğuludur. Semeretūn [سمرات] kelimesinin çoğulunun semere [ثمر] olması gibi. Unugun ve e’nāgun [عنق وأعناق] örneğinde olduğu gibi. Şecera [شجرة] ve şeceratūn [شجر] örneğinde olduğu gibi. Semera [ثمر] nun çoğulu simār [ثمار] şeklinde de olur. Cibāl [جبال] örneğinde olduğu gibi [ثمار] olur. Cevheri’de de bu şekilde zikredilmiştir. Bu kayıt İbn Hişam’ dan alınmıştır.*

¹⁸⁰ Müteaddi fiil fiilin üzerine vakı olan şey (mefulün bih) olmaksızın onun anlaşılması tamam olmaz. Bu üç kısımdır. Birinci kısım bir mefule geçişli olandır. [ضرب زيد عمرا] gibi. Bunun mefulünü karine ile veya karinesiz hazfetmek caizdir. İkinci kısım iki mefule geçişli olandır. Bu da üç kısım üzerdir. Birinci kısım, öyle bir fiildir ki

İ'rāb

Sumrun [سمر] ya mecrur olup yeserāt [يسرات] kelimesine sıfat olur ya da merfu olup mübtedası hazfe giden kelimeye haber olur. Cümlesi ona ya mahallen mecrur ve sıfat ya da mahallen mansup ve hal olur.

Sumrun [سمر] kelimesinin el-ucāyāt [العجايات] kelimesine izāfeti, sıfatın fāiline izāfeti gibi lafzi bir izāfettir. el-Ucāyāt [العجايات] kelimesinde bulunan el [ال] mużafun ileyhden ivaz olmuştur. Takdiri ucāyāt [عجاياتها] şeklindedir. Onda bulunan zamir ise nāḳatün [الناقة] kelimesinden kinayedir.

Yetrukne [يتركن] kelimesi şayet tereke [ترك] kelimesinden gelirse nun [ن] ucāyāt [العجايات] kelimesine raci olup onun fāilidir. el-Ḥesā [الحصى] ise takdirens mansup olup mefūlü olur. Ziyāmen [زياما] ona hal olur. Şayet yetrukne [يتركن] kelimesi ceale [جعل] anlamında olursa o zaman ziyāmen [زياما] ikinci mefūl olur. Takdiri, yecalne el-ḥasā ziymen [يجعمن الحصى زيمًا] şeklinde olur.

Lem yekīhunne [لم يقههن] ğaibe cehdi mutlak¹⁸¹ için gelir. Lem [لم] ile meczumdur. Cezm olmasının alameti ise ye [ي] harfinin düşmesidir. Onda bulunan muttasıl zamir ise el-ucāyāt [العجايات] kelimesine raci olup onun mefūlüdür.

Ru'us [رؤس] harfî cerrin hazfinden dolayı mansuptur ve mefūl olur. Takdiri ise şu şekilde [من رؤس] dur. Ukum [أكم] kelimesine izāfeti ise lamī¹⁸² ya da lafzi izāfettir.

Tenilun [تنعيل] ise fāili olur. Cümlesi mahallen mansub olup yetrukne [يتركن] kelimesinin fāiline hal olur.

ikinci mefūlü birincisine muhalif oldu. [أعطيت زيدا درهما] gibi. İki mefūlü veya ikisinden birini karine ile veya karinesiz hazfetmek caiz olur. Geniş bilgi için bk. Birgivî, *İzhâr*, 70.

¹⁸¹ Cehdi mutlak için mużâr'ı fiilin başına lem [لم] getirilir. Fiilin son harfi cezm yapılır.

¹⁸² İzâfeti maneviyye: mużafın mamûlüne izâfe olunmuş bir sıfat olmamasıdır. [غلام زيد] ve [ضارب عمرو أمس] gibi. İzâfeti maneviyyenin şartı, mużafın lam'ı tariften soyulmuş olmasıdır. Eğer mużafun ileyh mużafa ve mużaftan başkasına şâmil cins ise izâfeti maneviyye min [من] manasında olur. [خاتم فضة] gibi. Eğer mużafun ileyh, mużaf ve mużaftan başkasına şâmil olan cins olmazsa o zaman izafette lam [لام] manası olur. [غلام زيد] ve [رأس عمر] gibi. İzâfeti maneviyyenin lam [لام] manasında olması daha çoktur. Geniş bilgi için bk. Birgivî, *İzhâr*, 78-79.

Özet

Öyle bir deve ki ayaklarıyla çakılları yerinden fırlatır, yere sert basmasından çakılları dağıtır. Ayaklarına ise mahfaza takmadan yerden yüksek şekilde gider. Bu da ayaklarının güçlü olmasından kinayedir.

(29) Yolda coşup terlediği vakit, çölün kızgın serapları altında örtülü kalan ufak derelerle tepecikleri ön ayaklarının çevik hareketleriyle yorulmadan aşar.

Evbe [أوب] hemze [أ] nin fethası, vav [و] harfinin sükunuyla okunur. Ye'ubu [يؤب] fiilinin mastarıdır. Dönme anlamındadır. Evbeten ve iyāben [أوبه وإيابا] şeklinde de gelir.¹⁸³

Zirāayni [ذراعين] kelimesi noktalı zal [ذ] harfinin kesresi ile okunmakta olup zerāa [ذراع] kelimesinin tesniyesidir. Birçok manası olmakla birlikte burada “el” anlamında kullanılmıştır. Müzekker ve müennes olarak kullanılır.

Arega [عرق] noktasız ayn [ع] ile okunup tarabe [طرب] babındandır. “Gece görülen terleme” manasındadır.

Teleffea [تلفع] kelimesi el-lifāu [اللفاع] kelimesinden gelmektedir. Lam [ل] harfinin kesresi, fe [ف] ve noktasız ayn [ع] harfi ile okunur. “Kendisiyle kaplanan, sarılan, örtülen” anlamlarına gelir. Şöyle denilir; leffea ra'sehu telfian [لَفَّعَ رَأْسَهُ تَلْفِيعًا]. Telfeat el-mer'etü bimertihā [تَلْفَعَتِ الْمَرْأَةُ بِمِرْطِهَا]. Adam elbiseyle, ağaçla, yaprakla örtündü cümlesindeki gibi “üzerinde olup örtmesi” anlamındadır.¹⁸⁴

el-Ḳuvru [القور] kaf [ق] harfinin zammesi ve sakin vav [و] harfi ile okunmakta olup kārātūn [قارة] kelimesinin çoğuludur. “Tepecik, küme, küçük dağ” anlamındadır. Aynı zamanda kārrun [قار] şeklinde de çoğul olup kāzzun [قاض] veznindendir.

Aşkaletü [عسقله] noktasız ayn [ع] harfinin fethası ve noktasız sin [س] harfinin sükunuyla okunur. Bu da “serap” anlamındadır. Cevherî der ki ‘bunun müfredini duymadım.’ Bazıları ise uskūl [عسقول] kelimesinin çoğuludur derler. Noktasız ayn [ع] harfinin zammesi ve

¹⁸³ Haşiye: Evbe [أوب] kelimesinin dört anlamı vardır. Birincisi dönmek ikincisi yağmur üçüncüsü devenin seyir esnasında el ve ayaklarının hızlı bir şekilde dönmesi anlamındadır. Bunlar Sıhah'ta yazılıdır. Dördüncüsü mekân ve yön anlamındadır. Bu beyitte kastedilen mana ise birincisi veya üçüncüsüdür. İkinci veya dördüncü anlam değildir. Bu kayıt İbn Hişâm'dan alınmıştır.

¹⁸⁴ Haşiye: Mirtu [مرط] “peştamal, fular” mim [م] harfinin kesresi ile okunur. Murûtun [مروط] ise çoğuludur. Yünden yapılmış bir kimsenin örtündüğü şeydir.

noktasız sin [س] harfinin sükūnuyla okurlar. Bazıları ise isākal [عساقل] kelimesinin çoğuludur deyip kesre ile okurlar. En iyisini Allah bilir.¹⁸⁵

İ'rāb

Ke'enne [كأن] teşbih için olup hurufu müşebbehe bi-l fiildir.

Evbe [أوب] mansub olup ke'enne [كأن]nin ismidir. Burada mastar olup kendi fāili olan zirāayhā [ذراعيها] kelimesine muḏaf olmuştur. Aslı ise zirāayni [ذراعين] olup, nun [ن] harfi uzāfīratūn [عذافة] kelimesine dönen zamire izāfetten dolayı düşmüştür. Haberi ise zirāan aydele [ذراعا عيطل] kelimesidir. Kendisinden sonraki beyitte zikredilmiştir. İnşallah kendi yerinde izah edeceğiz. Cümle uzāfīratūn [عذافة] kelimesine ya sıfat ya da hal olur.

İzā [إذا] ise ya tam anlamıyla zarf olup ke'enne [كأن] kelimesinden anlaşılan teşbihe mütealliktir. Her ne kadar ikincisi daha kuvvetli ve yakın olsa da mana yönüyle birincisine müteallik olması daha münasiptir. Arekat [عركت] kelimesinin fāili ise uzāfīratūn [عذافة] kelimesine racidir. Cümlesi izā [إذا] kelimesine izāfetten dolayı mahallen mecrurdur. Ya da izā [إذا] kelimesi şart manasını da barındırır. Arekat [عركت] cümlesi fiilin şartı olur. Cumhura göre mahallen mecrur olur. Muhakkiklere göre ise mahallen i'rābta yeri yoktur. Cevabı ise mahzuftur. Takdiri [إذا عركت يشبه اوب ذراعيها ذراعي عيطل] şeklinde olur. Āmili ise iki ihtilaflı mezhebe göre ya şart cümlesidir ya da şartın cevabıdır. Daha önce zikrettik.

Vav [و] harf-i hal içindir. Gad [قد] ise tahkik içindir.

Teleffea [تلفع] ise mazi ḡaib içindir. Tefaul [تفعل] babındandır. Bilgavru [بالقور] ise ona mütealliktir. Asāgīlun [عساقيل] ise fāilidir. Burada yer değiştirme olduğu açıktır. Çünkü onu örten serap değil tepedir. Maksat aşırı sıcaklıktan dolayı serabın çok olduğunu açıklamaktır. Bu da ancak yer değiştirme ile meydana gelir. İbārenin aslı [قد تلفعت القور بالعساقيل] şeklinde olur. Neden teşbihi bu vakte has kıldı? Çünkü serap güneşin aşırı sıcak olduğu esnada olur. Cümlesi mahallen mansub aregat [عركت] kelimesinin fāiline hal olur.

¹⁸⁵Haşiye: Sihah'ta [تربع السراب] şeklinde geçer. Üstünde iki noktalı te [ت] harfi ve noktasız ra [ر] harfinin fethası ile okunur. Yani geldi ve gitti anlamındadır.

Özet

Bu devenin bir anda, hızlıca ayaklarını geriye döndürmesi daha sonra zikredeceğimiz kadının ellerinin vasıflarına benzetiliyor. Onlarla kafasına ve göğsüne vuruyor. Yanaklarını tırmalıyor.

(30) Kertenkelenin o parlak güneş altında yanan sırtı külde pişmiş ekmeğe döndüğü günlerde dahi o yılmadan koşar.

Rivayet olunur ki güneşin parlaklığından dolayı yer yüzünün gölgelikleri karışır ve iner. Yeẓillu [يظل] kelimesi altında iki noktalı fethalı ye [ي] harfi ve noktalı zı [ظ] harfi ile okunur. Efāl-u nağıseden¹⁸⁶ olup müştēhiden [مصطخدا] karinesi sebebiyle yeṣīru [يصير] anlamındadır. Şarihin de sandığı gibi cümlemin anlamı vakit ile beraberlik etmesi olan asıl manasında değildir. Şarih, yeẓillu [يظل] kelimesinin fiili muzāri olduğunu söyleyip ẓaleltü efal [ظلت افعل] “iş gece değil gündüz yaptım” anlamındadır der. Ve iddiasını Allah Teālā’nın şu ayeti ile yapar: فظلمتم تفكهون “Şaşırır kalırdınız.”¹⁸⁷

Hırbāun [حرباء] noktasız ḥa [ح] harfinin kesresi ve noktasız ra [ر] harfinin sükūnuyla okunur. “Tümsek” anlamına gelmekte olup “devenin hörgücü” gibidir. Güneşin dönmesiyle beraber oda döner ve güneşin sıcaklığından dolayı farklı renkler alır. Rivayet olunur ki gölgede yeşil rengindedir. Ona cebīnun [جبين] “bukalemun” da denir. Çoğulu [حراي] şeklindedir. Müennesi hırbāetūn [حرباءة] şeklindedir. Onda bulunan elif [ا] ise gırtās [قرطاس] kelimesindeki elife [ا] ilhak içindir.

Müşteḥiden [مصطخدا] kelimesi ṣad [ص] ve noktalı ḥa [ح] harfinin arasındaki ṭı [ط] harfiyle okunur.¹⁸⁸ İsteḥede [استخذ] kelimesinden gelir. Oda ifteale [افتعل] bābındandır. Saḥden [صحد] kelimesinden gelmektedir. Ṣad [ص] harfinin fethası ve noktalı ḥa [ح] harfinin sükūnuyla okunur. Denilir ki “aşırı sıcaklıktan kavruldum” yani güneş ona isabet etti ve onu kavurdu. Yine denilir ki “güneşin sıcaklığından bukalemunun rengi döndü.” Rivayete göre

¹⁸⁶ Eğer fiil mansub bir mamüle ihtiyaç duyarsa nakıs fiil diye isimlendirilir. Nakıs fiil iki kısım üzeredir, birincisi; Yakınlık manası üzerine delalet etmeyen nakıs fiillerdir. Yakınlık manasına delalet etmeyen kısım yaygındır. Nakıs fiilin ıtlakından (söylenmesinden) hemen sonra aklımıza gelir. Yani yaygın olan ve nakıs fiil dediğimizde aklımıza ilk gelen kane [كان] ve benzerleri olan nakıs fiillerdir. Geniş bilgi için bk. Birgivî, *İzhâr*, 73.

¹⁸⁷ Vâkıa 56/ 65.

¹⁸⁸ Haşiye: Te [ت] harfi, ṭı [ط] harfine ibdal olur.

müştehim [مصطخم] şeklinde mim [م] harfiyle de okunur. Cevherî iştehemtü [اصطخمت] der. Yani dimdik dikilmek anlamındadır.

ez-Zāhiyetü [الضاحية] “cildin güneşe maruz kalması” anlamındadır. Noktalı žad [ض] harfi ile okunur. Mekānun žāhun [مكان ضاح] “güneşli açık mekân” anlamındadır.

Memlūlun [ملول] kelimesi ismi mefūl olup el-melle [المل] kelimesinden gelmektedir. Mim [م] harfinin fethası ile okunur. Cevherî derki “ekmeği küld e pişirdim” anlamındadır. Bu ekmeğin ismi melīlu [المليل] ve memlūlun [ملول]dur. Aynı şekilde et içinde kullanılır.¹⁸⁹ Denilir ki eṭamnā ḥubzeten melīlen [اطعمنا خبزة مليلا] “közde pişmiş ekmeği yedik.” Ancak mim [م] harfinin fethası ile okunmaz çünkü o zaman “sıcak küle” denir. Bitti.

Ḥidābun [حداب] noktasız ḥa [ح] harfinin kesresi ile okunur. Ḥedebun [حدب] kelimesinin çoğuludur. “Yerden yükseğe” denir.

El-levām‘i [اللوامع] kelimesi [لامعة] kelimesinin çoğuludur. Lemea [لمع] parıldamak kelimesinden gelir. Denilir ki [البرق لمعا ولمعانا] yani “yıldırım ışık saçtı, parladı” anlamındadır. Seraba da parladı anlamı verilir. Buradan maksatta budur.

et-Tezyīlu [التزييل] anlamında kullanılır. Denilir ki zeyyeletūhu fetezeyyele [زِيلته فتزِيل] yani “ben onu parçaya ayırdım o da ayrıldı.” Allah Teālā’nın şu ayetinde olduğu gibi: فزِيلنا بينهم “Aralarını böleceğiz.”¹⁹⁰ Burada fealet [فعلت] şeddeli şekilde okunur. Çünkü sen bunun mastarında tezyīlen [تزييل] diyorsun. Şayet feyaltū [فيعلت] olsaydı sende zeyleten [زيلة] şeklinde okurdun.

İ‘rāb

Yevmen [يوما] zarfı zaman mübhemdir. Āmili ise zayıf ve uzakta olsa ke’nne [كأن]de olan teşbih manasıdır. Diğer ihtimale göre evbe [أوب] ya da teleffea [تلفع] kelimesine mütealliktir.

¹⁸⁹ Haşiye: Salaytü el-lahm ve ġayruha [صلبت اللحم وغيره] “eti ve diğerlerini pişirdim” anlamındadır. Aslı salyen [صلبا]dır. Rameytehu [رميته] ermiyu [رمي] ramyen [رمي] misali gibi. Bu kayıt Sevri’den alınmıştır.

¹⁹⁰ Yûnus 10/28.

Be [ب] harfi fî [ي] manasında olup yeẓillu [يظل] kelimesine müteallaktır. Zamiri ise yevmen [يوما] kelimesine racidir.

Ḥırbāu [حرباء] kelimesi ise merfu olup isimdir. Müşteḥiden [مصطخدا] ise onun haberi olur. Cümlesi yevmen [يوما] kelimesine sıfat olur. Şaşılacak bir durumdur ki Şarih onun yeşîru [يصير] manasında olduğunu söyledikten sonra i‘râbın beyanında nasıl böyle der.

Ke’nne [كأن] harufu müşebbehedendir.¹⁹¹ Zāhiyetun [ضاحية] kelimesi ḥırbāu [حرباء] “hörgüç” kelimesine manevi bir izāfetle izāfet olup onun ismi olur. Memlūlun [مملول] “külde pişirilen ekmek” ise haberi olur. Şems [شمس] ona mütealliktir. Takdim edilme sebebi ise açıktır. Ke’nne [كأن] mahallen mansub olup müşteḥiden [مصطخدا] kelimesinin zamirine hal oluyor. Ya da onun raci olduğu yere olur. Ya da merfu ḥırbāu [حرباء] kelimesine sıfat olur. Çünkü onda bulunan lam [ل] cinsiye içindir. Şu sözde olduğu gibi; [ولقد امر علي اللّيم يسبني] İkinci rivayete göre ḥedebun [حدب] kelimesi yeẓillu [يظل] sözcüğünün ismi olup el-arz [الأرض] kelimesine muzaftır.

Yerfe‘u [يرفع] muzāri ḡaib içindir. Muttasıl zamiri ise hidābun [حداب] kelimesine raci olup onun mefūludur. El-levām‘i [اللوامع] ona mütealliktir. Tehlītu [تخليط] ise fāili olur. Tezyīlun [تزييل] üzerine atıftır. İkisinde de bulunan tenvin muzafun ileyhdan ıvazdır. Takdiri şu şekilde olur. [تخليد السراب بعضه مع بعض وتزييله]. Cümlesi yeẓillu [يظل] kelimesine haber olur. Yeẓillu [يظل] cümlesinin mahalli daha önce geçtiği gibidir.

Özet

Birinci rivayete göre bu devenin ellerinin geriye dönmesi kadının ellerine benzetiliyor. O gün bukailemun güneşin sıcaklığından yanıyordu. Sırtını güneşe döndüğünden onun durumu külde pişirilen ekmeğe benziyor.

¹⁹¹ Hurufu müşebbehe bil-fiil inne [إن], enne [أن], ke’enne [كأن], lâkinne [لكن], leyte [ليت], le’alle [لعل] edatlarıdır. Bu edatlar isim cümlesinin başına gelirler ve mübteda olan ismi merfu iken mansub yaparlar. Artık mübtedaya bunların ismi denir. Mübtedanın haberi olan haber de merfu kalır. Habere de bu edatların haberi denir. Geniş bilgi için bk. Birgivî, *İzhâr*, 59-60.

İkinci rivayete göre bu teşbihte serabın çokluğundan dolayı bazısı bazısından ayırt edilemiyor. Tepe, hörgüç veya diğerleri bilinmiyor ancak serap ile karışık görülüyor. Serap dağıldığı zaman ise tepeler ve diğerleri birbirinden ayırt edilir.¹⁹²

(31) Öyle sıcak bir günde kervancı, yolculara dinlenmelerini tavsiye ettiği ve siyah çekirgeler bile taşlar altına gizlendiği vakitlerde dahi yorulmak bilmez.

Bazı değerli kimseler el-ḳavmu [القوم] kelimesi müfred isim olup çoğul için konulmuştur der. Raḥṭ [رهط] ve nefr [نفر] kelimeleri gibi. Ancak raḥṭ [رهط] ve nefr [نفر] kelimeleri sadece müzekker isimde kullanılırken el-gavmu [القوم] kelimesi müzekkerde de müenneste de kullanılır. Cevherî der ki el-ḳavmu [القوم] kelimesi erkekler için kullanılır. Kadınlar için kullanılmaz. Müfredi olup erkek ve dişi için kullanılan bir kelime değildir. Çünkü lafızda müfredi olmayan topluluk isimleri şayet insanlar için kullanılırsa müzekker ve müennes olurlar. el-Ḳavmu [القوم] “kavim” kelimesi raḥṭ [رهط] ve nefr [نفر] kelimeleri gibi. Allah Teālā’nın şu ayetinde olduğu gibi: *“Kavmin onu asılsız saydı.”*¹⁹³ Burada müzekker olmuştur. Allah Teālā’nın şu ayetinde ise *“Nuh kavmi de yalancılıkla suçladılar”*¹⁹⁴ müennes olmuştur. Şayet ismi tasgir¹⁹⁵ yapılırsa hā [هـ] harfi girmez ve şu şekilde olduğu gibi dersin: ḳavīm, rahīṭ ve nefīr [قويم، رهيط وفير] Müenneslik fiiline yapışır. Çoğulu eḳvām [اقوام] şeklindedir. Çoğulunun çoğulu ise egāvim [اقاوم] şeklinde gelir. Özetle bu şekilde olur. Bitti.

Hādeyhim [حاديهم] denir. Hā [ح] harfinin fethası ve noktasız [د] harfi ile onların ardından da vav [و] harfi ile okunur. “Kervancı başı” ve “kervanı sürene” denir. Ve ḳad ḥedevtū el-ibl [وقد حدود الإبل] denir. Ḥedven [حدوا] ve ḥudāen [حداء] şeklinde med ve zamme ile de okunur. “Sürdüm” anlamındadır.

¹⁹² Haşiye: Güneşin hala kavurduğu, bukaemununun -kertenkele- küilde pişmiş ekmek gibi olduğu, tepelerin serapla kaplandığı bir gündü. Bu kayıt İbn Hişam’dan alınmıştır.

¹⁹³ En’âm 6/66.

¹⁹⁴ Şûrâ 42/105.

¹⁹⁵ İsimlerden, sıfatlardan ve mastarlardan türetilen küçüklüğü, azlığı, sevgiyi vb. gösteren kelimedir. İsmi tasğirin üç kalıbı bulunmaktadır. Bunlar fu‘aylun [فُعَيْلٌ], fu‘ay‘ilun [فُعَيْلٌ], ve fu‘ay‘ilun [فُعَيْلٌ]dur. Geniş bilgi için bk. Akbaş, Sarf-Nahiv, 338.

Ceale [جعل] fethalı cim [ج] ve noktasız fethalı ayn [ع] harfi ile okunur. “Bir fiili yapmaya” veya “başlamaya” denir.

Vurk [ورك] vav [و] harfinin zammesi ve noktasız ra [ر] harfinin sükunuyla okunur. Evraḡun [اورق] kelimesinin çoğuludur. “Beyazlık ve siyahlığın olduğu renktir.” Ebu Zeyd¹⁹⁶ der ki “siyaha çalan renktir.”

Cenādibu [جندب] kelimesi mesācid [مساجد] veznindendir. Cundebun [جندب] kelimesinin çoğuludur. Cim [ج] harfinin zammesi, nun [ن] harfinin sükunu ve noktasız dal [د] harfinin fethası veya zammesiyle okunur. “Bir çekirge türüdür.” Sibeveyh ise onda bulunan nun [ن] harfinin ziyade olduğunu söyler.

Yerkuḡne [يركضن] “ayağını yere vurmak” anlamında olup rakaḡe [ركض] “koştu” kelimesinden gelir. Allah Teālā’nın şu ayetinde olduğu gibi: ارکض برجلک “Ayağını yere vur.”¹⁹⁷ Naşara [نصر] babındandır.

Ḳīlū [قيلوا] kelimesi gaf [ق] harfinin kesresi ile okunur. Ḳayluleten [قيلولة] kelimesinin emridir. “Öğleden sonra uyumaya” denir. Şöyle denir: Ḳāle, yeḡīlu, ḡayluleten [قيلولة] [قال، يقيل، قيلولة] ya da ḡıylen ve meḡīleten [قيل ومقيل] şeklinde. Sahabe ve sāhibun örneği gibi [صحاب وصاحب].

İ‘rāb

Vav [و] atıf içindir.

Hādeyhim [حاديهم] kelimesi el-gavmu [القوم] fāiline sıfatın mefūl üne izāfesi ile izāfet edilmesidir. Takdiren merfu ḡāle [قال] fiilinin fāilidir.

Lil ḡavmi [للقوم] ona mütealliktir. Cümlesi ya yeḡıllu [يظلل] kelimesi üzerine atıftır ya da teleffea [تلفع] cümlesinin üzerine atıftır. Her iki takdire göre de mahallen mansub olup birincisine göre sıfat ikincisine göre hal olur. Vav [و] hal içindir. Gad [قد] ise mazi olanı hale yaklaştıır.

¹⁹⁶ Asıl adı Ebū Zeyd Saīd b. Evs b. Sābit el-Ensāri’dir. (ö. 215/830) Basra mektebine mensup dil ve edebiyet âlimidir. Kaderci görüşü savunmuştur. Basra’da vefat etmiştir. Bazı eserleri: *Kitābū’-n-Nevâdir*, *Kitābū’-l-Maḡar*, *Kitābū’-l-Libe’* ve *’l-leben*, *Kitābū’-l-Hemz*. Geniş bilgi için bk. Zirikî, *el-A’lām*, 3/92.

¹⁹⁷ Sâd 38/42.

Cealtü [جعلت] māzî ğaibe olup efalü mukārebedendir.¹⁹⁸ Vurḡ [ورق] kelimesi onun ismi olur. Onun, cenādibu [جنادب] kelimesine izāfesi şu örnekteki gibidir [جرد قطيفة واخلق ثياب]

Yerkužne [يركضن] cemi mužāri ğaibe içindir. Nun [ن] harfi fāili olup cenādibu [جنادب] kelimesine racidir.

el-Heṣā [الحصى] kelimesi takdiren mansub ve mefuldür. Cümlesi mahallen mansub haber olur. Tümü ise mahallen mansub hal olur. Onda amel eden ise ya ḡlū [قبلا] ya da ḡdeyhim [حاديهم] kelimesidir.

Ḳlū [قبلا] kelimesi kavme hitaptır. Cümle ise mahallen mansub gavlenin [قول] nin makūlu olur. Bu durum ya yaygın ve meşhur olan mefulü bih olur ya da İbn Hacıb'ın tercih ettiğine göre meful mutlak nev'i¹⁹⁹ olur.

Özet

Bukalemun sıcaktan kavrulduğu ve tepelerin serapla kaplandığı vakitte onlardan önce gelen kavim onlara -hörgüçlerden inin ve kaylule vaktinde istirahat edin- dedi. Çekirgeler ise ayakları ve kanatlarıyla çakılları ezmekte ve dağıtmaktaydı. Buradan maksat şiddetli ve sıcak bir günden bahsetmektir.

(32) Günün sıcaklığı artınca yürüyüşü de başkalaşır. Ön ayaklarını süratle değiştirerek çarpınması, tıpkı çocuğunu kaybetmiş uzun boylu orta yaşlı bir annenin kollarını çırparak dövünmesine ve onu gören çocuksuz kalmış kadınlarında aynı tahassürle o anneyi taklit etmesine benzer.

¹⁹⁸ Efālū mukārebe yakınlık manasına delalet eden nakis fiildir. Bunlar mukarebe fiili diye isimlendirilir. Bunların haberleri ancak fiili mužari asâ [عسى] gibi olur. Bunun haberi, çok kere en [أن] ile beraber olan fiil mužaridir. [عسى زيد أن يخرج] gibi. Bazen asâ [عسى]nın en [أن] haberinden hazfedilir. Bazen asâ [عسى]nın haberi en [أن] ile kullanılan fiili mužari ile tam fiil olur. [عسى أن يخرج زيد] gibi. Kâde [كاد] fiilide yakınlık fiillerinden olup haberide çok kere en [أن] olmaksızın fiili mužari olur. [كاد زيد يخرج] gibi. Kerib [كرب] fiilide yakınlık fiillerindendir. Bu fiil, iki vecihde de (en [أن]in gelip gelmemesi bakımından) kâde [كاد] fiili gibidir. Ehaze [أخذ], tafiga [طفق], helhele [طفق], aliga [علق], ce'ale [جعل] hebbe [حب], egbele [أقبل], enşe'e [أنشأ] fiillerinin haberleri de en [أن]siz fiili mužaridir. [عسى وكاد] fiilleri gibi kullanılır. Mukarebe fiillerinin haberlerini, kendilerinden öne geçirmek caiz değildir. Geniş bilgi için bk. Birgivi, *İzhâr*, 84.

¹⁹⁹ Mefulu mutlak kendi manasında olan lafzen, takdiren zikrolunmuş bir âmilin fâilinin işlediği şeyin ismidir. [ضربت ضربا، وضربة، وضربة] gibi. Mefulu mutlak fiilin lafzından başka lafızla olur. [قعدت جلوسا] gibi. Karine kaim olduğu zaman fiili hazfedilir. Eyzan [أيضا] gibi. Yani [أيضا] demektir. Mefulu mutlakın amilinin önüne geçmesi caizdir. Âmili için mefulu mutlak lazım değildir. Geniş bilgi için bk. Birgivi, *İzhâr*, 103.

Şedde-n nehāre [شد النهار] noktalı [ش] harfinin fethası ve noktasız dal [د] harfinin fethası ile okunur. “Yükselmesi” demektir. Denilir ki “gündüz yükseldi.” Şedde azdahu [شد عضده] “pazularını güçlendirdi” anlamındadır. Manası geçtiği üzere “kollar” demektir.

Ayṭel [عيطل] noktasız ayn [ع] harfi, noktasız ṭı [ط] harfi ve aralarında; altında iki noktası olan ye [ي] harfiyle okunur. “Boynu uzun kadına” denir.

Neşefin [نصف] fethalı nun [ن] harfi ve noktasız fethalı şad [ص] harfiyle okunur. “Yaşlı ve genç yaş arasındaki kadına” denir.

Ḳāmet [قامت] kelimesi ḳāme raculu ḳıyāmen [قام الرجل قياما] ifadesinden gelmektedir.

Cāvebe [جاوب] cim [ج] harfiyle okunmakta olup mücāvebeten [مجاوبة] kelimesinden gelmektedir. Cevap vermek anlamındadır.

Nukdun [نكد] nun [ن] harfinin zammesi ve kaf [ك] harfinin sükūnuyla okunur. Nukdāe [نكداء] kelimesinin çoğuludur. Zamme ve med ile okunur. “Çocuğu olmayan deve” için kullanılır. Daha sonra bundan istiare edilip “çocuğu olmayan her anne” için kullanılmaya başlandı.

Meşākīlu [مشاكل] mesābīhu [مصاييح] veznindedir. Mişkāl [مثكال] kelimesinin çoğuludur. Cevherî’de şūklūn [ثكل] şeklinde üç noktalı şe [ث] harfinin zammesi ve kaf [ك] harfinin sükūnuyla okunur. “Kadının evladını kaybetmesine” denir. Aynı zamanda şūkelūn [ثكل] şeklinde harekeli olarak da okunur. Şu şekilde örneklendirilir: [وامرأة تاكل وتكلى]

İ‘rāb

Şedde-n nehāre [شد النهار] kelimesi mastar olup muzaḳı hazfe gitmiştir. Kendisi hazfe giden muzaḳın i‘rābıyla i‘rāblanır. O da zarḳiyet üzerine mansub olmasıdır. Takdiri şedde-n nehāre [شد النهار] olur. Ya da şedde [شد] kelimesinin kendisi zarf olur. Çünkü mastar bazen zarf olabilir. Cevherî şöyle der; [وددت خفوق النجم] yani [وقت خفوق الثريا] demektir. Burada ḥufūḳ [خفوق] kelimesi zarf yapılmış olup aynı zamanda mastardır. Bitti. Her iki takdire göre de bunda amel eden ke’enne [كان]nin ismi olup daha önceki beytte geçen evbe [أوب] kelimesidir.

Zirāan [ذراع] kelimesi haberdur. Biz buna işaret etmiştik. Bu da zirāun [ذراع] kelimesinin tesniyesi olup zāhirde ayṭel [عيطل] kelimesine izāfetten dolayı nun [ن]u düşmüştür. Ancak

hakikatte bu kelimada mużaf hazfe gitmiş mużafun ileyh onun i'rābıyla i'rāblanmıştır. Allah Teālā'nın şu ayetinde olduğu gibi: وسئل القرية “Şehrin halkına sor.”²⁰⁰ Mevsufun hazfe gidip sıfatın onun yerine geçmesi ise şu ayette olduğu gibidir: ان اعمل سابغات “Geniş zırhlar imal et.”²⁰¹ Takdiri ise şu şekilde olur: [اوب ذراعي امرأة عيطل]

Neşefin [نصف] ise aytel [عيطل] kelimesinin sıfatı olur. Kāmet [قامت] fiilinin fāili ise aytel [عيطل] kelimesine racidir. Cümlesi ona ikinci sıfat olur. Fe [ف] ise takip içindir.

Cāvebe [جواب] ise mazi gaiptir. Muttasıl zamiri ise aytel [عيطل] kelimesine raci olup onun mefūlu olur.

Nukdun [نكد] ise merfu olup fāil olduğu halde mahzuf olan mevsufa sıfat olur. Takdiri [جاوبها نسوة نكد] şeklinde olur.

Meşākīlu [مساكيل] kelimesi ise meşābīhu [مصاييح] gibi olup sıfattır.

Özet

Bu devenin ön ayaklarını hızlı çevirmesi, gündüz sıcağının şiddetinde hızla ilerlemesi yine ön ayaklarını süratle değiştirerek çırpınması tıpkı çocuğunu kaybetmiş orta yaşlı bir annenin kollarını çırparak dövünmesi ve onu gören diğer çocuksuz kalmış kadınlarında o anneyi taklit etmesine benzer. Bu kadının acısı ve kendisine vurması nasıl ki evladını kaybeden diğer kadınlarında acısını artırıyorsa aynı şekilde bu deve de ancak hızını artırıyor.

(33) Evet, yürürken o çırpınmalar, ilk yavrusunun kara haberini alınca aklını kaçıran yaşlı bir annenin elleriyle göğsünü yırtması gibidir.

Nevvāhetü [نَوَاحَة] kelimesi levvāhatü [لَوَاحَة] veznindendir. Mübalağa sığası olup nevḥun [نوح] kelimesinden türemiştir. Nun [ن] harfinin fethası, vav [و] harfinin sükunuyla okunur. “Kadınların musibetten dolayı toplanıp ağlaşmasına” denir. Nāhetun [ناحة] kelimesi kâle [قال] babındandır. Çekimi ise şu şekildedir: [نوح، نوحا، نياحا] Nevḥun [نوح] kelimesinin binası levḥun [لوح] veznindendir. Envāḥun [انواح] elvāḥun [الواح] veznindendir. Nevvaḥin [نوح] sukkerin [سكر] veznindedir. Örnekteki gibi hepsi aynı manadadır: [نوايح، نايحات] Tenāveḥun [تنالوح] ise karşılaşma anlamına da gelir. Örneğin denilir ki cibālān yetenāvehān [الجالان يتناوحيان] “iki dağ

²⁰⁰ Yûsuf 12/82.

²⁰¹ Sebe' 34/11.

karşı karşıya.” Nevāyiḥu [نوايح] şeklinde adlandırılması da bu kabildendir. Çünkü birbirini karşılarlar.

Rihvetün [رخوة] kelimesi ra [ر] harfinin kesresi ve noktalı ḥa [خ] harfinin sükūnuyla okunur. Raḥiye, yerḥā ve reḥav [رخي، يرخي، ورخوا]ş ekinde çekimlenir. Rihvetün [رخوة] kelimesi kesre ile okunur. Kolaylık olduğu zaman denilir. Feresün rihvetün [فرس رخوة] “kolay ve rahat at” demektir.

Żebayn [ضبعين] kelimesi zeḥuun [ضبع] sözcüğünün tesniyesidir. Noktalı žad [ض]harfinin fethası ve tek noktalı be [ب] harfinin sükūnuyla okunur. “Pazu” demektir. Çoğulu ezḥāun [أضباع]dur. Kıyas üzerine gelmiştir. Efrāḥun [افراخ] “yavrular” kelimesinin fereḥun [فرخ] “yavru” kelimesinin çoğulu olması gibi. Ancak be [ب] harfi zammeli okunursa bilinen hayvana (yani sırtlana) denir.

Neā [نعى] noktasız, fethalı olan nun [ن] harfi ve fethalı ayn [ع] harfiyle okunur. “Ölüm haberi” anlamındadır. Çekimi [نعاه، ينعاه، نُعيا] şeklidir. Neiyu [نعى] kelimesi feīlun [فعليل] vezninden gelir. Şu misalde olduğu gibi: [جاء نعي فلان أي معين] “Falan kimsenin ölüm haberi geldi.” anlamındadır. Nāūnun [الناعون] kāḥūnun [القاصون] kelimesi gibi olup nāā [ناعى] kelimesinin çoğuludur. Neā [نعى] kelimesi feīlun [فعليل] vezninde olup, bu manada gelir.

Bikrun [بكر] tek noktalı be [ب] harfinin kesresi ve kaf [ك] harfinin sükūnuyla okunur. “Kadının, kız veya erkek ilk çocuğuna” denir. Sıhah’ta; bikrun [بكر] denir. Bikruhā [بكرها] ise onun çocuğudur. Bu kelimedede müzekker ve müennes aynıdır. Bitti.

Me‘kūlun [معقول] ²⁰² mastar olup aḥale, ye‘kūlu [يعقل، عقل] şeklinde ikinci babtandır. Bunu Ferra ve Ahfeş söyler. Sibeveyh ise bunun sıfat olduğunu ve mastarın kesinlikle mefūl un vezninden gelmeyeceğini, gelse dahi tevil edileceğini söyler.²⁰³

İ‘rāb

²⁰² Haşiye: İsmi mefūl sığası üzerine gelmiştir.

²⁰³ Haşiye: Sibeveyh mastarın mefūl vezninde gelmesini kabul etmez. Şu sözü örnek vererek [دعه من معسورة الى ميسورة] burada hazfe giden zaman kelimesine sıfat olur der. Takdiri şu şekilde olur: [دعه من زمن يفسر فيه الى زمن يفسر فيه]. Burada düşünülen şeyin menfi olması düşünülen şeyinde menfi olmasını gerektiriyor. Nasıl ki vurulan yoksa vuran da yoktur. Bu kayıt İbn Hişam’dan alınmıştır.

Nevvāhetü [نَوَاحَة] kelimesi ya mecrur olup aytel [عَيْطَل] kelimesine ikinci sıfat olur ya da mübtedası hazfe gitmiş olana haber olur. Takdiri ise şu şekilde hiye nevvāhetü [هي نَوَاحَة] olur. Ya da mansub olup aytel [عَيْطَل] kelimesinin zamirine hal olur. Bunun mansub olması irham [ارحم] kelimesinin takdir edilmesiyle de caizdir. Takdiri ise [ارحم نَوَاحَة] şeklindedir. Ancak şarihin yaptığı gibi medh üzere mansup olmasına buradaki durum engeldir.

Rihvetün [رَحْوَة] ise nevvāhetü [نَوَاحَة] kelimesi gibi birkaç vecihle gelir. Nevvāhetü [نَوَاحَة] kelimesinin zamirinin hal üzere mansub olması caizdir. Hal olması bir yönüne dahildir. Žaibīne [ضَعْبِين] kelimesine izāfeti [حسن الوجه] cümlesinde olduğu gibi sıfatın kendi fāiline izāfetidir.

Leyse [ليس] efalu nakiseden olup nef-i hal içindir.

Lehā [لَهَا] ise zarf-ı müstekar olup haber-i mukaddem olur. Hā [هَا] ise müenneslik içindir. Sonrasında gelen hā [هَا] ise aytel [عَيْطَل] “uzun boyunlu kadın” kelimesine döner. Me‘kūlun [مَعْقُول] ise haberi olur.

Lemmā [لَمَّا] Sibeveyh’e göre harftir. Diğer bir görüşe göre māzinin üzerine girdiğinden dolayı zarf olup zaman anlamındadır. Bunu Serrāc²⁰⁴ söyler. Öğrencisi Fārisi’nin²⁰⁵ de buna tabi olduğunu öğrencileri İbn Cinni²⁰⁶ ve Ebu Talib Bağdadi²⁰⁷ söylüyor. Tercih edilen görüşte budur.

Neā [نَعَى] mazi olup bikruha [بَكَرَهَا] kelimesi haberidir. Takdim edilmesi ise zarureten dolayıdır. Nāūnun [نَاعُون] ise fāilidir. Cümlesi lemmā [لَمَّا] ya muzafun ileyh olduğundan mahallen mecrur olur. Lemmā [لَمَّا]nın ifade olduğu cümlelerin ise mazi fiil olması gerekir. Ya

²⁰⁴ Asıl adı Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî’dir. (ö. 316/929) Edebiyat ve Arapça imamlarındandır. Nahiv ilmini bir araya getirdiğinden bazı kişiler onun için “nahiv ilmi deli (dağınık) idi, onu akıllandıran (derli toplu hale getiren) İbnü’s-Serrâc oldu” demişlerdir. Ayrıca musiki ile de ilgilenmiştir. Bazı eserleri: *el-Uşûl*, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, *eş-Şi’r ve’s-Şu’arâ*, *el-Haṭ (el-Hicâ)*, *el-Muvâşalât ve’l-müzekkirât*, *el-Mücez*. Geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/136.

²⁰⁵ Asıl adı Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî’dir. (ö. 377/987) Arapça ilmi imamlarındandır. Fas’ta doğmuştur. h. 307 yılında Bağdat’a gitmiş sonrasında ve birçok ülkeyi dolaşmıştır. Bir müddet Seyfüddevle’nin yanında kalmıştır. Daha sonra İran’da Adudüdevle’ye nahiv okutmuştur. Halep’te vefat etmiştir. Bazı eserleri: *el-Hücce li’l-kurrâ’i’s-seb’a*, *Şerhu’l-ebiyât’l-müşkileti’l-i’râb fi’s-Şi’r*. Geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/179.

²⁰⁶ Asıl adı Ebû’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî’dir. (ö. 392/1002) Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Musul’da doğmuş Bağdat’ta 65 yaşında vefat etmiştir. Babası Musul’un ileri gelenlerinden Yunan asıllı Süleyman b. Fehd b. Ahmed el-Ezdî’nin azatlısıdır. Bazı eserleri: *el-Hasâ’is*, *el-iştikâku’l-esmâ*. Geniş bilgi için bk. Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/204.

²⁰⁷ Bağdadi şeklinde rivayet edilen pek çok alim olduğundan yazarın burada kimi kastettiği tespit edilememiştir.

lafzen burada olduğu gibi ya da mana olarak. Ŗu örnekte olduğu gibi [لما لم تنصرنى تعرضت عنك] “Sana maruz kaldığımda neden bana yardım etmedin.”

Burada Ŗartıyye manası vardır. Aynı Ŗartlı harfler gibi burada cevabında Ŗart olması gerekir. O da burada mahfuzdur. Takdiri ise [لما نعى الناعون زال وانتفى عقلها] Ŗeklindedir. O zaman leyse [ليس]nin mahalli ya mecrur olup aytel [عيطل] “uzun boyunlu kadın” kelimesine ayrıca sıfat olur. Ya da mansub olup nevvāhetü [نواحة] “ağlaşmak” kelimesine hal olur.

Özet

Orta yaşıly boynu uzun kadına çocuğunun öldüğu haber verilince akly gitti ve elleriyle göğsünü yırttı. Buradan maksat çocuğun ölümünden dolayı hüzyün ve kadının kendinden geçmesidir.

4.2. On Üç Ve Otuz Dördüncü Beyitler Arasının Tahkiki

[١٣] أَرْجُو وَأْمُلُ أَنْ تَدْنُو مَوَدَّتْهَا

وَمَا إِخَالُ لَدَيْنَا مِنْكَ تَنْوِيلٌ^{٢٠٨}

أي رجاءه في الجَوْهَرِي^{٢٠٩} "الأمل" الرجاء. يقال أمل خيرَه. يأمله، أملاً فهما مترادفان،

و"تدنو": من الدنو وهو القرب. يقال دَنَوْتُ منه دنواً، وأدنيْتُ غيري أي قَرَبْتُ اليه.

و"المودة": المحبة. في مختصر الصحاح. ودَدْتُ الرَّجُلَ بالكسر، وُدّاً. بالضم أي أحببته.

و"إخال": بكسر الهمزة، من خِلْتُ الشَّيء خيلاً وحيلاً وخیلولَةً أي ظننتُ. وتقول في

مستقبله إخال بكسر الألف وهو الأفصح. و"بنو أسد":^{٢١٠} يقول أخال بالفتح وهو القياس.

و"لدى": لغة في لدن، وهو بمعنى عند. نحو قوله "لديه فقه وأدب" وقوله تعالى ﴿وَأَلْفَيَا

سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ﴾ [يوسف، ٢٥/١٢] واتّصاله بالمضمرات كاتّصال عليك.

و"تنويل": تفعيل من التّول. يقال نلتُ له بالعطية أنُولُ نَوَلاً. ونلته العطية، ونوّلتُه أعطيته

نوالاً.

^{٢٠٨}الحاشية: مستفعّل فعلن مستفعّل فعلن / مستفعّل فاعلن مستفعّل فعلن.

^{٢٠٩}هو أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري توفي سنة (٣٩٣ هـ / ١٠٠٣ م)، أبو نصر: أول من حاول الطيران ومات في سبيله. لغوي، من الأئمة. وخطه يذكر مع خط ابن مقلة. أشهر كتبه **الصحاح** مجلدان. وله كتاب في **العروض**، ومقدمة في **النحو**، أصله: من فارب ودخل العرق صغيراً، وسافر إلى الحجاز فطاف البادية، وعاد إلى خراسان، ثم أقام في نيسابور. وصنع جناحين من خشب وربطهما بحبل، وصعد سطح داره، ونادى في الناس: لقد صنعت ما لم أسبق إليه وسأطير الساعة، فازدحم أهل نيسابور ينظرون إليه، فتأبط الجناحين ونحسّ بهما، فخانه احتراعه، فسقط إلى الأرض قتيلاً، انظر: خير الدين بن مُجَدِّ بن علي بن فارس الزركلي، **الأعلام**، بيروت: دار العلم للملايين، ٢٠٠٢، ٣١٣/١.

^{٢١٠}بنو أسد: هؤلاء بنو أسد بن عبد العزى. وهؤلاء بنو قصي بن كلاب. وولد زهرة بن كلاب: وعبد مناف، وأمه جمل بنت مالك بن قصية بن سعد بن مليح من خزاعة. والحارث وأمه عقيلة بنت عبد العزى من غيرة من ثقي فولد عبد مناف: وهباً واهيباً. وكان وهب من أشرف قريش، وهو جد رسول الله ﷺ، أبو أمه. انظر: ابن الكلبي، **جمهرة أنساب**، الكويت، مطبعة حكومة الكويت: ١٩٨٣، ١٤/١.

"أرجو":^{٢١١} فعل مضارع للمتكلم وحده، فاعله مستتر في تحته وجوباً.

والجمله مستأنفة.

و"آمل": مثل أرجو عطف عليه ومصحح العطف تغاير لفظيهما. كقوله تعالى: ﴿فَمَا وَهَنُوا

لَمَّا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا﴾ [آل عمران، ١٤٦/٣] الآية. وأما إذا اعتبر التّغاير بينهما بإستعمال

الرّجاء [٢٦/أ] في الممكن والأمل فيه وفي المستحيل على ما قيل فلا إشكال، لكونه من قبيل عطف

العامّ على الخاصّ. والأوّل أولى. وفي كليهما إلتفات عن الخطاب في قوله "فَلَا يُعَزِّتُكَ" إلى التّكلم،

الذي بدأ به في قوله "فقلبي اليوم متبول" و"أَنْ" في أن تدنو مصدريّة. وإسكان.^{٢١٢}

وأن تدنو إمّا لإجراء أن المصدريّة مجرى ما المصدريّة^{٢١٣} كما قال:

"إذا كان أمر الناس عند عجوزهم، فلا بدّ أن يلقون"^{٢١٤} كل تبور"^{٢١٥}

وأما لإجراء الفتحة على الواو مجرى الضمّة للضرورة وهي غائبة المضارع ومودّتها فاعلها.

وضميرها لـ"سعاد". والجمله في تأويل المفرد منصوب.

^{٢١١} الحاشية: "رجع طوار آدمي اتفع ديرلر خطو مغناسند، وانقو". كلمة رجع مذكورة بشكل عام في الصفحة ٥٠ من الكتاب. لكن المؤلف كتب ملاحظة حول هذه الكلمة في الصفحة ٢٨ ب. نحن رأينا الانسب ان نكتب هذه الملاحظة في تعليق الصفحة ٢٧ ب التي مضت فيها هذه الكلمة بدلا من كتابتها في الصفحة ٢٧ ب.

^{٢١٢} ليس هناك حاجة لاستخدام كلمة كان. لقد كتبنا الكلمة تماما كما كانت في النص. لكن لا نعلم لما استعمل الكاتب هذه الكلمة من حيث المعنى.

^{٢١٣} ما المصدريّة: فُتحت ان بعد "ما" المصدريّة التّوقيئيّة؛ لأنه فاعل لاختصاص "ما" المصدريّة بالفعل، اجلس ما أن زيدا قائم أي ما ثبت أن زيدا قائم، بمعنى مدة ثبوت قيام زيد. انظر: زين الدين مُجَدِّد بن علي بن إسكندر البركوي، إظهار الأسرار، جدة: دار المنهاج، ٢٠٠٩، ٦٢.

^{٢١٤} في قبل كلمة يلقون يتواجد كلمة ان. يجب أن تحتفظ نون، ولكن لم تحفظها.

^{٢١٥} عبد القادر البغدادي، خزنة الأدب ولب لباب لسان العرب، القاهرة: مكتبة الخانجي، ١٩٩٧، ٤٢٢/٨.

تنازعه^{٢١٦} الفعلان؛ فإن أعملت الثاني كما هو مذهب البصريين وهو المختار، حذف مفعول الأول لاستغنائه عنه، وتحززا عن التكرار، وعن الإضمار قبل الذكر في الفضلة. وأن عكست الأمر، كما هو مختار الكوفيين، أضمرت مفعول الثاني على المذهب المختار. ولم تحذفه وأن جاز. لئلا يتوهم أن مفعول الفعل الثاني مغاير للمذكور. ويكون الضمير ح [حينئذ] راجعا إلى ما تقدم رتبة. وما نافية. وإخال مضارع [٢٦/ب] للمتكلم وحده من أفعال القلوب^{٢١٧} يجوز إعماله بأن يكون مفعوله الأول ضمير^{٢١٨} الشأن محذوفا. أي وما إخاله، وتعليق بتقدير لام الابتداء أي للدنيا^{٢١٩} كما في قول:

"إتي وجدت ملاك الشيمة^{٢٢٠} الأدب،^{٢٢١}

أي لملاك الشيمة الأدب. وبهذين التوجيهين وجه ابن عقيل^{٢٢٢} هذا البيت وبيت القصيدة في شرح لـ"ألفية ابن مالك".^{٢٢٣} لكن لا يخفى عليك أن هذين التوجيهين إنما يحتاج إليهما على

^{٢١٦} تنازعه: وإذا تنازع الفعلان ظاهرا بعدهما فقد يكون في "الفاعلية" مثل ضربني وأكرمتي زيد وفي "المفعولية" مثل ضربت وأكرمت زيد وفي "الفاعلية والمفعولية" مختلفين فيختار البصريون إعمال الثاني والكوفيون الأول. فإن أعملت الثاني أضمرت الفاعل في الأول على وفق الظاهر دون الحذف خلافاً للكسائي وجاز خلافاً للقرأ وحذفت المفعول إن استغني عنه وإلا أظهرت وإن أعملت الأول أضمرت الفاعل في الثاني والمفعول على المختار إلا أن يمنع مانع فتظهر. انظر: ابن الحاجب جمال الدين بن عثمان بن عمر، الكافية في علم النحو، القاهرة: مكتبة الآداب، ٢٠١٠، ٢١٦/٢١٧.

^{٢١٧} أفعال القلوب: وهي: أفعال دالة على فعل قلبي، داخل على المبتدأ والخبر، ناصبة إياها على المفعولية، نحو: علمت ورأيت ووجدت. ومن خصائص جواز الإلغاء والإعمال إذا توسطت بين معموليها. ومنها جواز أن يكون فاعلها ومفعولها ضميرين متصلين متحي. انظر: إظهار للبركوي، ٧١.

^{٢١٨} المؤلف كان يجب عليه أن يكتب ضميراً. هذا ليس في شكل ضمير. إن الألف في النص هي كلمة 'الثاني' فهي ليست بضمير. فلقد حدث خطأ كتابي هنا.

^{٢١٩} أصل هذه الكلمة 'لدينا'. المؤلف هنا لديه خطأ في الإملاء.

^{٢٢٠} تعبير كلمة الشيمة إسم فتاة بالعربية.

^{٢٢١} انظر: ابن عقيل الحمدي، شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك، القاهرة: دار التراث، ١٩٨٠، ٤٩/٢.

^{٢٢٢} عبد الله بن عبد الرحمن بن عبد الله بن محمد القرشي الهامشي، بهاء الدين ابن عقيل. (ت. ٧٦٩\١٣٦٧ هـ) من أئمة النحاة. من نسل عقيل ابن أبي طالب. مولده ووفاته في القاهرة. كان بعض أسلافه يقيمون في همدان أو آمد، ولعلمهم انتقلوا من إحداها إلى مصر، فولد بها عبد الله، فعرفه مترجموه بالهمداني (أو الأمدني) البالسي ثم المصري. قال ابن حيان: ما تحت أديم السماء أنحى من ابن عقيل. كان مهيباً، مترفعاً عن غشيان الناس ولا يخلو

مذهب من لم يجوز الإلغاء عند التّقدّم على مفعولها وهم البصريّون. وأمّا على مذهب الكوفيّين
المجوزين الإلغاء عنده، فلا حاجة إلى تأويلهما. وجوز الشّارح الإلغاء أيضاً، لبطلان الصّدارة
المحضّة بتقدّم النّافي. ولم نجد جوازه بمثل هذا الوجه في كتب النّحو التي عندنا. لكنّه ليس ببعيد
غاية البعد.

و"لدينا"^{٢٢٤} ظرف مستقرّ^{٢٢٥} خبر مقدّم، ومنك إمّا متعلّق به أو محذوف خبر بعد خبر.
يحتمل على هذا التّقدير، أن يكون حالاً عن الضّمير المستتر في الظرف الأوّل. وعلى جميع التّقدير
فيه إلتفات من الغيبة، وهي في مودّتها إلى الخطاب.

وتنويل [٢٧/أ] مبتدأ مؤخّر، وجه تقديم الخبر ظه [ظاهر] ويحتمل أن يكون فاعل الظرف
الأوّل، الثّاني متعلّقاً به أو متعلّقاً بمحذوف حالاً من فاعله. ووجه تقديمها على ذيّها لكونه نكرة أو
الظرف الثّاني، وحكم الظرف الأوّل ح كما بُيّّن في الثّاني. وهذا الاحتمال على مذهب الكوفيّين،
حيث لم يشترطوا في رفع الظرف للفاعل الظاهر الاعتماد على أحد الأشياء الستّة كاسم الفاعل. وأمّا
على مذهب البصريّين فلا يجوز الّا الوجه الأوّل.

محصوله؛

مجلسه من المترددين إليه، كريماً، كثير العطاء لتلاميذه، في لسانه لغة. ولي قضاء الديار المصرية مدة قصيرة. اثاره: شرح الألفية ابن مالك، الجامع
النقيس في فقه الشافعية، تيسير الاستعداد لرتبة الاجتهاد، المساعد في شرح التسهيل. انظر: الأعلام، الزركلي، ٩٦/٤.
^{٢٢٣} هو محمد بن عبد الله، ابن مالك الطائفي الجبائي، أبو عبد الله جمال الدين. (٦٠٠ - ٢٧٦ هـ \ ١٢٠٣ - ١٢٧٤ م) أحد الأئمة في علوم اللغة
العربية. ولد في جبّان بالأندلس وانتقل إلى دمشق، فتوفي فيها. ومن أشهر كتبه: الألفية في النحو. تسهيل الفوائد في النحو أيضاً. وشرح تسهيل
الفوائد، والضرب في معرفة لسان العرب، والكافية الشافية وشرحها، وسبك المنظوم وفك المختوم، ولامية الأفعال، وتحفة المودود في المقصور
والمدود.

^{٢٢٤} أصل هذه الكلمة 'لدينا'. المؤلف هنا لديه خطأ في الإملاء.

^{٢٢٥} ظرفاً مستقراً: وقد يحذف المتعلق، فإن كان المحذوف فعلاً عامّاً، متضمناً في الجار والمجرور، يسميان ظرفاً مستقراً. نحو: زيدٌ في الدار أي حصل.
انظر: إظهار للبركوي، ٥٥.

يقول مناسباً لحاله بإظهار ما يدور في باله، ارجو وأتوقع دنوّ محبّتها، وما أظنّ وما اطمع يا

سعاد ثبوت احسانك عندي.

[١٤] أَمَسْتُ^{٢٢٦} سَعَادُ بِأَرْضٍ مَا يُبَلِّغُهَا

إِلَّا الْعِتَاقُ النَّجِيَّاتُ الْمَرَّاسِيلُ^{٢٢٧}

"الإمساء" نقيض الإصباح قال:

"الحمد لله مُمَسِّنَا وَمُصْبِحُنَا، بِالْخَيْرِ صَبَّحْنَا رَبِّي وَمَسَّنَا"^{٢٢٨}

وهما مصدران وموضعان.^{٢٢٩}

و"التبليغ" الايصال كالإبلاغ، والاسم منه البلاغ. وتشديده إمّا للتعدية او وللمبالغة.

و"العِتَاقُ" بكسر العين المهملة، جمع عتيق [٢٧/ب]، وهو الكريم من الإبل والخيّل. ويقال "فرس

عتيق" أي رائع^{٢٣٠} أي جواد.^{٢٣١}

و"النّجّيات" على وزن شعيرات جمع نجيبة، وهي بمعنى كريمة. يقال رجل نجيب أي كريم بيّن

النّجابة. ويُروى النّجّيات بتشديد الياء المثناة التّحتية، بمعنى السّريعات. من قولهم: "ناقة ناجية" أي

^{٢٢٦}الحاشية: معنى صارت "ابن هشام"

^{٢٢٧}الحاشية: مستفعّلن فعّلن مستفعّلن فاعّلن مستفعّلن فعّلن.

^{٢٢٨}انظر: امرؤ القيس بن حجر بن الحارث، ديوان امرئ القيس، بيروت: دار المعرفة، ٢٠٠٤، ٤٦.

^{٢٢٩}لم يذكر المؤلف اسم المكان على العكس يذكر موضعان.

^{٢٣٠}الحاشية: وعلى هذا فهو من قولهم: وجه عتيق أي حسن، كأنه عتق من العيوب قيل، ولهذا لقب أبوبكر الصديق رضي الله عنه عتيقا لحسن وجهه. قيل لقوله عليه الصّوة والسلام، أبوبكر عتيق الله من النار، رواه الترمذي وفيه، فمن يؤمنه سمي عتيقا. وقيل لأنه لم يكن في نسبة شيء يعاب به. قاله مصعب بن

الزبير، واسم أبوبكر عبدالله بن عثمان رضي الله عنهما. "ابن هشام"

^{٢٣١}جواد: فرس كريم، وفرس وسيم، وفرس عتيق، وفرس رائع. انظر: الجاحظ، الحيوان، بيروت: دار الكتب العلمية، هـ ١٤٢٣، ٢٧/٧.

سريعة تنجو بمن ركبها. و"المراسيل" جمع مِرْسَالٌ^{٢٣٢} بكسر الميم وسكون الراء المهملة، من قولهم: "ناقة رَسْلَةٌ وبعيرٌ رَسْلٌ" أي سهل السير، يرجع اليدين في السير.

اعرابه؛

امست؛ من الأفعال الناقصة لاقتزان مضمون الجملة بزمن المساء. وسعاد اسمه. وهي من إقامة الظاهر مقام المضمر. إمّا للاستلذاذ أو للتعظيم. وباء بأرض بمعنى في كما في قوله تعا: ﴿وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْعَرَبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ﴾ [القصص، ٢٨\٤٤] وهي مع مجروره متعلق بمحذوف، خبر امست. وما نافية، وفي بعض النسخ لا بدّ لها.

و"يلغ" مفرد غائب للمضارع من التفعيل متعدّد هنا إلى مفعولين، مفعله الأول هاء الضمير المتّصل به، الرّاجع إلى الأرض وثانيه محذوف، وهو إيّاها الرّاجع إلى سعاد. وإلا حرف [٢٨/أ] استثناء. والعتاق، مستثنى مفرغ^{٢٣٣} فاعل يبلغ لفظاً، وبدل^{٢٣٤} منه معنى. إذا التقدير ما يبلغها إياها شيء من الأشياء إلّا العتاق. والجملة، مجرورة المحل صفة لأرض. وهذه ممّا لا بدّ منها إذ بدونها لا يصلح الخبر للخبرية. لعدم حصول الفائدة التامة منه كما لا يخفى. ولهذه العلة شرطوا في ظرف

^{٢٣٢} الحاشية: مفعول من قولهم ناقة رسالة إذا كانت سريعة رجع اليدين "ابن هشام".

^{٢٣٣} المستثنى متّصلٌ ومنقطعٌ. فالمتّصل المخرّج عن متعدّد لفظاً أو تقييداً بـ "إلا" وأحوالها. والمنقطع المذكور بعدها غير مخرّج. ويُعرّب على حسب العوامل إذا كان المستثنى منه غير مذكور وهو في غير الموجب ليُفيد، مثل "ما ضربني إلّا زيد". انظر: الكافية ابن الحاجب، ٢٥-٢٦.

^{٢٣٤} وهو بدل الكلّ، والبعض، والاشتمال، والغلط. فالأول: مدلوله مدلول الأول. والثاني: جزؤه. والثالث: بينه وبين الأول ملابسة بغير هما. والرابع: أن تقصد إليه بعد أن غلطت بغيره، ويكونان معرفتين، ونكرتين، ومختلفين. انظر: الكافية ابن الحاجب، ٣١.

الزمان^{٢٣٥} الواقع خبراً عن جثة، كونه موصوفاً بصفة حتى جَوَزُوا. مثل "نحن في يوم طيّب." وحكموا بامتناع "زيد في يوم الجمعة" كما بُيِّن في محله.

محصوله؛

أتمها وقت مفارقتها، وارتحالها غداة البين الميت بأرض بعيدة وأُمِسَتْ فيها ما يبلغها إيّاها إلا المطايا الموصوفة بهذه الصفات الممدوحة.

[١٥] وَلَنْ يُبْلَغَهَا إِلَّا عَذَافِرَةٌ

فِيهَا عَلَى الْأَيْنِ إِرْقَالٌ وَتَبْغِيلٌ^{٢٣٦}

"عذافرة" بضم العين المهملة والذال المعجمة، ناقة عظيمة شديدة، من قولهم "جمل عذافر" وهو العظيم الشديد. وناقة عذافرة. وجمعها عذافر. بفتح أوّله. وألف كالف مساجد، وليست [٢٨/ب] بالتي كانت في المفرد، بل تلك محذوفة. و"الين" بفتح الهمزة وسكون الياء المثناة التحتية، الاعياء والتعب. قال ابو زيد^{٢٣٧} لا يبنى منه فعل. و"إرقال" بكسر الهمزة، مصدر أرقل ضرب من الخبب. يقال "أرقل البعير وناقة مُرْقَل ومِرْقَال" إذا كانت كثيرة الإرقال. و"تبغيل" مشي فيه اختلاف بين العنق بفتح العين المهملة والهملجة^{٢٣٨}. وكأنه يشبه بسيرالغال في شدّته وسرعته.

^{٢٣٥} المفعول فيه: هو ما فُعل فيه فَعَلٌ مَذْكُورٌ مِنْ زَمَانٍ أَوْ مَكَانٍ. وَشَرَطُ نَصْبِهِ تَقْدِيرُ "فِي". وَظُرُوفُ الزَّمَانِ كُلُّهَا تَقْبَلُ ذَلِكَ، وَظُرُوفُ الْمَكَانِ إِنْ كَانَ مُبْهَمًا قَبْلَ ذَلِكَ، وَإِلَّا فَلَا. وَفُسِّرَ الْمُبْهَمُ بِالْجِهَاتِ الْبَيِّنَاتِ، وَحُمِلَ عَلَيْهِ "عِنْدَ" وَلَدَى" وَشَبَّهَهُمَا لِإِتِّهَامِهِمَا، وَلَفْظُ "مَكَانٍ" لِكَثَرَتِهِ، وَمَا بَعْدَ "دَخَلْتُ" نَحْوُ "دَخَلْتُ الدَّارَ" عَلَى الْأَصَحِّ. وَنُصِبَ بِعَامِلٍ مُضْمَرٍ، وَعَلَى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ. انظر: الكافية ابن الحاجب، ٢٥٠-٢٥٢.

^{٢٣٦} الحاشية: مفاعلن فعلن مستفعلن فعلن / مستفعلن فاعلن مستفعلن فعلن.

^{٢٣٧} سعيد بن أوس بن ثابت الأصاري: أحد أئمة الأدب واللغة. من أهل البصرة. ووفاته بها. كان يرى رأي القدرية. وهو من ثقات اللغويين، قال ابن الأباري: كان سيبويه إذا قال (سمعت الثقة) عن أبي زيد. له كتاب: نوادر، همز، مطر، البأ واللبن، مياه، خلق الإنسان، لغات القرآن، الشجر، الغرائب، الوحوش، بيوتات العرب، الفرق، غريب الأسماء، المشاشة والبشاشة. انظر: الأعلام، الزركلي، ٩٢/٣.

^{٢٣٨} كلمة "هملج" الهملجة: حسن سير الدابة في سرعة وبختر. الذكر والأنثى: هملاج. وقد هملج. وأمر مُهْمَلَجٌ.

الواو للعطف على ما ييلعها. ولن لتأكيد نفي الإستقبال. قال الفراء: ^{٢٣٩} أصله "لا" أبد لألف نونا. وقال الخليل: ^{٢٤٠} "لا ان" فقصر ك آيش في أي شيء. وقال سيبويه: ^{٢٤١} أنه حرف موضوع برأسه. هاء التأنيث، المتصل ب ييلع، مفعوله الأول، راجع الى الأرض المذكور في السابق. ومفعوله الثاني وهو إيّاها الرّاجع الى سعاد أيضاً محذوف. والا حرف استثناء. وعذافرة مرفوع لأنه صفة لموصوف محذوف، هو فاعل ييلعها لفظاً. والتقدير؛ ناقة عزافرة. وإمّا قلنا لفظاً لأنه مستثنى مفرّغ، والفاعل الأصل محذوف. والتقدير؛ لن ييلعها إيّاها شيء من الأشياء [٢٩/أ] شياء الا ناقة عذافرة. وفيها ظرف مستقرّ، أمّا على أنه صفة لعذافرة او خبر مقدّم. والمجرور على كلا التقديرين راجع الى عذافرة. وإرقال فاعل بالنظر الى الاول، لاعتماده على الموصوف. ومبتدأ مؤخر بالنظر الى الثاني. وتبغيل معطوف عليه ^{٢٤٢} وعلى الاين متعلّق بكلّ منهما على طريق التنازع.

أبو عبد الرحمن الخليل بن أحمد، كتاب العين، دون مكان نشر، دار ومكتبة الهلال، هـ ١٤٣١، ١١٨/٤. ^{٢٣٩} يحيى بن زياد بن عبد الله بن منظر الديلمي (١٤٤ - ٢٠٧ هـ \ ٧٦١ - ٨٢٢ م)، مولى بني أسد (أو بني منقر) أبو زكرياء، المعروف بالفراء: إمام الكوفيين، وأعلمهم بالنحو واللغة وفنون الأدب. كان يقال: الفراء أمير المؤمنين في النحو. ومن كلام ثعلب: لولا الفراء ما كانت اللغة. ولد بالكوفة، وانتقل إلى بغداد، وعهد إليه المأمون بتربية ابنه، فكان أكثر مقامه بها، فإذا جاء آخر السنة انصرف إلى الكوفة فأقام أربعين يوماً في أهله يوزع عليهم ما جمعه ويبرهم. وتوفي في طريق مكة. وكان مع تقدمه في اللغة فقيها متكلماً، عالماً بأيام العرب وأخبارها، انظر: الأعلام، الزركلي، ١٤٥/٨. ^{٢٤٠} الخليل بن أحمد بن عمرو بن تميم الفراهيدي الأزدي البجلي، أبو عبد الرحمن (١٠٠ - ١٧٠ هـ \ ٧١٨ - ٧٨٦ م): من أئمة اللغة والأدب، وواضع علم العروض، أخذ من الموسيقى وكان عارفاً بها. وهو أستاذ سيبويه النحوي. ولد ومات في البصرة، وعاش فقيراً صابراً. كان شعث الرأس، شاحب اللون، كشف الهيئة، متمزق الثياب، متقطع القدمين، مغموراً في الناس لا يعرف. قال النضر بن شميل: ما رأى الراؤون مثل الخليل ولا رأى الخليل مثل نفسه. له كتاب: العين، معاني الحروف، جملة آلات العرب، تفسير حروف اللغة، كتاب العروض، النقط والشكل، انظر: الأعلام، الزركلي، ٣١٤/٢.

^{٢٤١} عمرو بن عثمان بن قنبر الحارثي بالولاء، أبو بشر، الملقب سيبويه (١٤٨ - ١٨٠ هـ \ ٧٦٥ - ٧٩٦ م): إمام النحاة، وأول من بسط علم النحو. ولد في إحدى قرى شيراز، وقدم البصرة، فلزم الخليل بن أحمد ففاقه. وصنف كتابه المسمى كتاب سيبويه في النحو، لم يصنع قبله ولا بعده مثله. ورحل إلى بغداد، فناظر الكسائي. وأجازه الرشيد بعشرة آلاف درهم. وعاد إلى الأهواز فتوفي بها، وقيل: وفاته وقره بشيراز. وكانت في لسانه حبة. و" سيبويه " بالفارسية رائحة التفاح. وكان أنيقاً جميلاً، توفي شاباً. وفي مكان وفاته والسنة التي مات بها خلاف. انظر: الأعلام، الزركلي، ٨١/٥. ^{٢٤٢} العطفُ تابعٌ مقصودٌ بالنسبةِ مع متبوعه يتوسطُ بينهُ ويُنْ مَتَّبِعُهُ أحدُ الحُرُوفِ العَشْرَةِ. مثل "قَامَ زَيْدٌ وَعَمَرُو." الحروف العطفة؛ الواو، الفاء، ثم، حيّ، أو، إمّا، أم، لا، بلّ، لكن. انظر: الكافية ابن الحاجب، ٣٠، ٥٣.

أنّ هذه الأرض لا يمكن الوصول إليها إلاّ بناقة عظيمة شديدة لها وقت كلاتهما الاتصاف

بهذين الوصفين فما ظنّك بها في الحال إستراحتها.

[١٦] مِنْ كُلِّ نَضَّاحَةٍ الذِّفْرَى إِذَا عَرِفَتْ

عُرِضَتْهَا طَامِسُ الْأَعْلَامِ مَجْهُول^{٢٤٣}

"نضّاحة" صيغة مبالغة من النّضخ بالخاء المعجمة وهو أكثر من النّضح بالمهملة وهو الرّش.

يقال "عين نضّاحة كثير الماء." قال أبو عبيدة.^{٢٤٤} في قوله تعالى: ﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّخَتَا﴾ [الرحمن، ٥٥

٦٦٨] اي فوارتان.

و"الذّفرى"^{٢٤٥} بكسر الدال المعجمة ويكون الفاء، هي النقرة التي خلف إذن النّاقة والبعير.

وهي مأخوذة من "ذفر العرق." لأنّها أوّل ما يعرق منها. وعَرِقَتْ بالعين المهملة من العرق وهو

[٢٩/ب] الذي يَرَشِّحُ. وقد عرق ورجل عُرْقَة ورجل عرقه مثل همزة كثير العرق.

و"عرضتها" بضمّ العين وسكون الراء المهملتين. تجئ على معان. والمراد هنا المهمة. كما في

قوله^{٢٤٦}: "هم الأنصار عرضتها اللقاء."^{٢٤٧}

^{٢٤٣}الحاشية: ستفعّلن، فاعلن، مستفعّلن، فاعلن، فعلن، فاعلن / مفتعلن، فاعلن، مستفعّلن، فاعلن.

^{٢٤٤}معمر بن المثنى أبو عبيدة التيمي البصري. يقال إنه ولد في سنة عشر ومائة في الليلة التي مات فيها الحسن البصري. وقال الجاحظ: لم يكون في الأرض خارجي ولا جماعي أعلم بجميع العلوم منه. وقدم بغداد في أيام هارون الرشيد وقرئ عليه بها أشياء من كتبه. انظر: أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهدي الخطيب البغدادي، تاريخ بغداد وذيلوله، بيروت: دار الكتب العلمية، هـ ١٤١٧، ١٣ / ٢٠٢.

^{٢٤٥}اشتقاقها من الذفر بفتح الحاء وهو الرائحة الظاهرة طيبة كانت أو غيرها، فمن الأول مسك أذفر، ومن الثاني رجل ذفر أي خبيث الريح.

^{٢٤٦}الحاشية: قال جابر رضي الله عنه؛ وقال الله قد أعددت جندا / من الأنصار عرضتها اللقاء.

^{٢٤٧}صحيح مسلم، ٣ / ١٩٣٥ (٢٤٩٠).

و"طامس" بالطاء المهملة، اسم فاعل^{٢٤٨} من الظموس. وهو الدروس والإمحاء "وقد طمسن

الطريق". بفتح الميم يطمسن، بضمها وكسرهما. وطمسته طمسًا يتعدى ولا يتعدى.

و"الأعلام" جمع علم، بالعين المهملة واللام المفتوحتين وهو العلامة.

اعرابه؛

من هنا للإتداء^{٢٤٩} ظرف مستقر متعلقة بمتولدة أو ناشئة أو ما يناسبهما بقرنية المقام. وأن

لم يكن من الأفعال العامة، لما نقله بعض الأفاضل عن حواشي السيد الشريف^{٢٥٠} 'قد كن سره على

متن الكشف^{٢٥١}. وخلاصة، أن الظرف المستقر هو الذي استعّر فيه عامله. وذلك بحسب ما اقتضاه

المقام. فان اقتضى العموم كما في قولنا؛ "زيد في الدار" فهذا. وإن اقتضى الخصوص كما في قولنا

"بسم الله الرحمن الرحيم"، حين قراءة القرآن فذاك، أي اقرأ وغير ذلك مما اقتضاه المقام. وأما كونه

للتبويض كما جعله الشارح أيضا. وأن كان صحيحًا في نفسه، لكنّه [٣٠/أ] لا يناسب المقام. لأنّ

المق [المقصود] بيان أصلها. وشرف نسيبها لا كونها بعضًا من كلّ نضّاحة. كما لا يخفى على من له

فكر ثاقب ونظر صائب.

^{٢٤٨} اسم الفاعل: فمنه الفاعل، وهو ما أسند إليه الفعل أو شبهه، وقدم عليه على جهة قيامه به، مثل: (قام زيد)، و (زيد قائم أبوه). والأصل أن يلي فعله، لذلك جاز (ضرب غلامه زيد) وامتنع (ضرب غلامه زيدا). انظر: الكافية ابن الحاجب، ١٤.

^{٢٤٩} الحاشية: قوله من لا يتداء الغاية أي عذافرة ابتدئ خلقها وإيجادها من كل ناقة نضّاحة يصفها بكر الأصل. "ابن هشام"

^{٢٥٠} اسمه علي بن محمد بن علي. (٧٤٠ - ٨٢٦ هـ \ ١٣٤٠ - ١٤١٣ م) انظر: شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن أبي بكر بن عثمان بن محمد السخاوي، الضوء اللامع لأهل القرن التاسع، بيروت، منشورات دار مكتبة الحياة، ٣٢٩/٧؛ أبو الحسنات محمد عبد الحي اللكنوي الهندي، الفوائد البهية في تراجم الحنفية، مصر، طبع بمنطبعة دار السعادة بجوار محافظة مصر، ١٣٢٤ هـ، ١٣٣؛ مصطفى بن عبد الله كاتب جلي القسطنطيني المشهور باسم حاجي خليفة، كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، بغداد، مكتبة المثنى، ١٩٤١، ٨١٦/١، ٨١٩٨/٢.

^{٢٥١} كتاب الزمخشري. (٤٦٧ - ٥٣٨ هـ \ ١٠٧٥ - ١١٤٤ م) محمود بن عمر بن محمد بن أحمد الخوارزمي الزمخشري، جار الله، أبو القاسم: من أئمة العلم بالدين، والتفسير، واللغة، والآداب. ولد في زمخش (من قرى خوارزم) وسافر إلى مكة فجاور بها زمنا فلقب بجار الله. وتنقل في البلدان، ثم عاد إلى الجرجانية (من قرى خوارزم) فتوفي فيها. أشهر كتبه: الكشف، أساس البلاغة، المفصل، مقدمة الأدب. انظر: الأعلام، الزركلي ١٧٨ / ٥.

والمتعلّق أمّا منصوب حال من عذافرة، لتخصّصها بالصّفة وأمّا مرفوع صفة لها، لعدم تعرّفها حقيقة. كما قالوا بمثله في قولهم؛ "هذا ثمر يانع على أغصانه." وكلّ هنا لإحاطة إلا فراد، لكون مدخولها وهو ناقة نكرة. حذفت هي وأقيمت صفتها. وهي نضّاجة مقامها. وإضافتها الى الذّفرى لفظية.^{٢٥٢} لكونها من إضافة اسم الفاعل الى معموله المنصوب على التشبيه بالمفعول به. وهذا النّصب ناشئ عن رفع الفاعل. إذا لأصل "نضّاجة ذفراها." حوّل الاسناد على الذّفرى إلى ضمير النّاقة، وانتصب الذّفرى على التشبيه بالمفعول به. وانبت آل عن الضّمير والفها للتأنيث كالف "حبلى."

وإذا إن كان ظرفاً محضاً فعامله نضّاجة. وأن تضمّن معنى الشرطيّة أيضاً، فعاملها شرطها على مذهب الحقيقين. وجوابها المحذوف على مذهب الجمهور، كما بيّناه سابقاً. والتّقدير؛ "إذا عرقت نضخت" وضمير "عرقت" راجع [٣٠/ب] الى الذّفرى. والمقام وأن اقتضى التثنية، لأنّ للنّاقة ذفرتين إلاّ أنّه اختير الافراد في المرجع والضّمير ايضاً للضرورة.

وعرضتها مبتدأ مضاف الى ضمير عذافرة.

و"طامس" مرفوع صفة لموصوف محذوف هو خير المبتدأ. والتّقدير؛ "طريق طامس." والكلام في إضافة نضّاجة الى الذّفرى.

ومجهل إمّا خبر بعد خبر او صفة كاشفة لطامس. والجملة مستأنفة ويحتمل أن تكون هذه

الجملة ' وقت تضمّن إذا معنى الشرطيّة، جواباً لها بتقدير الفاء، وحذفها للضرورة. كما في قوله:

^{٢٥٢} واللّفظيّة؛ أن يكون المضاف صفة مضافّة إلى معمولها ولا تُفيد إلاّ تخفيفاً في اللفظ، نحو؛ ضارب زَيْدٍ وحسن الوجه ومعمور الدّار والضّارب زَيْدٍ والضّارب زَيْدٍ وامتنع، نحو؛ الضّارب زَيْدٍ لعدم التّخفيف وجاز الضّارب الرّجل حملاً على الحسن الوجه أصله الحسن وجهه. انظر: إظهار للبركوي، ٧٩.

"من يفعل الحسنات الله يشكرها"^{٢٥٣}

اي فالله يشكرها وعامل أزاح على مذهب الجمهور مذكور.

محصوله؛

يصف العذافة التي تبلغ سعادَ المنزل الذي أمست فيه وقت ارتحالها أنّ ابتداء تولّدها من كلّ ناقة تفور نقرتي أدنيتها وقت عرقها من سرعة السير وتكون همّتها وقصدها قطع طريق مُندرس الآثارة، والآيات، ومجهول الأمارات، والعلامات.

[١٧] تَرْمِي الْغُيُوبَ بِعَيْنِي مُفْرَدٍ حَقٍّ [أ/٣١]

إِذَا تَوَقَّدَتِ الْحُرَّانُ وَالْمِيلُ^{٢٥٤}

"ترمي" من رميت الشيء من يدي أي ألقيت فارتمى.

و"الغيوب" بضم الغين المعجمة. قيل جمع غيب، وهو كلّ ما غاب عنك. وقيل جمع غائب

كشهود وشاهد.

و"العين" حاسة الرؤية هي مؤنث سماعا، لما ذكروا أن كلّ ما كان من اعضاء البدن زوجا فهو

مؤنث كاليدنين والعينين والرجلين. الا الحاجب والجنب والفخذ.^{٢٥٥}

^{٢٥٣} انظر: عمرو بن عثمان بن قنبر الحارثي بالولا، أبو بشر، الملقب سيبويه، الكتاب، القاهرة: مكتبة الخانجي، ١٤٠٨ هـ \ ١٩٨٨ م، ٣ \ ٦٤-٧٥.

^{٢٥٤} الحاشية: مستفعلن، فعلن، مستفعلن، فعلن/ مفاعِلن، فعلن، مستفعلن، فعلن.

و"لُحِقَ" باللام والهاء المفتوحتين. وكسر الهاء لفة أيضا. فعلى الفتح يحتمل أن يكون مقصورا من اللهاق وهو الثور الأبيض الوحشي. ويحتمل أن يكون صفة من قولهم لُحِقَ بالكسر، لهما بالفتح لشديد البياض، وأن كسرت الهاء كان وصفا من لُحِقَ بالكسر كما تقدم.

و"تَوَقَّدت" من التَوَقَّد. وهو الوُقُود بالضم. أي الاتقاد أي تسعرت، وإما بالفتح هو الحطب.

و"الحُذَّان" بضم الحاء المهملة، وتشديد الزاء المعجمة، ونون بعد ألف جمع حذين بالزائين المعجمتين. وهو المكان الغليظ الصلب مثل ظليم وظلمان.

و"الميل"^{٢٥٦} بكسر الميم، وسكون الياء [٣١/ب]. جمع ميلاء بفتح الميم، وسكون الياء المثناة التحتية، وهي العقدة الضخمة من الرمل. وقيل الميل من الأرض منتهى مدّ البصر. وميل الطريق ثلاث الفرسخ فالفرسخ ثلاثة أميال.

اعرابه؛

ترمى غائبة للمضارع. فاعله عائد الى العذافة الموصوفة. والغيوب مفعله. والباء في بَعِيْن ترمي للاسعانة متعلق بترمي ومفرد مجرور صفة لموصف محذوف هو ثور مجرور أيضا لكونه مضافا إليه لعيني محذوف هو أيضا مجرور لكونه مضاف إليه. لمثل هو أيضا مجرور صفة لعيني مذكور. التقدير؛ "بعينين مثل عيني ثور مفرد فحذفت الصفة الأول أغنى مثل وما بعده وأضيف الموصوف الأول إلى الصفة

^{٢٥٥}الحاشية: بعين مفرد، أي بعينين مثل عيني ثور مفرد، فحذفت الصفة ومتضايغين بعدها، وإضاف الموصوف الى صفة المضاف اليه الثاني المحذوف

"ابن هشام"

^{٢٥٦}الحاشية: أصل مُتَيْل على وزن مُتَمَّرُ أبدلت ضمته كسرة لتسلم الياء.

الثانية ولذلك حذفت نونه فصار بعيني مفرد. ولحق على الاحتمال الأول بدل من مفرد، بدل الكل من الكل. وعلى الاحتمالين الآخرين صفة له ويحتمل أن يكون صفة بعد صفة لثور محذوف.

وإذا إن كان مجرد الظرفية كقوله تعا: ﴿وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى﴾ [اليل، ١٩٢] فعامله ترمى. وإن

تضمن معنى الشرط ايضاً فعامله فعل شرط او جوابه المحذوف بقرينة ما سبق على اختلاف المذهبين كما بيناه غير مرة [٣٢/أ].

وتوقّدت غابئت للماضي، والحُزَّان فاعله، والميل عطف عليه. والجملة، اما مرفوعة المحل صفة لعذافرة او منصوبة المحل حال منها او مجرورة المحل صفة لنضاخة.

محصوله؛

إنّ هذه النّاقة تلقى نظره في وقت تسعد الأرض، واشتداد حرّها حيث يدرك كالبقرة الوحشي الفاقد لأتته الملقى نظره الى حيث يصل فما ظنك في سيرها على النشاط والسرعة، في غير هذا الوقت. ففي البيت تشبيهه بليغ.^{٢٥٧} لترك أداة التشبيه.^{٢٥٨} وليس باستعارة لاشتماله على ذكر طرف التشبيه وانما شبه. عينيها بعيني الثور الوحشي لاشتهاره في حدّة النظر وخفة الجسم والنشاط عند تفقد اتته.

[١٨] ضَخْمٌ مُقَلِّدُهَا عَبْلٌ مُقَيِّدُهَا

^{٢٥٧} التشبيه البليغ: ما حذفت منه الأداة ووجه الشبه معاً، وسمي تشبيهاً بليغاً لأنه حذفت منه الأداة ووجه الشبه، فصار المشبه به كالشيء الواحد. مثل: انت شمس. انظر: على بولوط، البلاغة الميسرة المعاني-البيان-الميسرة، إستانبول، منشورات كلية الشريعة بجامعة مرمره، ٢٠١٥، ١٠٤.

^{٢٥٨} أدوات التشبيه: ١- لحرف: الكاف (ك) وكأن. مثل: العمر كالضيف. وكأن العمر ضيف. ٢- الاسم: شبه ومثل نحو ومماثل ومشابه. مثل: العمر مثل الضيف. ٣- الفعل: يشبه ويشابه ومماثل ويضارع ويحاكي. مثل: العمر يشبه الضيف. (العمر بمماثل الضيف). انظر: البلاغة بولوط، ١٠١.

فِي خَلْقِهَا عَنْ بَنَاتِ الْفَحْلِ تَفْصِيلٌ^{٢٥٩}

"الضَّخْم" الغليظ من كل شيء. والأنثى ضخمة، والجمع ضخمت، بالتسكين، لأنه صفة.

وإنما يحرّك إذا كان اسماً، مثل جفناث.

و"المقلّد" موضع القلادة من العنق من تقليد البدنة. وهو أن يعلق في عنقها شيء يعلم أنه

هدي.^{٢٦٠}

و"العُبل" بفتح العين المهملة وسكون الباء [٣٢/ب] الموحّدة بمعنى الضَّخْم. في الجوهري؛

"رجل عبل الذارعين" أي ضخمها "وفرّس عبل الشوى" أي غليظ القوائم.^{٢٦١} وقد عُبل بالضم عبالة.

"وامرأة عبلة تامة الخلق." والجمع عبلات وعبال، مثل ضخمت وضخام.

و"المقيّد" موضع القيد من الدابة وهو الرجل.

و"الخلق" بفتح الخاء المعجمة وسكون اللام بمعنى الخلقة بالكسر أي الفطرة.

و"بنات" بتقديم الباء الموحّدة، جمع بنت.

و"الفحل" بالفاء المفتوحة، وسكون الحاء المهملة معروف، والجمع الفحول والفحالة ايضاً

والفضل والفضيلة. خلاف النقص والنقيصة.^{٢٦٢}

^{٢٥٩}الحاشية: مستفعّلن، فعّلن، مستفعّلن، فعّلن / مستفعّلن، فعّلن، مستفعّلن، فعّلن.

^{٢٦٠}الحاشية: المسئلة الأدبية وهي أنّ المقلّد موضع القلادة من العنق والمراد وصف اتّاقة بغلظ الرقبة وقد عير ذلك. فقال الأصمعي؛ هذا أخطاء في الوصف وأنما خيرا النجائب ما يدق مذهبه. وكذا قال أبو هلال العسكري في كتاب الصناعتين. ابن هشام. والجواب ان ما ذكره الأصمعي وأبو هلال يرجع الى حسن النجائب في نفسها. ومراد الناظم المبالغة في بعد ارض المعشوقة وبأنها ما يوصلها إلا ناقة قوية التراكيب ضخمة القوائم غليظ الرقبة ولا شك ان قطع الطريق البعيدة بمثل هذه النوق الضامرة على طي السياسب النسب من قطعها بنجائب طويلة العنق والأعضاء آخرة. "أيوب"

^{٢٦١}انظر: أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري، الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، بيروت: دار العلم للملايين، ١٩٨٧، ٧٢٥/٢، ١٧١٢/٤،

١٧٩٤/٥، ٢٣٩٧/٦.

ضخم أما مرفوع وهو المشهور وعلى هذا أما صفة لعذافرة، او خبر مبتدأ محذوف، وخبر مقدم ومقلدها مبتدأ مؤخر او مبتدأ ومقلدها فاعله ساد مسد الخبر. على مذهب الاخفش^{٢٦٣} والكوفيين^{٢٦٤} فإنهما لا يشترطان عند كون الصفة مبتدأ وقوعها بعد نفى او استفهام. ومحل الجملة على التقادير الثلاثة أمّا رفع صفة لعذافرة او جرّ صفة لنضّاحة او نصب حال من إحداها و إمّا مجرور صفة لنضّاحة. وإمّا لم تطابق الصّفة لموصوفها مع إنّ مؤنّث في كلا التقديرين؛ [٣٣/أ] لأنها في الحقيقة حال متعلّقة لمذكّر. وقد عرف في موضعه. أنّ مثل هذه الصفة تتبع موصوفها في الإعراب والتعريف والتنكير. ومتعلقة في الأفراد، والتثنية، والجمع، والتذكير. لأنها كالفعل. وأمّا تجويز نصبه على الحالية عن إحداها كما فعله الشّارح فغير مرضيّ هنا لعدم مساعدة الحظ. وأن وقع مثله عن الفاضل الشامي مولانا عبد الرحمن الجامي^{٢٦٥} في تعريف الكلمة.

وفي خلقها ظرف مستقر خبر مقدّم.

^{٢٦٢}الحاشية: قوله عن بنات الفحل و عن بمعنى، على و هي متعلقة بتفضيل، وإن كان مصدرًا لأنه ليس منحلًا لأن والفعل، ومن ظن أن المصدر لا يتقدمه معموله مطلقاً فهو واهم. وعلى هذا فاللام من قول الحماسي، وبعض الحلم عند الجهل للذالة إذعان متعلقة بإذعان المذكور، لا بإذعان آخر مقدّر. "ابن هشام"

^{٢٦٣}أطلق على كلمة "أحفيش" على لقب لأكثر من عشرة علماء بسبب ضعف البصر في عيوتهم. السمة المشتركة بينهم جميعاً هي أنهم علماء اللغة العربية. انظر: الأعلام، الزركلي، ١/٢٧٧.

^{٢٦٤}. الكوفيين والبصريون لغتان مختلفتان في المدرسة. في هذا الكتاب لقد تم فحص مواضيع المناقشة بين المدرستين. انظر: عبد الرحمن بن محمد بن عبيد الله الأنصاري أبو البركات كمال الدين الأنباري، الإنصاف في مسائل الخلاف بين النحويين البصريين والكوفيين، القاهرة، المكتبة العصرية، ٢٠٠٣.

^{٢٦٥}ولد رحمه الله بحام من قَصَبَةِ خُرَّاسَان واشتغل أولاً بِالْعِلْمِ الشريف وَصَارَ من افاضل عصره فِي الْعِلْم. وَكَانَ مشتهراً بِالْعِلْمِ وَالْفَضْل وَبَلَغَ صِيت فَضْله الى الافاق حَتَّى دَعَاهُ السُّلْطَانُ بَايَزِيد خان الى مَمْلَكَته وأرسل اليه جوائز. انظر: أحمد بن مصطفى بن خليل أبو الخير عصام الدين طاشكيري زيادة، الشقائق النعمانية في علماء الدولة العثمانية، بيروت، دار الكتاب العربي، ١٩٧٥، ١٥٩.

وتفضيل مبتدأ مؤخر وفاعل الظرف. والمجموع على كلا التقديرين صفة بعد صفة لعذافة أو

نضاجة. وهاء التأنيث لارتباط الصفة بالموصوف.

أيًا كان وعن بمعنى على متعلق بتفضيل. وما قاله النحاة من عدم جواز تقديم معمول المصدر

عليه لكونه في تقديران مع الفعل وشيء مما في حيرها لا يتقدم عليه فالظاهر انه محصوص بالمعمول

الصريح مثل "أعجبني عمرا وضرب زيد." وأما في غيره فجائز كما وقع هنا سيجيء مثله.

محصوله؛

هذه الناقة، موضع فلادتها وهو عنقها وموضع قيدها وهو قوائمها غليظ في فطرتها على سائر

النوق زيادة [٣٣/ب] وتعرية عن نقص يشينها قيل قد عيب الأصمعي^{٢٦٦} على قوله "ضخم

مقلدها" بأن حير النجائب ما يدق مذبحه وهي جمع بنجيب. وهو المحتان من الإبل واجيب بأن

الضخم في كل ناقة من طولها وعرضها بحسب ما ينساب لها ويمكن ان يفسر الضخم هنا بالعظيم في

حد ذاته وحسن صفاته، انتهى.

[١٩] غَلْبَاءٌ وَجَنَاءٌ عَلَكُومٌ مُدَكَّرَةٌ

فِي دَفِّهَا سَعَةٌ قَدَامُهَا مِيلٌ^{٢٦٧}

"الغلباء" على وزن حمراء تأنيث الاغلب. يقل "رجل أغلب بين الغلب" إذا كان غليظ الرقبة.

^{٢٦٦} عبد الملك بن قريب بن علي بن أصمع الباهلي، أبو سعيد الأصمعي (١٢٢ - ٢١٦ هـ \ ٧٤٠ - ٨٣١ م). رواية العرب، وأحد أئمة العلم باللغة والشعر والبلدان. نسبته إلى جده أصمع. ومولده ووفاته في البصرة. كان كثير التطواف في البوادي، يقتبس علومها ويتلقى أخبارها، ويتحف بها الخلفاء، فيكافأ عليها بالعطايا الوافرة. أخباره كثيرة جدا. وكان الرشيد يسميه "شيطان الشعر". انظر: الأعلام، الزركلي، ١٦٢/٤.

^{٢٦٧} الحاشية: مستفعلن، فاعلن، مستفعلن، فعلن / مستفعلن، فعلن، مستفعلن، فعلن.

و"الوجناء" أيضً على وزن حمراء. هي الناقاة الشديدة. كذا في الجوهري. وقال قوم هي عظيمة الوجنتين. والوجنة ما إرتفع من الخدين وهذا الاخير أنسب بالإرادة ليكون العلكوم تأسيساً. قال الجوهري "العلكوم" مثل العلجوم، الشديدة من الإبل الذكر والانثى.^{٢٦٨} فيه سواء واما على الأول فيكون تأكيداً والتأسيس خبر منه على ما عرف في محله.

و"المذكرة" بالذال المعجمة وتشديد الكاف المفتوحة إن التي تشبه الجمل في الخلق والخلق.^{٢٦٩}

و"الدف" بفتح الدال المهملة [أ/٣٤] وتشديد الفاء الجين و"دفا البعير حبيناه" وفيه إقامة المفرد عن الاثنين على ما مر في الذفرى.

و"السعة" بفتح السين والعين المهملتين. مصدر وسعة الشيء. بالكسرة سعت بالفتح، والقياس بالكسر كالعدة من وعد يعد.^{٢٧٠}

و"قدّام" بضم القاف وتشديد الدال المهملة نقيض خلف بفتح الخاء العجمة وسكون اللام. و"الميل" قد مر بيانه.

اعرابه؛

يسوغ في الكلمات الاربعة حال إفردتها وحال كونها خبراً عن مبتدأ محذوف. ما ساغ في الضخم حال إفراده، وحال كونه خبراً عنه.

^{٢٦٨} انظر: الصحاح، الجوهري، ١٩٩١/٥.

^{٢٦٩} الحاشية: قوله مذكرة أي أنّها في عظم خلقها كالذكر من الاباعي. "ابن هشام"

^{٢٧٠} الحاشية: وكان القياس الكسر كالعدة، الزينة، والهيبة، ولكنهم ربما فتحوا عين هذا المصدر لفتحها في المضارع كالسعة والضعفة. "ابن هشام."

وفي دفها سعة أما جملة اسيمة بتقديم الخبر وتأخير المبتدأ. وأما ظرفية على أن يكون سعة

فاعلا للظرف. وعلى التقديرين الجملة صفة لمذكورة.

وقدّامها من الظروف المكانية. لأنه من الجهات الست. وقد علم في محلها أنها غير لازمة

الظرفية. فهو إما منصوب على الظرفية واعراب جملتها كأعراب في دفها سعة. وأما مرفوع على

الابتدائية مثل "بيمينك اشرف من يسارك." فأعرابها في دفها الى. ويحتمل أن يكون مستأنفة. وضمير

التأنيث الراجع الى العذافة [٣٤/ب] في كلتا الجملتين للارتباط.

محصوله؛

هذه الناقة غليظة الرقة. مرتفعة الخدين. شديدة الخلقة. تشبه الجمل من ابائها سعة الجنبتين

طويلة عنقها. وما قالوا في محله ان الايطاء وهو تكرر القافية بمعنى واحد عيب - وهو ميل - هنا

فممنوع. والسند ورووه في مثل هذه القصيدة المعروف صاحبها رضى الله عنه بالبلاغة والفصاحة.

وعلى تقدير التسليم فيمكن أن يقال بتغاير المكورين هنا بأن يراد من الأول العقدة الضخمة من

الرميل، ومن الثاني ميل الطريق او بتغايرهما بالتعريف والتذكير على ما قالوا في محله أيضا أن كانا بمعنيين

نحو رجل نكرة والرجل معرفة.

لم يكن ايطاء فافهم.

[٢٠] وَجِلْدُهَا مِنْ أَطْوَمَ مَا يُؤْبَسُهُ

طَلَحَ بِصَاحِبَةِ الْمُتَنِينَ مَهْزُول^{٢٧١}

^{٢٧١}الحاشية: مفاعِلن، فاعِلن، مستفعلن، فعِلن / مستفعلن، فعِلن، مستفعلن، فعِلن.

"الجلد" بكسر الجيم وسكون اللام معروف. جمعه جلود.

"وأطوم" بفتح الالف وضمّ الطاء المهملة وواو ساكنة بعدها. السِّلحفاة البحرية.

و"يؤبس" من التأبيس. قال الأصمعي "أَبَسْتُ به تأبيساً" أي ذلّته وحقرته وكسرتة. قال

يطيف به الأيام ما يتأبس [أ/٣٥] أي ما يتأثر ولا يتغيّر.

و"الطلح" بكسر الطاء المهملة وسكون اللام القرار. "يقال طلحت الإبل" بالكسر إذا

اشتكت بطونها من أكل الطلح.

و"ضاحية" السم فاعل من ضحيت للشمس بكسر الحاء وفتحها. وفي مستقبلهما أضحي

بالفتح فيهما، ضحاء ممدودا، إذا برزت لها وضاحية كل شيء ناحية البارزة للشمس.

و"المتين"^{٢٧٢} تثنية المتن. ويقال له بالفارسية بكسوى پشت^{٢٧٣} "ومتنا الظهر" مكتنفا

الصلب عن يمين وشمال من عصب ولحم يذكر ويؤنث كذا في الجوهرى.^{٢٧٤}

"مهزول" السم مفعول من الهزال وهو ضدّ السمن يقال؛ هزلت الدابة هزلاً. على ما لم يسمّ

فاعله أي تخفت.

اعرابه؛

^{٢٧٢}الحاشية: المتن، يذكر ويؤنث وال في المتن خلف عن الضمير ضاحية المتين مثل حسنة الوجه. "ابن هشام".

^{٢٧٣}... (اللغة المعاني، ٤ أغسطس ٢٠٢٢).

^{٢٧٤}انظر: الصحاح، الجوهرى، ١/١٢٩.

الواو للحال عن ضمير المستتر تحت مذكرة وهو الظاهر. ويجوز كونها للحال عن ضمائر ما قبلها أيضا. وأما للعطف على الجملة المتقدمة فيكون إعراب هذه كأعراب المعطوف عليه من الوجوه الثالثة.

وجلدها مبتدأ وضميرها المجرور راجع الى العذافة. ومن أطوم خبره. والتقدير من جلد كجلد أطوم. ففيه تشبيه بليغ. وما نافية.

ويؤنس غائب للمضارع. وضميره [٣٥/ب] المتصل راجع الى الجلد مفعوله. والباء في بضاعته، بمعنى في متعلق به. وإضافتها الى المتنين مثل إضافة نضّاجة الى الذفرى. وال عوض عن المضاف إليه أي متينها. ومهزول صفة طلح. والجملة في محل الرفع، خبر ثان لجلدها او صفة موضحة لأطوم او حال من ضمير الظرف او مستأنفة لبيان وجه التشبيه على تقدير سؤال.

محصولة؛

جلد هذه النّاقة لسمّنها وشدة صلابتها يشبه جلد السلحفاة البحرية بحيث لا يثبت القراد المهزول من الجوع على متينها ولا يؤثر فيها ولا يلتزق بها.

[٢١] حَرَفُ أَخُوها أَبُوها مِنْ مُهَجَّة

وَعَمُّها خَالُها قَوْداءُ شَمْلِيل^{٢٧٥}

^{٢٧٥}الحاشية: مستفعلن، فاعلن، مستفعلن، فعلن / مفاعلن، فاعلن، مستفعلن، فعلن.

"حرف" كل شيء طرفه وشفيره وحدّه. ومنه حرف الجبل وهو أعلاه المحدّد. والحرف النّاقة الضّامرة الصّلبة شبّهت بحرف الجبل أي أنّها كحرف الجبل أي كقطعة في القوّة والصّلابيّة وأمّا كونه من حرف الخط أي أنّها مثله في الضّم والدقّة كما اعتبه الشّارح. فلا يبيات السّابقة واللاحقة لا يناسبه فافهم.

و"المهجنّة" [أ/٣٦] بضّم الميم وتشديد الجيم المفتوحة، من المهجان بالكسر وهو الإبل الا بيض. كذا في الجوهرى.^{٢٧٦} وقيل المهجنة تطلق في اصطلاحهم على الإبل التي كان أبواها كرمين. و"قوّداء" بالقاف على وزن حمراء، طويلة الظّهر والعنق. مؤنّث اقود والجمع قود مثل حمر. و"شمليل" بكسر الشّين المعجمة وسكون الميم، من شَمَلَّ شَمَلَّةً إذا أسرع. وإحدى اللّامين للإلحاق ولذلك لم يدغم.

اعرابه؛

حرف أمّا مرفوع صفة لعذافرة او خبر مبتدأ محذوف، أي هي حرف. ومحلّ الجملة أمّا رفع صفة لعذافرة او جرّ صفة لنضّاخة او نصب حال من احدهما وإمّا مجرور صفة لنضّاخة. وهو يحتمل التشبيه بالضمار أداة أي "كحرف في القوّة والصّلابيّة." كما أشرنا إليه في بيان المعاني. ويحتمل المبالغة، أي "إنّما هي حرف" أي قطعة من الجبل.

وأخوها، أبوها جملة من مبتدأ وخبر معترضة بين الصّفة والموصوف. وضميرها راجعان الى العذفرة. وهذا الإسناد أمّا على التشبيه. أي أخو هذه العذافرة كأبيها في الكرم او على التّحقيق.

^{٢٧٦} انظر: الصحاح، الجوهرى، ٢٢١٦/٦.

ومن مهجّنة [٣٦/ب] ظرف مستقرّ صفة لحرف. واوعمّها خالها لعطف الجملة على المتقدمة. وخالها في التشبيه والتحقيق ومرجع الضمير كالسابقة. وتصوير التحقيق في كليهما ان فحلا ضرب بنتها فانت هذه فحلين. فضرب أحد هذين الفحلين بأمها فانت بالعذافة فهذا الفحل أب للعذافة وأخ لها من أمّ، ثمّ الفحل الآخر من هذين الفحلين يكون عما لها لأنّه أخ أبيها وخالا لها لأنّه أخ أمها من الأب.

وقوداء وشمليلا أمّا صفتا مدح لحرف، وإما خبران لمبتدأ محذوف والجملة صفة له ولهما احتمالات آخر طويناه على غره.

محصوله؛

هذه العذافة قطعة من الجبل. كريمة من جهة الإباء والأُمّهات. طويلة الظّهر والعنق سريعة في السير. أخوها يشبه أباه وأُمّها يشبه خالها.

[٢٢] يَمْشِي الْقَرَادُ عَلَيْهَا ثُمَّ يُزْلِقُهَا

مِنْهَا لَبَانٌ وَأَقْرَابٌ ذَهَالِيلٌ^{٢٧٧}

"مشى" من باب رمى يمشى، مشيا ومشى، تمشية مثله.

و"القراد" بضمّ القاف واحد القِرْدَان. وهو دويبة تنهش الانعام. يقال "قرد بعيرك" أي انزع منه القردان.

^{٢٧٧}الحاشية: مستفعلن، فعلن، مستفعلن، فعلن / مستفعلن، فعلن، مستفعلن، فعلن.

و"الإزلاق" من الزلق [أ/٣٧] بالتحريك. وهو الدّحض. يقال "أزلقت النّاقة السقطة" والمزلق

والمزلفة الموضع الذي لا تثبت عليه قدم.

و"اللبان" بفتح اللّام ما جرى عليه اللب من الصّدر.

و"الأقرب" جمع قرب بضمّتين. وهي الخواصر.

و"زهايل" على وزن مصاييح. جمع زهول. بضمّ الزّاء المعجمة وسكون الهاء. وهو الاملس.

اعرابه؛

القراد فاعل يمشى. وعليها متعلّق به. وضمير التّأنيث فيه وفيما يليه، راجع الى العذافرة.

وثم هنا المجرد التّعقيب، لا للتّراخي. كما قالوا في محله أنّها قد تجئ المجرد التّعقيب في الذّكر

سواء كان بين المتبوع والتّابع تراخ ومهلة أولا. إذ ليس المراد تقدّم مشى وتراخي الازلاق عنه.^{٢٧٨}

ويزلقه غائب للمضارع. والمتّصل به الرّاجع الى القراد مفعوله ومنها متعلّق به وكلمة من أمّا

لابتداء الغاية او بمعنى عن كقوله تعا: ﴿فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ﴾ [الزمر، ٢٢٨٣٩] أي عن

ذكر الله.

ولبان فاعله، وإقرب عطف عليه، وإيراد الجمع للمبالغة.

^{٢٧٨} والثاني العطف بالحروف، وهو: تابع يتوسط بينه وبين متبوعه أحد الحروف العشرة. وهي: "الواو"، و"الفاء"، و"ثم"، و"حتى"، و"أو"، و"إما"، و"أم"، و"لا"، و"بل"، و"لكن". وإذا عطف على الضمير المرفوع المتصل يجب تأكيده بمنفصل، نحو: "ضربت أنا وزيد"، إلا أن يقع فصل، فيجوز تركه، نحو: "ضربت اليوم وزيد". وإذا عطف على الضمير المجرور أعيد الحافض، نحو: "مررت بك وزيد"، و"المال وبينك". بيني والمعطوف في حكم المعطوف عليه فيما يجب ويمتنع له. ويجوز عطف شيئين بحرف واحد على معمولي عامل واحد بالاتفاق، نحو: "ضرب زيد عمرا وبكر خالدا"، ولا يجوز على معمولي عاملين مختلفي، إلا عند تقديم الجار على رأي نحو: "في الدار زيد والحجرة عمرو". انظر: إظهار للبركوي، ١١٧.

وذهاليل صفتها معا. والجملة أمّا مرفوعة المحلّ صفة لحرف او لعذافرة، او مجرورة المحلّ صفة

لنضّاخة، او منصوبة [٣٧/ب] المحلّ حال من إلا خيرين.

محصوله؛

أنّ هذه النّاقة لا يمكن أن يستقرّ فيها القراد ويمشي عليها، بل يسقط صدرها وخواصر

هاملا ستها من سمنها. قال الشّارح هذا البيت تأكيد. لقوله وجلدها من اطوم فلو ذكره معه لكان

البق انتهى.

[٢٣] عَيْرَانَةٌ قَذِفَتْ بِالنَّخْضِ عَنْ غُرْضٍ

مِرْفَقُهَا عَنْ نَبَاتِ الزَّوْرِ مَفْتُولٌ^{٢٧٩}

"العيرانة" بفتح العين وسكون الياء المثناة التحتية تأنيث العير بالفتح وهو الحمار الوحشي

والأهلي أيضا، كذا في الجوهري.

و"قذفت" من القذف بالقاف والذال المعجمة. وهو الرّمي، او من التّقذيف على رواية.

قَذَفَتْ بتشديد الذال المعجمة. يقال "رجل مقذف". أي كثير اللحم كأنه قذف باللحم قذفا.

و"النّخض" بفتح النون وسكون الحاء المهملة وضاد معجمة اللحم المتكثّر كلحم الفخذ. وفي

بعض الرواية باللّحم بدله.

^{٢٧٩}الحاشية: مستفعلن، فعلن، مستفعلن، فعلن / مستفعلن، فعلن، مستفعلن، فعلن.

و"العرض" بالعين والراء المهملتين المضمومتين او اسكان الراء ناحية الشئ وجانب.

و"المرفق" بكسر الميم، وسكون الراء المهملة، وفتح الفاء [أ/٣٨] او بالعكس. موصل الذراع

في العضد.

و"الزور" بفتح الزاء المعجمة وراء مهملة، بينهما واو ساكنة. هو اعلى الصدر. وقيل نفسه.

وقيل وسط.

و"نباته" بتقديم النون المفتوحة، وتأخير اللباء الموحدة عبارة عن الاضلاع المتصلة به.

و"مفتول" اسم مفعول من الفتل. بالفاء والتاء المثناة الفوقية المفتوحتين. وهو تباعد ما بين

المرفقين عن جنبي البعير. يقال مرفق افتل بين الفتل.

اعرابه؛

حكم عيرانة في وجوه الإعراب واحتمل التشبيه وعدمه مثل حرف من غير فرق.

وقدفت غائبة للماضي المجهول. وضميرها النائب عن الفاعل راجع الى عيرانة. وبالنحض

وعن عرض متعلقان بها. لكن تعلق الأول بها على رواية التشديد يحتاج الى التجريد. فافهم.

ومرفقها المضاف الى ضمير عذافرة مبتدأ. ومفتول خبره. وعن نبات متعلق به. ووجه تقدم

ظاهر. وكونه خبرا كما فعله الشارح سقيم فلا يميل اليه صاحب طبع مستقيم. وحكم محلّ الجملة

كحكم محلّ جملة ضخم في الوجوه. ويحمّل ان يكون المجرور راجعا الى عيرانة فمحلّ الجملة

[ب/٣٨] مرفوعة صفة لها.

محصوله؛

تلك الناقة شبيهه بالعيانة في السمن والصلابة مكثرة باللحم كأثما قذفت عن جوانبها الى

مرفعتها وهو متباعد عن اضلاع اعلى صدرها.

[٢٤] كَأَنَّ مَا فَاتَ عَيْنَيْهَا وَمَذْبَحَهَا

مِنْ خَطْمِهَا وَمِنْ اللَّحْيَيْنِ يَرْطِيلُ^{٢٨٠}

"فات" من الفوت. وهو السبق والتقدم. والعين تقدم ذكرها.

و"مذبح" اسم مكان من ذبحت الشاة.

و"الخطم" بفتح الحاء المعجمة وسكون الطاء المهملة. من كل طائر منقاره ومن كل دابة

مقدم أنفه وفمه. والمراد هنا موضع الخطام بالكسر وهو الزمام.

و"الحي" باللام والحاء المهملة المفتوحين الموضع الذي ينبت عليه اللحية من الانسان

وعيره، وهما لحيان. وثلاثه ألح على أفع. أصله ألحِي على أفعل. كسروا الحاء لتسلم الياء. ثم حذفوها

للتثقل بعد إعطاء التنوين للحاء عوضا عنها. فصار ألح.

^{٢٨٠}الحاشية: مفاعِلن، فعِلن، مستفعِلن، فعِلن / مستفعِلن، فعِلن، مستفعِلن، فعِلن.

و"البرطيل" بكسر الباء الموحدة وسكون الراء. قال الجوهرى حجر طويل.^{٢٨١} والجمع براطيل. وقيل فأس عظيمة معمولة من حديد تنقر بها الصخر [٣٩/أ]. ويقال لها المعول، والجمع المعاول.

اعرابه؛

كأن من الحروف المشبهة لأنشاء التشبيه.

وما إمّا موصولة^{٢٨٢} بمعنى الذي مثل عرفت ما اشتريته، او موصوفة بمعنى شيء. وصفتها على ما يُيَنّ في محله. إمّا مفردة نحو "مررت بما معجب" لك أي "بشيء معجب لك." او جملة كما في هذا البيت. وفاعل فات ضمير لما على كلا التقديرين.

وعينيها التشبيه عين سقطت نونه بالإضافة مفعوله.^{٢٨٣}

ومذبحها معطوف عليه. وضمائرا التأنيث رجعت الى العذافة. والجملة صلة^{٢٨٤} او صفة وما مع ما يليها منصوبة المحل اسم كأن وبرطيل خبره.

ومن خطمها ظرف مستقرّ حال من الفاعل بيان لما ومن اللحيتين عطف عليه.

محصوله؛

^{٢٨١} انظر: الصحاح، الجوهرى، ١٦٣٣/٣.

^{٢٨٢} والنوع الرابع الموصول، ولا بد له من صلة جملة خبرية معلومة للسامع فيها ضمير عائد إلى الموصول، ويجوز حذفه عند قرينة، وهو: الذي للواحد، ولثناه اللذان والذين، وجمعه اللذين في الأحوال الثلاث، والتي للواحدة، ولثناها اللتان واللّتين، وجمعها اللواتي واللائي والأئي واللاتي واللات واللواتي، وإذا بعد ما للاستفهامية، ومن وما وأي وأية والألف واللام في اسم الفاعل والمفعول بمعنى الذي أو التي. انظر: إظهار للبركوي، ١١٦.

^{٢٨٣} والثاني المفعول به، وهو: اسم ما وقع عليه فعل الفاعل. وهو على قسمين: عام وهو المجرور بالحرف، وخاص بالمتعدي. ويجوز تقديمه على عامله، نحو: "زيدا ضربت"، وحذفه مطلقا، وحذف فعله لقيام قرينة، نحو: "زيدا" لمن قال: "من أضرب". انظر: إظهار للبركوي، ١٠٤.

^{٢٨٤} انظر: الكافية ابن الحاجب، ٣٤.

كأن ما تقدّم سبق عيني العذافرة وموضع ذبحها من موضع الرّمام واللحيتين حجر طويل او
معول من حديد. وغرّضه رضى الله عنه وصف رأس النّاقة بالكبر والعظم.

[٢٥] ثَمَرٌ مِثْلَ عَسِيبِ النَّخْلِ ذَا خُصْلٍ

في غارِزٍ لَمْ تَخُونُهُ الْأَحَالِيلُ^{٢٨٥}

"تمر" من الإمرار وهو بالفارسية بكذرائدن.^{٢٨٦}

و"عسيب" بفتح [٣٩/ب] العين، وكسر السين المهملتين من السعف. فُؤَيْقُ الكرب^{٢٨٧} ما لم

ينبت عليه الخوص وما نبت عليه الخوص فهو السّعف^{٢٨٨} "وعسيب الذّنب" منبته من الجلد والعظم

كذا في الصّحاح.^{٢٨٩}

و"النّخل" معروف والنخيل بمعناه والواحدة نخلة.

و"الخُصْل" بضمّ الخاء المعجمة، وفتح الصّاد المهملة، جمع الخصلة بضمّ الخاء المعجمة،

ويكون الصّاد وهي لفيفة من شعر.

^{٢٨٥}الحاشية: مفاعلن، فعلن، مستفعلن، فعلن / مستفعلن، فاعلن، مستفعلن، فعلن.

^{٢٨٦}(اللغة المعاني، ٤ أغسطس ٢٠٢٢).

^{٢٨٧}الحاشية: الكرب النخل، بفتح الكاف والراء المهملة أصول السعف أمثال الكتف.

^{٢٨٨}الحاشية: السعفة، بالتحريك عصب النخل. والجمع سُعف بضم السين المهملة وفتح العين.

^{٢٨٩}انظر: الصّحاح، الجوهري، ١٤٢٢/٤.

و"الغارز" بالغين في أوله والّزاء في اخره المعجمتين القليلة اللبن من التّوق وقال الأصمعي؛

هي التي قد جذبت لبنها فرعة؟ يقال "غرزت النّاقة تغرز" إذا قل لبنها، والمواد هنا الضّرْع.

و"لم تَحَوَّنَه" من التّخون. وهو التّنقص هنا وإن جاء لمعنى آخر أيض يقال "تخونني فلان

حقّي" إذا تنقصك ومنه قول لبيد "تخونها نزولي وارتحالي" أي تنقص شحم هذه النّاقة لحمها وأصله

من الخيانة.

و"الاحاليل" على وزن مصاييح جمع إحليل بكسر الهمزة، وسكون الحاء المهملة وهو مخرج

البول ومخرج اللبن من الضّرْع والثدي والثاني هو المراد هنا.

اعرابه؛

تمر غائبة للمضارع. وفاعله المستتر للعذافرة. ومفعوله محذوف بقرينة المقام. وهو [٤٠/أ] ذَبَبَا

بالذال المعجمة التّون المفتوحتين.

ومثل منصوب صفت وهو مضاف الى عسيب، مضاف الى النّخل. وإضافة لا يضر كونه

صفة للنكرة لما قالوا أنّ غيرا ومثل لتوغّلهما في الإبهام لا يفيدان التعريف وأن كان المضاف اليه معرفة.

وذا المضاف الى خصل من الاسماء الستة صفت ثانية له. ويجوز أن يكون بدلا من مثل بدل

الكلّ من الكلّ. وأن يكون مفعّل الفعل. ومثل في الأصل صفة له فلمّا قُدِّم للضرورة صارحالا لعدم

جواز تقدّم الصّفة على الموصوف. ٢٩٠

٢٩٠ الحاشية: الخوص، بضمّ الخاء المعجمة ورق النخل الواحدة خوصة كذا في الجوهري.

وفي بمعنى على كما في قوله تعا: ﴿وَلَا صَلَّيْنَكُمْ فِي جُدُوعِ النَّحْلِ﴾ [طه، ٧١ \ ٧٢] متعلق

بُتْمَرٌ.

ولم تَحَوَّنَه غائبة جحد مطلق أصله لم تتخون بتائين حذفت أحديهما للتخفيف. والضّمير

المتّصل به الراجع الى الغارز مفعله.

والأحليل فاعله. والجملة مجرورة المحل صفة لغارز محل جملة تمر إمّا رفع صفة لعذافرة او جرّ

صفة لنضّاجة او نصب حال من أحدهما.

محبول؛

تمر هذه النّاقة العذافرة ذنبا مثل جريد^{٢٩١} النخل ذا اشعر مجتمع على ضَرَعٍ لم ينقصه الحلب

وهذا كناية عن إنّها حائل لا تُحْلَبُ.^{٢٩٢} والنّاقة إذا كانت حائلا كانت أقوى [٤٠/ب] على السير

واشدّ. اذ عدم القوّة المستلزم لعدم السرعة، إنّما هو عن الحمل ثمّ الحلب وقد انتفيا فيه.^{٢٩٣}

[٢٦] قَنَوَاءُ فِي حُرَّتِيهَا لِلْبَصِيرِ بِهَا

عَتَقُ مُبِينٌ وَفِي الْحَدَيْنِ تَسْهِيلُ^{٢٩٤}

^{٢٩١}الحاشية: والجريد بفتح الجيم الذي تجريد عنه الخوص.

^{٢٩٢}الحاشية: قال الكسائي إذا لم يحمل الناقة أول سنة يحمل عليها فهي عايط وحائل.

^{٢٩٣}الحاشية: ونفى الضّعف عن النّاقة بنفيه عن ضرعها. "ابن هشام."

^{٢٩٤}الحاشية: مستفعلن، فاعلن، مستفعلن، فعلن / مستفعلن، فاعلن، مستفعلن، فعلن.

"القنواء" على وزن حمراء تأنيث القنى. قال الجوهري القنى بالفتح اَحْدِيدَابٌ في الأنف. يقل

رجل اقنى الأنف وامرأة قنواء بينة القني وهو عيب في الخيل.

و"هَرَّتِيهَا" بضمّ الحاء، وتشديد الرّاء المفتوحة المهملتين، وفتح التّاء المثناة الفوقيّة. اذْنَاهَا لما

روى أنّ النّبِيّ عليه من الصلاة اذكّاها، ومن التّحية انماها لما سمع هذا البيت، قال لأصحابه رضى الله

عنهم: ما حُرَّتِيهَا؟ فقال بعضهم عيناها، وبعضهم سكت فقال صلى الله عليه وسلّم: هما اذناها.

و"البصير" خلاف الضّير والبصر حاسّة الرؤية. وابصرت السّيء رأيته.

و"العَتَق" بكسر العين المهملة، وسكون التّاء المثناة الفوقيّة، الكرم. يقال ما أبين العتق في

وجه فلان يعنى الكرم والعتق الجمال أيضا.

و"مبين" اسم فاعل من أَبَانَ الشّيءَ [١٤/أ] أي اتّضح وظهر. فهو وإن كان من المزيد لكنّه

في معنى الثلاثة.

و"الحدّ" بفتح الحاء المعجمة، وتشديد الدّال المهملة جانب الوجه وهما خدان.

و"التّسهيل" التّيسير والسّهولة ضدّ الخزنة هي الغلظة.

اعرابه؛

قنواء مرفوع إمّا صفة لعذافرة او خبر مبتدأ محذوف. والجملة إمّا صفة لها او لنضّاجة، او

حال من أحد هما، او مجرور بالفتحة لعدم إنصرافه صفة لنضّاجة.

وفي هرتيها ظرف مستقرّ خبر مقدّم، وللبصير متعلّق به او بالمبين.

وبها صلة والضّمير للنّاقة، وعتق مبتدأ مؤخّر ومبين صفة. ومحلّ الجملة إمّا مرفعة أو مجرورة صفة بعد صفة لعذافرة أو نضّاحة. وتحتّم أن يكون بأحد هذين صفة لقنواء. وح لا بد من إرجاع الضّمير اليه ويجوز أن يكون عتق فاعل الظّرف لاعتماده على الموصوف وإعراب محلّ جملتها كإعرابه. جملة اسمية، وفي الخدين تسهيل عطف على جملة في حرّيتها عتق، وإعرابها في كلّ الوجوه كإعرابها.

محصّوله؛

هذه النّاقة في انفها ارتفاع وفي اذنيها كرم وجمال ظاهر وفي خديها سهولة ولين وانقياد لمن يقودها فالبصير إذا نظر إلى [٤١/ب] هذه الأوصاف الموجودة فيها يعرف عيانا كرمها ونجابتها.

[٢٧] تَخْدِي عَلَى يَسْرَاتٍ وَهِيَ لَاحِقَةٌ

ذَوَابِلُ وَقَعَهُنَّ الْأَرْضَ تَحْلِيلٌ^{٢٩٥}

قال الجوهري "خذت النّاقة تخدي" أي اسرعت مثل وخذت وخودت كلّه بمعنى. وقال في فصل الواو من باب الدّال. "الوخذ" بالخاء المعجمة ضرب من سير الإبل، وقد وخذ البعير يَخْدُ وَخْدًا ووخذانا وهو أن يرمى بقوائمه كمشي النّعام.^{٢٩٦}

و"اليسرات" بالياء المثناة التّحتيّة والسّين المهملة المفتوحتين.^{٢٩٧}

^{٢٩٥}الحاشية: مستفعلن، فعلن، مستفعلن، فعلن / مفاعِلن، فاعِلن، مستفعلن، فعلن.

^{٢٩٦}الحاشية: التّعامة، بفتح النون من الطير يذكّر ويؤنث، والنعام؛ اسم جنس مثل حمام وحمامة، جرّاد وجرادة.

القوائم الحفاف^{٢٩٨} ودابة حسن التيسور أي حسن نقل القوائم. و"اللاحقة" كالضامة من

حيث اللفظ والمعنى كناية عن خفة لحمها.

و"الذوابل" جمع ذابل بالذال المعجمة كنواصر جمع ناصر، بمعنى اليابس.

"وَقَعَهُنَّ" بفتح الواو، وسكون القاف، أي وَقُوعُهُنَّ على الأرض. ومسهنَّ في بعض النسخ

بدله يفسره.

و"التحليل" ضدّ التحريم. وهو من تحلة القسم أي كناية عن القلّة. قال الجوهري قولهم:

"فعلته تحلة القسم" أي لم افعل إلا بقدر. "ما حللت به ميمني" ولم ابالغ. ثمّ قال؛ ثمّ قيل لكلّ شيء

لم يبالغ [٤٢/أ] فيه تحليل. يقال ضربته تحليلاً ومنه. قول كعب بن زهير "وقعهن الارض تحليل". يريد

وقع مناسب، الناقة على الارض من غير مبالغة. انتهى. ولا تنهمن التناقض بين قوله.^{٢٩٩}

"لاحقة ذوابل" وبين قوله "عبل مقيدّها" كما توهم، إذ المراد من هذان خفة اللحم واليبس،

كما بيّنا آنفاً. ومن العبل غلظة العظام والاعصاب. فأين التناقض والتنافي؟

وروى "لاهية" بدل "لاحقة". فلا توهم ح بوجه ما. إذ هي فاعلة من لهيه. ولهي عنه

بالكسر. هُيّا وهُيّا بالضمّ، إذا سَلَوَتْ عنه وتركت ذكره. وهي حال الناقة لا اليسرات. كما لا يخفي.

اعرابه؛

^{٢٩٧}الحاشية: قوله يسرات، قال التبريزي القوائم. "ابن هشام".

^{٢٩٨}الحاشية: جمع الخفيف.

^{٢٩٩}الحاشية: جمع المنسم بفتح الميم وكسر السين ونون ساكنة بينهما خف البعير.

فاعل تحدى ضمير للنّاقة. وعلى يسرات متعلّق به. والواو إمّا للحال وهي مبتدأ راجع الى يسرات. ولاحقة خبره. والجملة منصوبة المحلّ حال عن المرجع. وكون ذي الحال نكرة ممّا سوغه ابن مالك، وإن كان على قلة وإمّا زائدة والجملة مجرورة المحلّ صفة ليسرات مثل قوله تعا: ﴿أَو كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾ [البقرة، ٢٥٩] الآية.

وذوّابل على وزن مساجد. لكن لا بدّ صرفه هنا لضرورة الوزن. كما قالوا به في محلّه. لا كما زعمه الشارح أنّه غير منصرف [٤٢/ب]. وسيظهر لك وجه انصرافه إن شاء الله تعا. وهو إمّا مجرور صفت ليسرات. وإمّا مرفوع فح [فحينئذ] إمّا خبر ثان لهي. او خبر مبتدأ محذوف أي هي ذوابل. ومحلّ الجملة إمّا منصوب حال من ضمير لاحقة او من يسرات. او مجرور صفة ثانية ليسرات على احتمال. وإمّا نصبه على الحاليّة من ضمير لاحقة كما قاله الشّارح، فغير مرضي لعدم مساعدة الخطّ. نعم لو امتنع صرفه لكان كما قال وليس فليس.

ووقّعهنّ مصدر مبتدأ، مضاف الى الفاعل الرّاجع الى اليسرات.

والأرض مفعوله، وتحليل خبره. والجملة إمّا مجرورة المحلّ صفة لها، او منصوبة المحلّ حال منها. وجملة تحدى إمّا صفة النّاقة او حال منها.

ولما قلنا بانصراف ذوابل للضرورة، فالمناسب ان نقطع البيت بتمامه، حتّى يظهر وجهه. وقد علمت فيما سبق أنّ هذه القصيدة من بحر البسيط.^{٣٠٠} فعند التّحليل يكون هكذا: تحدى على مستفعلن، "يسرا" فعِلن بكسرا العين، "تن وهي لا" مستفعلن. بإسكان الهاء في التّلفظ حتّى يستقيم

^{٣٠٠} وهو من أكثر الباهر استخداما من قبل الشعراء قبل الإسلام. يتم استخدامه في القصائد المكتوبة لمَدح الرسول. وتتكون من ثمانية تفعّل، أربعة منها في الشطر الأول وأربعة في الشطر الثاني. حسين تورال، العروض في الأدب العربي، اسطنبول: منشورات أنصار، ٢٠١١، ٨٠-٨٢.

الوزن. "حققتن" فعلن. "ذوابلن" مفاعلن أصله مستفعلن فأخبن فبقي متفعلن، فنقل الى مفاعلن
[٤٣/أ]. "وقعهن" فاعلن، الأرض تح مستفعلن، "لِيلُنْ" فَعْلُنْ - بسكون العين. - فلو لم يصرف
ذوابل ولم ينون يلزم الانكسار في الوزن لما بَيَّنَّا لك.^{٣٠١}

محصوله؛

تلك النَّاقَة تسرع في السَّير على قوائم خفاف يابسة بحيث مسهن الأرض قليلا ليس الا
للتَّحليل، كما يحلف الإنسان على فعل شيء فيفعل منه شيئا يسير اليحل عنه ويبرأ. وهذا كناية عن
سرعة سيرها كأنها طائر يطير مجناحيه.

[٢٨] سُمِّرَ الْعُجَايَاتِ يَتَرُكْنَ الْحَصَى زِيْمًا

لم يَقْهَنَّ وَرُؤْسَ الْأَكْثَمِ تَنْعِيل^{٣٠٢}

"السُّمَّر" على وزن حمر جمع الأسمر من السَّمَرَة بضم السين المهملة وهي الأدمة تقول منه سمر
بضم الميم وكسرهما سُمرة فيها واسمار يسامر اسميرار مثله.

^{٣٠١}الحاشية: فعلم مما ذكرنا ان ذوابل لو لم يصرف ولم ينون يلزم الانكسار في الوزن.

^{٣٠٢}الحاشية: مستفعلى، فاعلن، مستفعلن، فعلن / مستفعلن، فعلن، مستفعلن، فعلن.

و"العجائيات" بضمّ العين المهملة وبالجيم، جمع عجاية. وهي على ما في الجوهري كلّ عصب يتّصل بالحفر والعجائيات عصبتان في باطن يدي الفرس^{٣٠٣}. وقال الأصمعي العجاية والعجاوة لغتان وهما قدر مضغة من لحم تكون موصولة بعصبة تخدر من ركبة البعير الى الفرسن وقال التبريزي^{٣٠٤} العجاية عصب قوائم [٤٣/ب] الإبل والحيل.

و"يتركّن" أمّا من تركت الشيء تركّاً خليته او من ملحقات افعل القلوب بمعنى يجعلن. نحو قوله تعا: ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ [الكهف، ١٨ / ٩٩]

و"الحصى" بفتح الحاء، والصّاد لمهملتين الصّغار من الحجر واحدها الحصة وجمعها حصيات.

و"الزّيم" بكسر الزّاء المعجمة وفتح الياء المثناة التّحتية المتفرّق ليس بمجتمع في مكان. و"يَقْهِنُ" من الوقاية بالكسر. وهي الحفظ. يقال وقاه الله وقاية أي حفظ.

و"الرّؤُس" بضمّ الرّاء المهملة جمع كسرة^{٣٠٥} رأس وجمع قلته أرؤُس.

و"الأكُم" بضمّتين، جمع اكام بالكسر مثل كتب وكتاب. وجمعه آكام بمدّ الألف أصله. أكّام بهمزتين والثّانية ساكنة فقلبت ألفاً لانفتاح ما قبلها. مثل عنق واعناق. وهو الموضع المرتفع من الأرض لكن لا بدّ من إسكان الكاف هنا في التلقظ لضرورة الوزن.

^{٣٠٣}الحاشية: الفرسن بكسر الفاء وسكون الراء المهملة من البعير بمنزلة الحافر للدابة وإنما استعير في الشاة.

^{٣٠٤}يحيى بن علي بن محمّد الشيبانيّ التبريزي، أبو زكريا. (٤٢١ - ٥٠٢ هـ ١٠٣٠\ - ١١٠٩ م) من أئمة اللغة والأدب. أصله من تبريز. ونشأ ببغداد ورحل إلى بلاد الشام، فقرأ "تّهذيب اللغة" للأزهري، على أبي العلاء المعري، قيل: أنّه يحمل نسخة "التّهذيب" في مخلاة، على ظهره، وقد بللها عرقه حتى يُظن أنّها غريقة ودخل مصر. ثم عاد إلى بغداد، فقام على خزانة الكتب في المدرسة النظامية إلى أن توفي. من كتبه؛ شرح ديوان الحماسة ل أيّ تمام، تّهذيب إصلاح المنطق لابن السكيت، تّهذيب الألفاظ لابن السكيت، وشرح سقط الزند للمعري. انظر: الأعلام، الزركلي، ١٥٧/٢.

^{٣٠٥}جمع الكثرة هو جمع التكثير الذي يدل على الأشياء التي من رقم ٣ إلى ما لا نهاية. انظر: صرف ونحو، أكباش، ٤٠.

و"التنعيل" تفعيل من النعل بنون مفتوحة وعين مهملة ساكنة. والتشديد للتعدية^{٣٠٦} أي

جعل الدابة منعلة.

اعرابه؛

سمر اّمّا مجرور صفة ليسرت. واما مرفوع خبر مبتدأ محذوف. الجملة اّمّا مجرورة المحلّ صفة لها

وامّا منصوبة المحلّ حال منها.

وإضافة سمر إلى [٤٤/أ] العجايات لفظيّة من إضافة الصّفة الى فاعلها و"ال" عوض عن

المضاف إليه، أي عجائبا والضمير كناية عن النّاقة.

ويتركب ان كان من الترك بمغنى التخلية فالنون راجع الى العجايات فاعله. والحصى منصوب

تقديرًا مفعوله.

وزيما حال منه. وان كان منه بمعنى الجعل فزيما مفعول ثان، أي يجعلن الحصى زيمًا. والجملة،

منصوبة المحلّ حال من العجايات.

ولم يقهن غائب جحد مطلق، مجزوم بلم، وعلامة الجزم سقوط الياء. والمتّصل به الرّاجع الى

العجايات مفعوله.

ورؤُسَ المنصوب بنزع الخافض أي من رؤُس مفعوله ايض وإضافة الى الأكم اما لامية^{٣٠٧} او

ظرفية.

^{٣٠٦} والمتعدي: ما آل يتم فهمه بغير ما وقع عليه الفعل، وهو على ثلاثة أضرب. الأول: متعد إلى مفعول واحد؛ نحو: ضرب زيد عمرا، ويجوز حذف مفعوله بقرينة، وبدونها. والثاني: متعد إلى مفعولين، وهو على ثلاثة أقسام: القسم الأول: ما كان مفعوله الثاني مباينًا للأول؛ نحو: غطيت زيدا درهماً. ويجوز حذفهما، وحذف أحدهما مع قرينة، وبدونها. انظر: إظهار للبركوي، ٧٠/٧١.

وَتَنْعِيلُ فاعله والجملة منصوبة المحلّ حال من فاعل يتركّن.

محصوله؛ أنّ تلك النّاقة تسرع على قوائم اسمر الاعصاب ومن شدّة وطئها الأرض تجعل

الحصى متفرّقاً، والحال أنّ فرسها لا تحتاج للحفظ من رؤس ما ارتفع من الأرض الى التّنعّل وهذا

كناية عن صلابة قوائمها.

[٢٩] كَأَنَّ أَوْبَ ذِرَاعَيْهَا إِذَا عَرِقَتْ

وَقَدْ تَلَقَّعَ بِالْقُورِ الْعَسَاقِيلُ^{٣٠٨}

و"الأوب" بفتح الهمزة وسكون الواو مصدر آب يؤب من [٤٤/ب] باب قال أي رجع

وَأَوْبَةً وَإِيَابًا ايضاً.^{٣٠٩}

و"الذراعين" تشبيه الذراع بكسر الدال المعجمة وله معان. والمراد هنا اليد، يذكّر ويؤنّث.

و"عرق" بالعين المهملة من باب طرب. ومعناه قد بُيّن في مبيت من كلّ نضّاحة الح.

و"تلقّع" من اللّفاع، بكسر اللام والفاء والعين المهملة وهو ما يتلقّع به يقال لقّع رأس تليفعا

أي غطّاه "وتلفعت المرأة بمرطها أي تلحفت به. وتلقّع الرّجل بالثوب والشجر بالورق" إذا اشتمل

عليه وتغطى.^{٣١٠}

^{٣٠٧}قَالَ مَعْنَوِيٌّ؛ أَنَّ يَكُونُ الْمُضَافُ غَيْرَ صِفَةٍ مُضَافَةٍ إِلَى مَعْمُولِهَا، نَحْوُ؛ غُلَامٌ زَيْدٌ وَضَارِبٌ عَمْرٍو أَمْسَى. وَشَرَطُهَا تَجَرِيدُ الْمُضَافِ مِنَ التَّعْرِيفِ وَهِيَ إِذَا بَعِثَ مِنْ، إِنْ كَانَ الْمُضَافُ إِلَيْهِ جِنْسًا شَامِلًا لِلْمُضَافِ وَغَيْرِهِ، نَحْوُ؛ خَاتَمٌ فِضَّةٍ. أَوْ بَعِثَ اللَّامُ فِي غَيْرِهِ وَهُوَ الْأَكْثَرُ، نَحْوُ؛ غُلَامٌ زَيْدٌ وَرَأْسُ عَمْرٍو. وَتُفِيدُ تَعْرِيفًا إِنْ كَانَ الْمُضَافُ إِلَيْهِ مَعْرِفَةً وَالْمُضَافُ غَيْرُ غَيْرٍ وَشَبَّهِ وَمِثْلٍ، فَإِنَّهَا لَا تَتَعَرَّفُ بِالْإِضَافَةِ، نَحْوُ؛ غُلَامٌ زَيْدٍ. وَتَخَصِّصًا إِنْ كَانَ نَكْرَةً، نَحْوُ؛ غُلَامٌ رَجُلٌ. انظر: إظهار للبركوي، ٧٨-٧٩.

^{٣٠٨}الحاشية: مفاعِلن، فعِلن، مستفعِلن، فعِلن / مفاعِلن، فعِلن، مستفعِلن، فعِلن.

^{٣٠٩}الحاشية: الأوب أربعة معان: أحدها الرجع، الثاني المطر، الثالث سرعة تقليب اليدين والرجلين في السير، يقال؛ ناقة أوب على فعول، وهو مكتوب في الصحاح بجمزتين هو سهو، الرابع المكان والجهة، يقال جاؤوا من كل أوب، المراد في البيت المعنى الأول أو الثالث لا الثاني ولا الرابع. "ابن هشام".

و"القُور" بضمّ القاف وسكون الواو جمع قارة. وهي الاكمة بالفتحات والجبل الصّغير،

ويجمع على قار ايضاً بوزن قاض.

و"العسقلّة" بفتح العين وسكون السين المهملتين ترُئِع العساقل. وهي السّراب. قال الجوهري

"لم اسمع بواحد. وقال بعضهم جمع عسقول بضمّ العين وسكون السين المهملتين. وبعضهم جمع

عساقل بكسرهما والله علم.^{٣١١}

اعرابه؛

كأنّ من الحرف المشبهة لأنشأ التشبيه. وأوَب منصوب اسمها. وهو مصدر مضاف الى

فاعله، وهو ذراعيها. وأصله ذراعين سقطت نونه لإضافة الى الضّمير الرّاجع الى العذافة. وخبرها وهو

"ذراعا عيطل"، مذكور في البيت [٤٥/أ] الذّي بعده وسنبينه في محلّه ان شاء الله تعا. والجملة أمّا

صفة لعذافة او حال منها.

وإذا إما ظرف مخض متعلّق بالتشبيه المستفاد من كلمة كأن او بالمصدر أي الاوب. والأوّل

انسب من جهة المعنى وأن كان الثّاني أقرب وقوى وفاعل عرفت راجع الى العذافة والجملة، مجرورة

المحلّ لكونها مضافا إليها ل إذا إمّا متضمّن لمعنى الشرط. وجملة عرقت فعل شرطها إمّا مجرورة المحلّ،

كما هو مذهب الجمهور او لا محلّ لها من الإعراب، كما هو مذهب المحققين. وجوابها محذوف.

والتّقدير؛ إذا عرقت يُشبه أوَب ذراعيها ذراعي عيطل، وعامله إمّا شرطه او جوابه على اختلاف

المذهبيين. وقد بيناه سابقا.

^{٣١٠}الحاشية: المرط، بالكسر واحد المروط، وهي أكسية من صوف او خزكان يوزر بها.

^{٣١١}الحاشية: قال في الصحاح "تريع السراب" بالتاء المثناة الفوقية والرّاء المهملة المفتوحين أي جاء وذهب.

الواو للحال. وقد للتحقيق.

وَتَلَقَّعَ غَائِبٌ لِلْمَاضِي مِنْ بَابِ التَّفْعَلِ. وَبِالْقُورِ مُتَعَلِّقٌ بِهِ وَالْعَسَاقِيلُ فَاعِلُهُ. وَلَا يَخْفَى أَنَّ فِيهِ قَلْبًا لِأَنَّ الْمُتَغَطِّيَّ وَالْمَشْتَمَلَ عَلَيْهِ، لَيْسَتْ الْعَسَاقِيلُ، بَلِ الْقُورُ وَلِأَنَّ الْمُقَ بَيَانَ كَثْرَةِ السَّرَابِ مِنْ شِدَّةِ الْحَرِّ. وَذَا لَا يَظْهَرُ إِلَّا بِالْقَلْبِ. وَأَصْلُ الْعِبَارَةِ وَقَدْ تَلَفَعَتِ الْقُورُ بِالْعَسَاقِيلِ، فَيَكُونُ مِنْ بَابِ "عَرَضَتْ" الْحَوْضُ عَلَى النَّاقَةِ." وَإِنَّمَا خُصَّ التَّشْبِيهُ بِهَذَا الْوَقْتِ [٤٥/ب] لِأَنَّ السَّرَابَ إِنَّمَا يَظْهَرُ وَقْتُ اشْتِدَادِ حَرِّ الشَّمْسِ. وَالْجُمْلَةُ؛ مَنْصُوبَةٌ الْمُحَلِّ حَالٍ مِنْ فَاعِلٍ عَرَقَتْ.

مَحْصُولُهُ؛

يَقُولُ عَوْدُ يَدَيِ تِلْكَ النَّاقَةِ وَسُرْعَةُ تَقْلِيلِهَا أَيًّا هُمَا يَشْبَهُ يَدَيِ امْرَأَةٍ مُوصُوفَةٍ بِصِفَاتِ سَنَذَكْرَهَا تَضْرِبُ بِهَا رَأْسَهَا وَصَدْرَهَا وَتُخَدِّشُ خَدَيْهَا.

[٣٠] يَوْمًا يَظَلُّ بِهِ الْحَرَبَاءُ مُصْطَخِدًا

كَأَنَّ ضَاحِيَهُ بِالشَّمْسِ مَمْلُوءٌ^{٣١٢}

وَيُرَوَّى أَيْضًا؛ يَوْمًا يَظَلُّ حُدَابُ الْأَرْضِ يَرْفَعُهَا، مِنَ اللُّوَامِعِ تَخْلِيطٌ وَتَزْيِيلٌ.

"يَظَلُّ" بِالْيَاءِ الْمُشْتَرَاةِ التَّحْتِيَّةِ وَالظَّاءِ الْمَعْجَمَةِ الْمُفْتُوحَتَيْنِ، مِنَ الْفِعْلِ النَّاقِصَةِ^{٣١٣} عَلَى مَعْنَى

يَصِيرُ بِقَرِينَةِ قَوْلِهِ مُصْطَخِدًا. لَا عَلَى مَعْنَى الْأَصْلِيِّ. وَهُوَ اقْتِرَانُ مَضمُونِ الْجُمْلَةِ بِوَقْتِهِ كَمَا زَعَمَ الشَّارِحُ.

^{٣١٢}الحاشية: مستفعلن، فعلن، مستفعلن، فعلن / مفاعِلن، فعلن، مستفعلن، فعلن.

^{٣١٣}إن احتاج إلى معمول منصوب يسمى فعلا ناقصا. وهو على قسمين: القسم الأول ما لا يدلُّ على معنى المقارنة فهو الشَّايِعُ الْمُتَبَادِرُ مِنْ إِطْلَاقِ الْفِعْلِ النَّاقِصِ، نَحْوُ: كَانَ وَصَارَ وَكَذَا آلَ وَرَجَعَ وَحَالَ وَاسْتَحَالَ وَتَحَوَّلَ وَارْتَدَّ وَجَاءَ وَقَعَدَ إِذَا كُنَّ بِمَعْنَى صَارَ وَأَصْبَحَ وَأَمْسَى وَأَضْحَى وَظَلَّ وَبَاتَ وَأَضَ وَغَدَا وَغَدَا وَرَاحَ وَمَا زَالَ وَمَا قَتِيَ بِفَتْحِ الثَّاءِ وَكُسْرِهَا وَمَا بَرِحَ وَمَا أَقْتِيَ وَمَا وَنِيَ وَمَا زَامَ كُلُّهَا بِمَعْنَى مَا زَالَ وَمَا دَامَ وَلَيْسَ. انظر: إظهار للبركوي، ٧٣.

حيث قال يظلّ مضارع ظَلِلْتُ أفعلُ كذا ظُلُولًا إذا عملته بالنهار دون الليل. وأيده بقوله تعا: ﴿ فَظَلُّنَا تَفَكَّهُونَ ﴾ [الواقعة، ١٥٦/٦٥]

و"الحَرْبَاءُ" بكسر الحاء، وسكون الرّاء المهملتين، ضرب من الضب له سنام كسنام الجمل. يستقبل الشّمس ويدور معها كيف دارت. ويتلون الوائًا بحرّ الشمس. ويرى في الظل أخضر. وهو ذكر أمّ جبين. والجمع [٤٦/أ] حرايٍ والاثني حرباءة، والفه للإلحاق بقرطاس.

و"مُصْطَخِدٌ"^{٣١٤} بطاء بين الصّاد، والحاء المعجمة من اصتخد. وهو افتعل من الصخذ، بفتح الصّاد وسكون الحاء المعجمة. يقال "ضحدثه الشمس تصخده" ضخدا اصابته فأحرقتة. ويقال اصطخد الحرباء تصلى بخر الشمس. يروى مصطخما بالميم. قال الجوهري "اصطخمت" أي انتصبت قائما، فانا مصطخم أي منتصب قائما.

و"الضّاحية" بالضّاد المعجمة ما برز للشّمس من الجلد، مكان ضاح أي بارز.

و"المملول" السم مفعول من المَلّ، بفتح الميم. قال الجوهري "مَلَلْتُ الخبزة ملأ وامتثلتها إذا عملتها في الملة. والسم ذلك الخبز المليل والمملول. وكذلك اللحم.^{٣١٥} يقال "اطعمها خبزة مليلا." ولا تقل اطعمنا ملة، لأنّ الملة بالفتح الرّماد الحار انتهى.

و"الحداب" بكسر الحاء المهملة جمع حذب بالفتح وهوما ارتفع من الأرض.

و"اللوامع" جمع لامعة من لمع. البرق لمعًا ولمعانًا أي اضاء، ويقال للسّرّاب يلمع وهو المراد

هنا.

^{٣١٤} أبدلت تائه طاء كاصطير.

^{٣١٥} الحاشية: صليت اللحم غيره أصله صليا مثل "رميته، أرميه، رميا" إذ "ثورته".

و"التذيل" التفريق. يقال زيلته فتزيل أي فرقته فتفرق. ومنه قوله تعالى: ﴿فَزَيْلَنَا بَيْنَهُمُ﴾

[يونس، ٢٨\١٠] وهو فَعَّلْتُ بالتشديد، لأنك تقول في مصدره [٤٦/ب] تنزيلا، ولو كان فَيَعَّلْتُ لقلت

زَيْلَةً.

اعرابه؛

يوما ظرف زمان مبهم. عامله ما في كأَنَّ من معنى التشبيه وأن كان بعيد او ضعيف. ويحتمل

أن يتعلق بالأوب او يتلفع.

وباء به بمعنى في متعلق بيظل. وضميره ليوما. والحرباء مرفوع اسمه.

ومصطخدا خبره، والجملة صفة ليوما ومن العجب أَنَّ الشَّارح كيف قال في بيان الإعراب

بعد قوله بما قال هو بمعنى يصير.

وكأَنَّ من الحروف المشبهة.^{٣١٦} وضاحية، المضاف الى ضمير الحرباء بالإضافة المعنوية اسمه.

ومملول خبره وبالسَّمْس متعلق به. ووجه التّقديم ظاهر. ومحلّ جملة كأن اما منصوب حال من ضمير

مصطخدا او من مرجعه او مرفوع صفة للحرباء لكون اللام للجنس، كما في قوله؛ "ولقد أُمِّرَ على

اللئيم يسبني." وفي الرواية الثانية حذب السم يظلّ مضاف الى الأرض.

^{٣١٦}ثمانية أحرف ستة منها تسمى حروف المشبهة بالفعل. إن، وأن للتحقيق، وكأن للتشبيه، ولكن للاستدراك، وليت للتمي، ولعل لترجي. ولا يتقدم معملها عليها، ولها صدر الكلام غير "أن" فلا تقع في الصدر أصلا. وتلحقها "ما" فتلغى عن العمل، وتدخل حينئذ على الأفعال؛ نحو: إنما ضرب زيد، ف"إن" المكسورة لا تغير معنى الجملة، و"أن" مع جملتها في حكم المصدر. انظر: إظهار للبركوي، ٥٩-٦٠.

ويرفع، غائب للمضارع. والضّمير المتّصل الرَّاجع الى الحذاب مفعوله. ومن اللوامع متعلق به،
وتخليط فاعله.

وتزيل معطوف عليه والتّنوين فيهما عوض عن المضاف إليه أي تخليط السّراب بعضه مع
بغضه وتزييله. والجملة خبر يظلّ. ومحلّ [٤٧/أ] جملة يظل كالسّابق.

محصوله؛

على الرّواية الأولى تشبه عود يدي تلك النّاقة على يدي المرأة. المعهودة في يوم يصير الحرباء
فيه من شدة الحرّ محترقا. والحال أنّ ما برز للشمس من ظهره كالخبز المملول بالرماد الحارّ. على الثانية
هذا التشبه في يوم يصير ما ارتفع من الأرض بحيث لا يتميز بعضه عن بعض لكثرة السّراب. ولا
يعرف الحذب ولا غيره، إلاّ بتخليط السّراب وتفرّقه فيعرف الحذب ويمتاز عن غيره.^{٣١٧}

[٣١] وَقَالَ لِلْقَوْمِ حَدِيثُهُمْ وَقَدْ جَعَلْتُ

وُزُقُ الْجَنَادِبِ يَرْكُضْنَ الْحِصَى قِيلُوا^{٣١٨}

قال بعض الافاضل، "القوم" اسم مفرد موضوع للجمع، كالرّهط والنفر. إلاّ إنّهما لا
يستعملان الا مذكرين، بخلاف القوم، فإنّه يذكر ويؤنّث. قال الجوهري؛ القوم، الرّجال دون النّساء لا
واحد له وهو يذكر ويؤنّث، لأن اسماء الجموع التي لا واحد لها من لفظها إذا كان للآدميين يذكر
ويؤنّث مثل رهط ونفر وقوم. قال الله تعا: ﴿وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ﴾ [الانعام، ٦٦١٦] فذكر، وقال

^{٣١٧} الحاشية: المعنى ان الآكام تلفعت بالسراب في يوم تظل الحرباء فيه محترقا بالشمس، كأن ما برز منه الشمس مملول كما تحل الخبزة في النار. "ابن

هشام"

^{٣١٨} الحاشية: مفاعِلن، فاعِلن، مستفعلن، فعِلن / مستفعلن، فعِلن، مستفعلن، فعِلن.

[٤٧/ب]؛ ﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ﴾ [الشورى، ١٠٥/٤٢] فأنث. فان صَعَّرَتْ لَمْ تَدْخُلْ فيها الهاء، وقلت

قَوِيْمٌ، وَرُهَيْطٌ، وَنُقَيْرٌ. وإنما يلحق التَّائِيث فعله وجمعوا قوام وجمع الجمع اقوام انتهى ملخصًا.

و"حاديهم" أي ساقِيهم من الحد بفتح الحاء وسكون الدال المهملتين وبعدها واو، هو سوق

الإبل والفناء لها. وقد حدوت الإبل حدوًا وَحْدَاءً بالضّم والمد أي سقت.

و"جعل" بالجيم والعين المهملة المفتحتين بمعنى طفق.

و"الْوَرَق" بضّم الواو وسكون الراء المهملة، جمع الأورق، هو الذي في لونه بياض الى سواد.

وقال أبو زيد؛ هو الذي يضرب لونه الى سواد.

و"الجنادب" على وزن مساجد جمع جُنْدَب بضّم الجيم وسكون النون وفتح الدال المهملة

وضمّهما، ضرب من الجراد قال سيبويه؛ نونها ذائدة.

و"يَرْكُضُن" من الرّكض وهو ضرب الرّجل في الأرض. ومنه قوله تعا: ﴿أَرْكُضْ بِرِجْلِكَ﴾

[سورة ص، ٤٢٣٨] الآية وبابه نصر.

و"قيلوا" بكسر القاف أمر من القيلولة، وهو النّوم في الظّهيرة. تقول قال يقيل قَيْلُولَةً، وقيلًا،

ومقيلًا وهو شاذ. فهو قائل وقوم قَيْل مثل صاحب وصَحْب.

اعرابه؛

الواو للعطف. وحاديهم المضاف إلى ضمير القوم بإضافة الصفة إلى مفعولها مرفوع [٤٨/أ]

تقديرًا فاعل قال.

وللقوم متعلق به والجملة، أمّا عطف على جملة يظلّ او على جملة تلفع. فمحلّها على كلا التقديرين منصوب، على الأولى للصفية والثانية للحالية، واو وقد للحال وقد لتقريب الماضي الى الحال.

وجعلت غائبة للماضي من افعال المقاربة^{٣١٩} و"ورق" اسمه. وإضافة الى الجنادب كإضافة "جرد قطيفة واخلاق ثياب." يركضن، جمع غائبة للمضارع والتّون فاعله راجع الى الجنادب. والحصى منصوب تقديرًا مفعوله والجملة، منصوبة المحلّ خبره. ومحل المجموع النّصب على الحاليّة، والعامل فيها أمّا قال او حاديهم.

وقيلوا الخطاب للقوم والجملة، في محلّ النّصب على أنّها مقول القول. وهو إمّا مفعول به وهو الشائع المشهور او مفعول مطلق نوعي^{٣٢٠} وهو المختار عند ابن الحاجب على ما قيل.

محصوله؛

حال تَعَطّي الآكام بالسّرّاب في يوم يصير الحزباء محترقا. وقال سابق القوم لهم انزلوا من مطاياكم وقيلوا واستراحوا. والحال أنّ الجراد الورق قد طفقت تضرب الحصى بالأرجل والأجنحة وتفرّقها. والمقصود بيان شدة حرارة ذلك اليوم [٤٨/ب].

^{٣١٩} ما يدل على معنى القرب، ويسمى أفعال المقاربة، ولا يكون أخبارها إلا فعلا مضارعاً، نحو: "عسى"، وخبره الفعل المضارع مع "أن" غالبا، نحو: "عسى زيد أن يخرج." وقد يحذف "أن"، وقد يكون تامة "بأن" مع المضارع، نحو: "عسى أن يخرج زيد." و"كاد" وخبره غالبا مضارع بلا "أن"، نحو: "كاد زيد يخرج"، وقد يكون مع "أن". و"كرب" مثل "كاد" في وجهيه، و"لهلّهل" و"طفق" و"أخذ" و"أنشأ" و"أقبل" و"هب" و"جعل" و"علق" وأخبارها الفعل المضارع بلا "أن"، و"أوشك" وهو يستعمل استعمال "عسى" و"كاد"، ولا يجوز تقديم أخبار أفعال المقاربة على أنفسها. انظر: إظهار للبركوي، ٧٤.

^{٣٢٠} المفعول المطلق، وهو: اسم ما فعله فاعل عامل مذكور لفظا أو تقديرا بمعناه. نحو: "ضربت ضربا" و"ضربة" و"ضربة"، وقد يكون بغير لفظه، نحو: "قعدت جلوسا"، وقد يحذف فعله لقيام قرينة، نحو: "أيضا" أي: "أيضا أيضا"، ويجوز تقديمه على عامله، ولا يلزم لعامل. انظر: إظهار للبركوي، ١٠٣.

[٣٢] شَدَّ النَّهَارِ ذِرَاعًا عَيْطَلٍ نَصَفٍ

قَامَتْ فَجَاوَبَهَا نُكْدٌ مَثَاكِيلُ

"شَدَّ النَّهَارِ" بفتح الثَّينِ المعجمة تشديد الدَّالِ المهملة المفتوحتين ارتفاعه يقال. شَدَّ النَّهَارِ

ارتفع وشَدَّ عضده أي قواه، ومعنى الذَّرَاعِ تقدم ذكره.

"العَيْطَلُ" بالعين والطاء المهملتين وبينهما ياء مثناة تحتيّة من النِّسَاء الطَّويلة العنق.

و"النَّصَفُ" بالنُّون والصَّاد المهملة المفتوحتين، المرأة الَّتِي بَيْنَ الحَدِثَةِ والمُسِنَّةِ.

و"قَامَتْ" من قام الرَّجُلُ قيامًا.

و"جَاوَبَ" بالجيم من الجَاوَبَةِ.

و"النُّكْدُ" بضمِّ النُّون وسكون الكاف، جمع نَكَدَاءٍ بالضَّمِّ والمد. وهي في الأصل النَّاقَةُ الَّتِي

لا يعيش لها ولد ثم استعير منها، واستعمل في كل امرأة لا يعيش لها ولد.

و"مَثَاكِيلُ" على وزن مصاييح جمع مَثْكَال وهي المرأة الَّتِي كثرت ثكلتها أي مات لها أولاد.

قال في الجوهري؛ الثُّكُلُ بضم الثاء المثناة وسكون الكاف فقدان المرأة ولدها. وكذلك الثُّكُلُ

بالتَّحريك وامرأة تاكل وتُكَلَّى انتهى.

اعرابه؛

شدّ النَّهار، مصدر حذف مضافه، واعراب هو بإعرابه. وهو التَّصَبُّبُ عَلَى الظَّرْفِيَّةِ [٤٩/أ] أي وقت شدّ النَّهار أو هو نفس ظرف. لأنَّ المصدر قد يفع ظرفاً. قال الجوهري؛ يقال وَرَدْتُ خَفُوقَ النَّجْمِ أي وقت خفوق الثُّرَيَّا. فجعله ظرفاً وهو مصدر، انتهى. والعامل على كلا التقديرين السم كأنَّ وهو الأوب المذكور في البيت السابق.

وذراعاً، خبره وقد أشرنا اليه وهو تثنية ذراع، سقط نونه بإضافة الى عيطل في الظَّاهِر. وإما في الحقيقة ففي الكلام حذف المضاف وأعرب المضاف اليه بإعرابه كما في قوله تعا: ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ﴾ [يوسف، ٨٢\١٢] الآية. والموصوف وانابة الصفة منابه كما في قوله تعا: ﴿أَنْ اَعْمَلْ سَابِغَاتٍ﴾ [سبا، ١١\٣٤] الآية. والتقدير أوب ذراعي امرأة عيطل.

ونصف، صفة لَعَيْطَل، وفاعل قامت راجع الى عيطل والجملة صفة ثانية لها والفاء للتعقيب.

وجاوب، غائب للماضي والضمير المتصل الرَّاجِع الى عيطل مفعوله.

ونُكِّد، مرفوع صفة لموصوف محذوف، هو فاعل جاوبها نسوة نكد.

ومثاكيل مثل مصابيح صفة لها.

محصوله؛

يقول يُشْبِهْ عُوْدُ يَدَيِ تِلْكَ النَّاقَةِ وَسُرْعَةَ تَقْلِيْبِهَا فِي السَّيْرِ وَفِي ارْتِفَاعِ النَّهَارِ ذِرَاعِي هَذِهِ

المرأة الموصوفة بهذه الصفات [٤٩/ب] فِي اللَّطْمِ عَلَى خَدَّيْهَا وَالضَّرْبِ عَلَى رَأْسِهَا وَصَدْرُهَا لِأَجْلِ

فَقَدَ أولادها، وجاوبها نساء فقدن اولادهنّ مثلها فكما أنّ الشكلي وقت مجاوبة المشاكيل ومساعدتها
إيّاها في التّوحي لا تزداد الا لَطْمِها وضَرْبِها كذلك النّاقة لا تزداد في هذا الوقت الا سرعة سيرها.

[٣٣] نَوَاحَةٌ رَخْوَةٌ الضَّبْعَيْنِ لَيْسَ لَهَا

لَمَّا نَعَى بِكَرْهَا النَّاعُونَ مَعْقُولُ

"نَوَاحَةٌ" على وزن لَوَاحَةٍ صيغة مبالغة من النوح بفتح النّون وسكون الواو، وهو اجتماع
النّسوة لأجل المراثية وناحت المرأة من باب قال تَنُوحُ نَوْحًا ويناخًا. والاسم النّياحة بالكسر، ونساء
نُوح بوزن لَوْح وأنواح بوزن لَوَاح، ونُوح بوزن سُكَّر ونوائح، ونائحات كلّه بمعنى. والتناوح التقابل يقال
الجبّلان يتناوحيان، ومنه سمّيت النوائح، لأن بعضهنّ يقابل بعضا.

و"الرّخوة" بكسر الرّاء المهملة وسكون الخاء المعجمة السّهلة والاسترسال. يقال رَخِيَ الشّيء
يَرُخِي ورخو أيضا إذا صار رخوًا بالكسر. وفرس رخوة أي سهلة مستر سلة.

و"الضّبّعين" تثنية ضبع بفتح الضّاد المعجمة وسكون الباء الموحّدة، وهو العضد والجمع

[٥٠/أ] اصباع على قياس كأفراخ في جمع فرخ وأما بضمّ الباء فالحيوان المعروف.

و"نعى" بالنّون والعين المهملة المفتوحتين من النّعي وهو خبر الموت يقال نعا له ينعا نعيًا

بالفتح، ونُعيًا بالضمّ والنّعي على فعل مثل النّعي يقال جاء نعي فلان أي نعيه. و"النّاعون"

كالقاضون جمع النّاعي، وهو الذّي يأتي بخبر الموت والنّعي على فعل يجي بهذا المعنى أيضا.

و"البكر" بكسر الباء الموحدة وسكون الكاف أول اولاد المرأة ذكرا كان او انثى. قال في

الصّحاح البكر المرأة التي ولدت بطنا واحداً وبكرها ولدها والمذكر والانثى فيه سواء انتهى.

و"معقول"^{٣٢١} مصدر من عقل يعقل من الباب الثاني عقلا ومعقولا ايضاً قاله الأخفش

والفراء. وقال سيبويه هو صفة. وكان يقول أنّ المصدر لا يأتي على وزن مفعول البتة، ويتأول ما أتى

عليه.^{٣٢٢}

اعرابه؛

نّواحة، إمّا مجرور صفة بعد صفة لعيطل او مرفوع خبر مبتدأ محذوف أي هي نّواحة او

منصوب حال من ضمير عيطل، ويجوز نصبه على التّرحم أي أرحم نّواحة. وأمّا النّصب على المدح

كما قاله الشّارح فمما يأباه المقام.

ورخوة، في جريان الأوجه مثل نّواحة ويجوز ايضاً نصبه على الحاليّة من ضمير نّواحة

[٥٠/ب] فيكون حالاً متداخلة في وجه واضافتها الى الضّبعين من إضافة الصّفة الى فاعلها كحسن

الوجه.

وليس من الأفعال الناقصة لنفي الحال.

ولها ظرف مستقرّ خبر مقدّم لها وهاء التّأنيث فيه وفيما يليه لعيطل، ومعقول خبره.

^{٣٢١}الحاشية: جاءت على صيغة مفعول.

^{٣٢٢}الحاشية: وأنكر سيبويه مجيء المصدر بزنة مفعول وتأول قولهم، دعه من معسوره الي ميسوره على أنه صفة لزمان محذوف أي دعه من زمن يعسر فيه الى زمن يوسر فيه قولهم، ماله معقول على معنى ماله شيء يتعقل ويلزم من انتفاء الشيء المتعقل انتفاء العقل كما يلزم من انتفاء المضروب انتفاء الضرب. "ابن هشام".

ولما عند سيبويه حرف وقيل ظرف بمعنى حين لدخولها على الماضي قاله السراج^{٣٢٣} وتبعه

تلميذه الفارسي^{٣٢٤} وتبعه تلميذه ابن جني^{٣٢٥} وأبو طالب البغدادي^{٣٢٦} وهو المختار.

ونعى، فعل ماض وبكرها مفعوله وتقديمه للضرورة الناعون فاعله ومحلّ الجملة جرّ لكونها

مضافا إليها للمّا والجملة التي اضيف إليها لما لا بدّ أن تكون فعلية ماضوية إمّا لفظاً كما وقع هنا أو

معنى كما في قولك "لَمَّا لم تَنْصُرْنِي أَعْرَضْتُ عَنْكَ." واعلم أنّ فيها من معنى المجازة أي الشرطية ككلم

المجازة فلا بدّ لها من جواب عامل فيها كالمجازت، وهو هنا محذوف. والتقدير، لما نعى الناعون زال

وانتفى عقلها ومحلّ ليس إلّا مجرور صفة أخرى لعطل أو منصوب حال من ضمير نواحة

محصوله؛

هذه العيّطة كثيرة النوح حال، كونها مستتر سلة عضديها وحال كونها زائل العقل لما أخبر

المخبرون بموت ولدها والغرض بيان كثرة حزنها وانكسار [٥١/أ] حزنها وانكسار طبعها لأجل موت

ولدها.

^{٣٢٣} محمد بن السري بن سهل، أبو بكر، (٥٠٠ - ٣١٦ هـ \ ٥٠٠ - ٩٢٩ م) أحد أئمة الأدب والعربية. من أهل بغداد. كان يلغ بالراء فيجعلها غينا. ويقال: ما زال النحو مجنونا حتى عقله ابن السراج بأصوله. مات شابا. وكان عارفا بالموسيقى. من كتبه: الأصول، شرح كتاب سيبويه، الشعر والشعراء، الخط والهجاء، الموصلات والمذكرات، الموجز. انظر: الأعلام، الزركلي، ١٣٦/٦.

^{٣٢٤} الحسن بن أحمد بن عبد الغفار الفارسي الأصل، أبو علي: أحد الأئمة في علم العربية. ولد في فسا (من أعمال فارس) ودخل بغداد سنة ٣٠٧ هـ وتحوّل في كثير من البلدان. وفدّم حلب سنة ٣٤١ هـ فأقام مدة عند سيف الدولة. وعاد إلى فارس، فصحب عضد الدولة ابن بويه، وتقدم عنده، فعلمه النحو. انظر: الأعلام، الزركلي، ١٧٩/٢.

^{٣٢٥} عثمان بن جني الموصل، أبو الفتح. (٥٠٠ - ٣٩٢ هـ \ ٥٠٠ - ١٠٠٢ م) من أئمة الأدب والنحو، وله شعر. ولد بالموصل وتوفي ببغداد، عن نحو ٦٥ عاما. وكان أبوه مملوكا روميا لسليمان بن فهد الأزد الموصل. من كتبه: الخصائص، اشتقاق أسماء. انظر: الأعلام، الزركلي، ٢٠٤/٤.

^{٣٢٦} وكثير من العلماء المرويين بالبغداد. لم يتمكن من تحديد من قصد المؤلف هنا.

[٣٤] تَفْرِي اللَّبَانَ بِكَفِّهَا وَمِدْرَعُهَا

مُشَقَّقٌ عَنْ تَرَاقِيهَا رَعَائِيلُ

"تفري": بالفاء بمعنى تقطع، قال في الصحاح: أفريت الأديم، قطعته على جهة الإفساد، وفريته: قطعته على جهة الإصلاح. أقول: وإن كان الظاهر مما نقل جواز الفتح والضّم في تاء مضارعة

"تفري" مع كسر الراء فيهما، لكنّ الأوّلَى عندي هو الضّم.^{٣٢٧}

و"اللّبَانُ: بالفتح، الصدرُ. وقد مرّ ذكره.

و"المِدْرَعُ": بالكسرِ على وزن المِبْضَعِ، القميصُ، وكذلك الدِّرْعُ. قال في مختار الصحاح:

درعُ المرأة، قميصُها. وهو مذكّر. ودرعُ الحديدِ مؤنّثة. وقال أبو عبيدة: يذكر ويؤنث. ومشتق من التشقيق، أي: مشقوق شققا كثيرةً على أنّ بنائه للمبالغة.

و"التّراقي": جمعُ تَرْقُوةٍ بفتح التّاء المثناةِ الفوقيّةِ و"راءٍ" مهملةٍ ساكنةٍ وقافٍ مضمومةٍ،

وزئها: فَعْلُوَّةٌ. فهي في الأصل: العَظْمُ^{٣٢٨} الذي بين ثُفْرَةِ النّحرِ والعانِقِ. وأمّا هنا: فَكِنَايَةٌ عن "الجَيْبِ".

و"الرّعَائِلُ": بالراءِ والعينِ المهملتين والباءِ الموحدةِ والياءِ المثناةِ التّحتيّةِ على وزن مصاييح،

جعلُ الشيءِ قِطْعًا قِطْعًا، قال الجوهريُّ: رَعَبْتُ [٥١/ب] اللّحمَ: قَطَعْتُهُ بالتّشديد. وقال أيضا:

يقال: "جاء فلانٌ في رَعَائِلٍ، أي: في أَطْمَارٍ"^{٣٢٩} وأخلاقٍ.

إعرابه:

^{٣٢٧} أي: تُفْرِي.

^{٣٢٨} الحاشية: وهو العظم الذي يقال له بالتركية: "كوبريجك".

^{٣٢٩} الحاشية: الإطمار: جمع طمر، وهو الثوب الخلقى بفتح الحين.

"تفري": غائبة للمضارع، وضميره الفاعل "يعطل".

و"اللبان": مفعوله، و"ال" فيه عوض عن الضمير، أل: لبانها.

وباء بـ"كفّيتها": للاستعانة، مثل: "كُتِبْتُ بالقلم" متعلّق به.

و"كفّيتها": تنية "كفّ"، حُذِفَ مضافه وأُقيِمَ هو مقامه، وسقطَ نونه لإضافته إلى الضمير

الرّاجع فيه وفيما يليه إلى "يعطل"، أي: بأظاير كَفَّيْهَا. ففي الكلام مجاز في الحذف.

ومحلّ الجملة: إمّا مجرور، صفةً لـ"يعطل"؛ أو منصوب، حالاً من ضمير "نواحة"؛ أو

مرفوع، خبر مبتدأ محذوف.

ومحلّ الجملة الاسميّة: إمّا جرّ بالصفّيّة، أو نصبٌ على الحاليّة من الضمير المستتر تحت

"نواحة".

واو "ومدّرعها": للحاليّة.

و"مدّرعها": مبتدأ ومُشَقَّقُ خبره.

و"عن ترافيتها": متعلّق به، كما تقول: تَشَقَّقُ الكمائم عن الثمرة. وقوله تعالى: ﴿تَشَقَّقُ

السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ﴾ [الفرقان، ٢٥/٢٥] عند مَنْ قال: إِنَّ الباءَ بمعنى "عن".

و"رعائيل": خبرٌ بعد خبرٍ، أو صفة لـ"مشقّق".

والجملة: منصوبة محلاً، حالٌ من ضمير "تفري"، ويحتمل أن يكون حالاً من ضمير

"نواحة".

محصوله:

هذه "العيطة" تقطع صدرها بأظافر يديها، وتجعل قميصها مشقوقاً قطعاً عن جيها

وتنتف شعرها وتضرب رأسها ونحرها لزوال عقلها من خبر موت ولدها.

فهرس الآيات القرآنية

سورة البقرة

٢٥٩/٢ ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ دِيرٌ﴾ ١١٤

سورة ال عمران

١٤٥/٣ ﴿الَّذِينَ آمَنَّاهُمْ أَكْتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ ٨١

سورة الأنعام

٦٦/٦ ﴿وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِكَلِيلٍ﴾ ١٢٤

سورة يونس

٢٨/١٠ ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَائُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَائُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ﴾ ١٢٢

سورة يوسف

٢٥/١٢ ﴿وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ

عَذَابٌ

لِيَمَّ ٨٠

٨٢/١٢ ﴿ وَسُئِلَ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا

لَصَادِقُونَ ﴾ ١٢٨

سورة طه

٧١/٢٠ ﴿ قَالَ أَمْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَدْنٰ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُهُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَا قَطْعَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَا صَلْبَكُمْ فِي

جُدُوعِ النَّحْلِ وَلَتَعْلَمَنَّ إِنَّا أَشَدُّ عَذَابًا أَبْقَى ﴾ ١١٠

سورة الفرقان

٢٥/٢٥ ﴿ وَيَوْمَ تَشْقَى السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا ﴾ ١٣٣

سورة القصص

٤٤/٢٨ ﴿ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْعَرَبِ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ

الشَّاهِدِينَ ﴾ ٨٥

سورة سبأ

١١/٣٤ ﴿ أَنْ اْعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

بَصِيرٌ ﴾ ١٢٨

سورة ص

٤٢/٣٨ ﴿ أَرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسِلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ

وَشَرَابٌ ﴾ ١٢٥

سورة الزمر

٢٢/٣٩ ﴿ أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ

مُبِينٍ ﴾ ١٠٤

سورة الشورى

١٠٥/٤٢ ﴿١﴾ كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٤﴾

سورة الرحمن

٦٦/٥٥ ﴿١﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٨٨﴾

سورة اليل

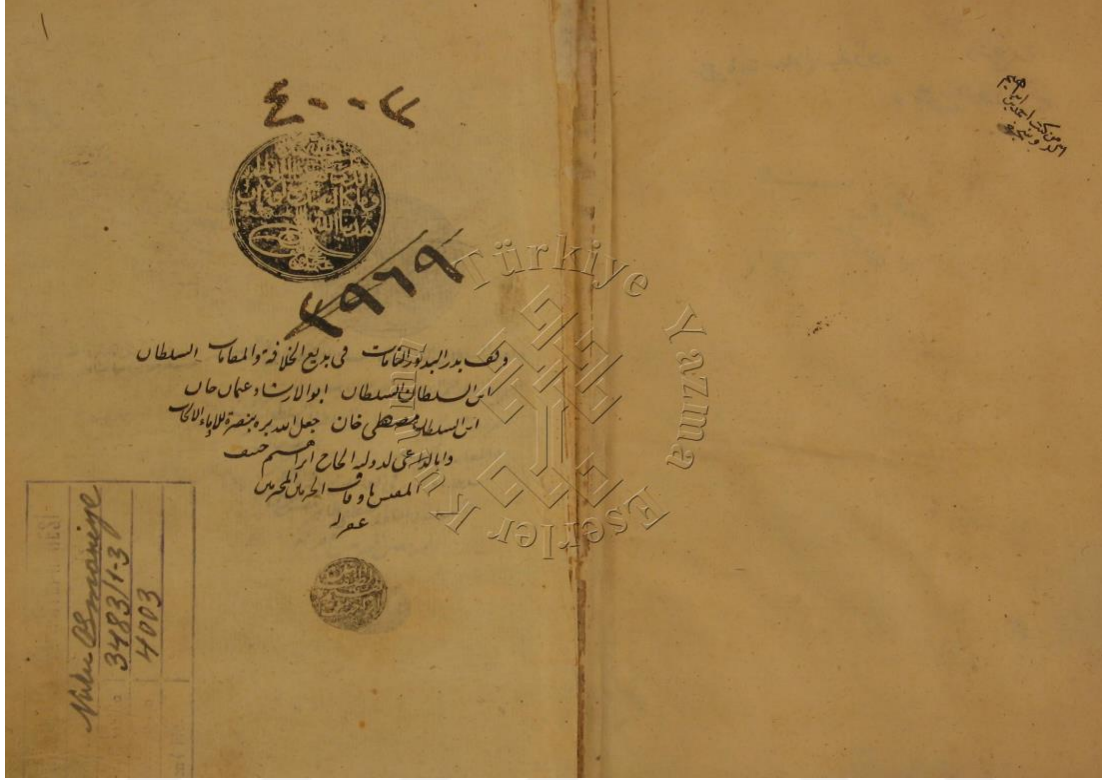
١/٩٢ ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى ﴿٩٣﴾

EKLER

1. Çalışmaya Konu Olan Eserin İlk ve Son Sayfaları

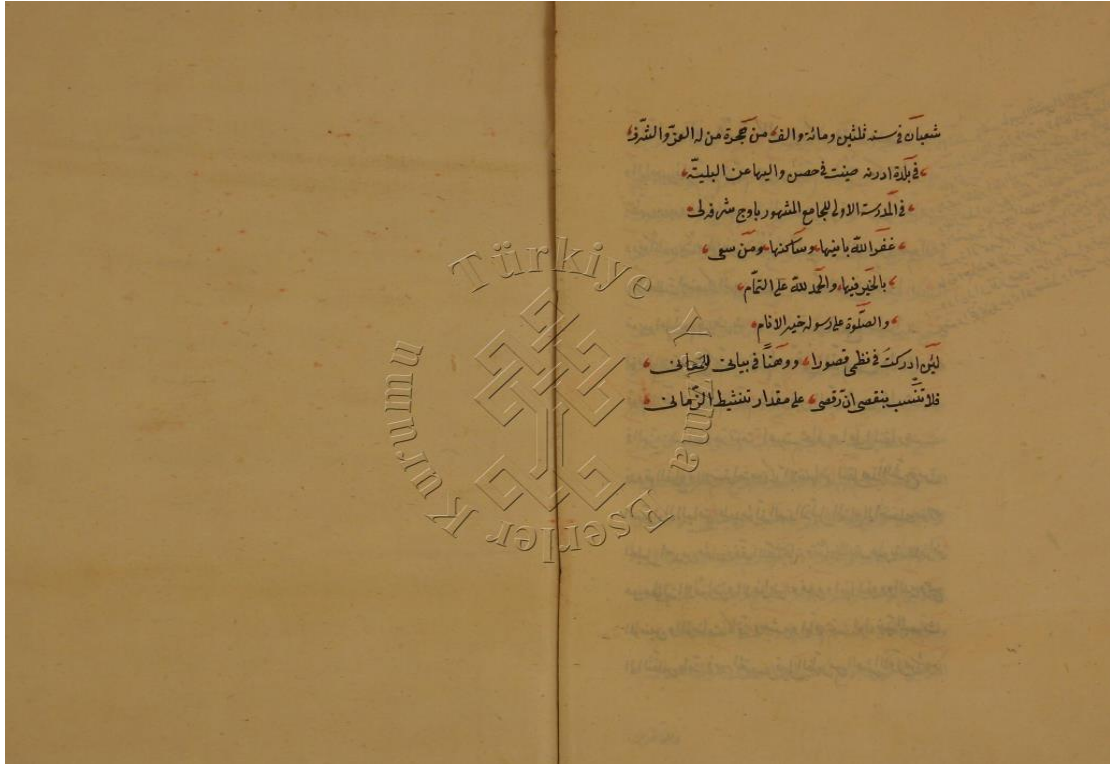
(1b-2a)

(2b-3a)

(77b-78a)

2. Eserde, Çalışmanın Başladığı İlk ve Son Sayfa

(26a)

(52a)

KAYNAKÇA

- Almaany Dictionary*, Erişim 4 Ağustos 2022. <https://www.almaany.com/>
- Bağdâdî, Abdülkâdir. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'Arab*. Kahire: Mektebu-l Hânicî, 4. Basım, 1998.
- Bağdâdî, Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002.
- Birgivî, Muhammed b. Alî b. İskender. *İzhârü'l-Esrâr*. Cidde: Dâr el-Minhâc, 2009.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî. *Kitâbü'l-Hayevân*. Beyrut: Dârü'l-Kitabu'l-'Âlemîyyi, 2. Basım, h. 1424.
- Cengiz, Mehdi. *Muhammed el-Kefevî ve Muhtasarı Şerhi Bânet Suâ'd İsimli Eserinin Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve şîhâhu'l-'Arabiyye*. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayîn, 4. Basım, 1987.
- Çağmar, Mehmet Emin. “Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde Bulunan Yazma Eserler (Arap Dili ile İlgili Olanlar)” *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2001), 177-193.
- Çetin, Nihad“Arûz” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/424-437. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Çıran, Mustafa. “İbrâhim Şâhidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/273-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demirayak, Kenan. “Kasîdetü'l-Bürde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/566-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Fenîsân, Suûd b. Abdullâh. *Tevsîku Kasîdeti Bânet Suâ'd fi'l-Metni ve'l-İsnâd*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Gacek, Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Göçemen, Yakup. “Züheyr b. Ebî Sül mâ'nın Hayatı ve Dönemi Çerçevesinde Muallaksın da Hikmet”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Şubat 2016), 67-105.

- Gürbüz, Osman. “Kalîkalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum’un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 46 (Şubat 2016), 131-143.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/292171>
- İbnü’l-Enbarî, Ebü’l-Berekât Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed. *el-İnsaf fî Mesailil Hilaf Beyne’n-Nahviyyin’el-Basriyyin vel-Küfiyyin*. Kahire: Mektebetü-l ‘Asrıyyu, 2003.
- İbn Akîl, Hemedânî. *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*. Kâhire: Dâru’t-turâş, 20. Basım, 1980.
- İbn Ebü’l-Hattâb, Kureşî. *Cemheretu eş’âri’l-‘arab fî’l-Cahiliye ve ‘l-Islam*, (Thk Ali Muhammed el-Becâvi), Kahire: Nehdetu Mısır, 1981.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi’s-şahâbe*. Beyrut: Dâru’l Kütübi’l-‘İmiyye, h.1415.
- İbn Hâcib, Ebu Amr Cemalüddin Osman b. Ömer. *el-Kafiye fî ilmi’n-nahvi*. Kahire: Mektebetü’l-Edeb, 2010.
- İbn Hişâm, en-Nahvi. *Şerhu Kasideti Kâ’b b. Zuheyr*. Beyrut: Müessesetü ‘Ulumu-l Kur’ân, 1984.
- İbn Sellam, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî, *Tabakâtü fuḥûli’s-şu‘arâ*. Cidde: Dâru-l Medenî, t.y.
- İmru’l-Kays, Hucur. *Dîvân*. Beyrut: Dâru’l-Me‘ârif, 2. Basım, 2004.
- İsfahânî, Ebü’l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. *el-Egânî*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2008.
- Kelbi, Hişâm b. Muhammed. *Cemheretü’n-Neseb*. Kuveyt: Kuveyt Hükümet Matbaası, 21. Basım, 1983.
- Keskioğlu, Osman. “Kâ’b b. Züheyr ve Kasîde-i Bürde”. *Diyanet Dergisi* 14/2 (Nisan 1975), 98-101.
- Kur’ân Yolu Meâli*. Çev. Hayrettin Karaman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Leknevî, Abdulhay. *el-Fevâidu’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*. Mısır: Daru’l Seâde, h. 1324.
- Mecmau’l-lugati’l-Arabiyye. *el-Mu‘cemü’l-vasîf*. Dâr el-da‘ve. 2. Kahire: Dâr el-da‘ve, 1960.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn el-Haccâc. *el-Câmi‘u’s-şahîḥ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

- Özcan, Azmi. “Osmanzâde Ahmed Tâib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/8-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Pembezâde Ahmed b. Osman Efendi. *Şerhu Kâsidedi Bânet Suad*. İstanbul: Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 34 Nk 4003/1, 1a-76b <http://yazmalar.gov.tr/eser/serhu-kasidedi-banet-suad/166756>
- Savran, Ahmet. “Kâ‘b b. Züheyr ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 24/7-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sehâvi, Muhammed b. Abdurrahmân. *ed-Davû‘l-lami’ li ehli‘l-karni‘t-tâsi*. Beyrut: Dâru‘l-Mektebeti‘l Hayât.
- Sîbeveyhi, ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. Kâhire: Mektebu‘l-Hânicî, 3. Basım, 1988.
- Tâhir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi, 1975.
- Tural, Hüseyin. *Arap Edebiyatında Aruz*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Turan, Muhittin. “Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî’nin Risâle Fi‘l-Arûz’u” *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 7/18 (Eylül 2019), 107-152.
- Tülücü, Süleyman. “Züheyr b. Ebû Sülma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/540-542. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâ‘îku‘n-nu‘mâniyye*. Beyrut: Dâru‘l Kitâbi‘l-‘Arâbî.
- Yeşildağ, Abdussamed. “Bânet Su‘âd Kasidesine Yapılan Çalışmaların Tespiti Üzerine 1”. *Nüsha Dergisi* 1/36 (Ocak 2013), 7-42.
- Zeydân, Corcî b. Habîb. *Târîhu âdâbi‘l-luğati‘l-‘Arabiyye*. Beyrut: Dâru Mektebeti bi‘l-Hayat, 1983.
- Zirikli, Hayrüddîn. *Ḳāmûsü terâcim li-eşheri‘r-ricâl ve‘n-nisâ mine‘l-‘Arab ve‘l-müsta‘rebîn ve‘l-müsteşriḳîn el-A‘lâm*. Beyrut: Daru‘l İlm li‘l-Melayîn, 15. Basım, 2002.

ÖZ GEÇMİŞ

Selin KURT, yılında [REDACTED] doğdu. İlköğrenimini Trabzon'da tamamladı. yılında liseden mezun oldu. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesine kayıt yaptırdı. yılında fakülteden mezun olduktan sonra yine o yılın Eylül ayında Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Ana bilim dalında Yüksek Lisans Eğitimine başladı.

